This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Über dieses Buch

Dies ist ein digitales Exemplar eines Buches, das seit Generationen in den Regalen der Bibliotheken aufbewahrt wurde, bevor es von Google im Rahmen eines Projekts, mit dem die Bücher dieser Welt online verfügbar gemacht werden sollen, sorgfältig gescannt wurde.

Das Buch hat das Urheberrecht überdauert und kann nun öffentlich zugänglich gemacht werden. Ein öffentlich zugängliches Buch ist ein Buch, das niemals Urheberrechten unterlag oder bei dem die Schutzfrist des Urheberrechts abgelaufen ist. Ob ein Buch öffentlich zugänglich ist, kann von Land zu Land unterschiedlich sein. Öffentlich zugängliche Bücher sind unser Tor zur Vergangenheit und stellen ein geschichtliches, kulturelles und wissenschaftliches Vermögen dar, das häufig nur schwierig zu entdecken ist.

Gebrauchsspuren, Anmerkungen und andere Randbemerkungen, die im Originalband enthalten sind, finden sich auch in dieser Datei – eine Erinnerung an die lange Reise, die das Buch vom Verleger zu einer Bibliothek und weiter zu Ihnen hinter sich gebracht hat.

Nutzungsrichtlinien

Google ist stolz, mit Bibliotheken in partnerschaftlicher Zusammenarbeit öffentlich zugängliches Material zu digitalisieren und einer breiten Masse zugänglich zu machen. Öffentlich zugängliche Bücher gehören der Öffentlichkeit, und wir sind nur ihre Hüter. Nichtsdestotrotz ist diese Arbeit kostspielig. Um diese Ressource weiterhin zur Verfügung stellen zu können, haben wir Schritte unternommen, um den Missbrauch durch kommerzielle Parteien zu verhindern. Dazu gehören technische Einschränkungen für automatisierte Abfragen.

Wir bitten Sie um Einhaltung folgender Richtlinien:

+ *Nutzung der Dateien zu nichtkommerziellen Zwecken* Wir haben Google Buchsuche für Endanwender konzipiert und möchten, dass Sie diese Dateien nur für persönliche, nichtkommerzielle Zwecke verwenden.

+ *Keine automatisierten Abfragen* Senden Sie keine automatisierten Abfragen irgendwelcher Art an das Google-System. Wenn Sie Recherchen über maschinelle Übersetzung, optische Zeichenerkennung oder andere Bereiche durchführen, in denen der Zugang zu Text in großen Mengen nützlich ist, wenden Sie sich bitte an uns. Wir fördern die Nutzung des öffentlich zugänglichen Materials für diese Zwecke und können Ihnen unter Umständen helfen.

+ *Beibehaltung von Google-Markenelementen* Das "Wasserzeichen" von Google, das Sie in jeder Datei finden, ist wichtig zur Information über dieses Projekt und hilft den Anwendern weiteres Material über Google Buchsuche zu finden. Bitte entfernen Sie das Wasserzeichen nicht.

+ *Bewegen Sie sich innerhalb der Legalität* Unabhängig von Ihrem Verwendungszweck müssen Sie sich Ihrer Verantwortung bewusst sein, sicherzustellen, dass Ihre Nutzung legal ist. Gehen Sie nicht davon aus, dass ein Buch, das nach unserem Dafürhalten für Nutzer in den USA öffentlich zugänglich ist, auch für Nutzer in anderen Ländern öffentlich zugänglich ist. Ob ein Buch noch dem Urheberrecht unterliegt, ist von Land zu Land verschieden. Wir können keine Beratung leisten, ob eine bestimmte Nutzung eines bestimmten Buches gesetzlich zulässig ist. Gehen Sie nicht davon aus, dass das Erscheinen eines Buchs in Google Buchsuche bedeutet, dass es in jeder Form und überall auf der Welt verwendet werden kann. Eine Urheberrechtsverletzung kann schwerwiegende Folgen haben.

Über Google Buchsuche

Das Ziel von Google besteht darin, die weltweiten Informationen zu organisieren und allgemein nutzbar und zugänglich zu machen. Google Buchsuche hilft Lesern dabei, die Bücher dieser Welt zu entdecken, und unterstützt Autoren und Verleger dabei, neue Zielgruppen zu erreichen. Den gesamten Buchtext können Sie im Internet unter `http://books.google.com` durchsuchen.

K35
C152C

406
B931m

ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY

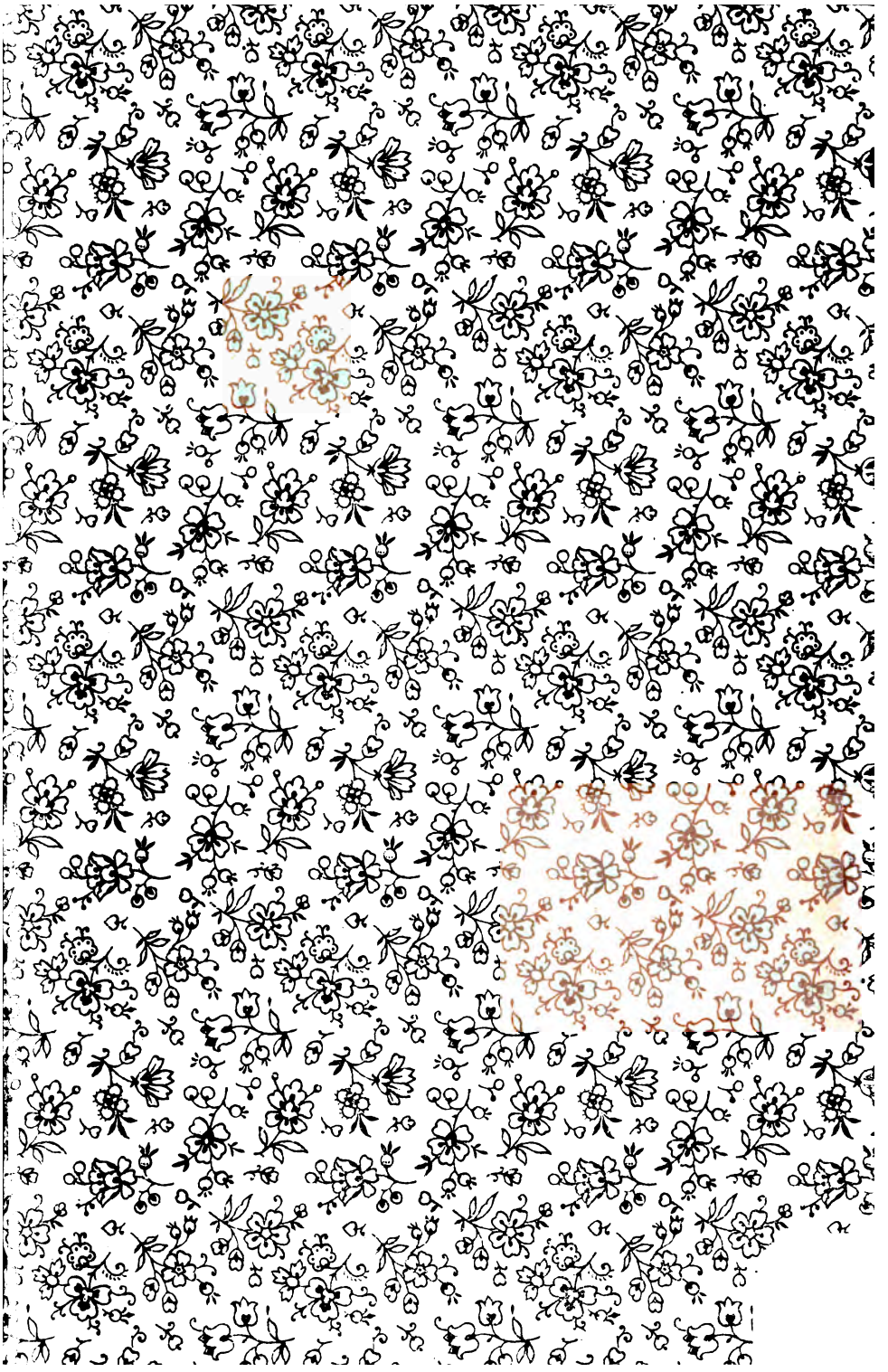

DE

MESSIANSKE FORJÆTTELSER

I DET GAMLE TESTAMENT

AF

DR. **FRANTS BUHL,**
PROF. THEOL.

KJØBENHAVN.

GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN).

THIELES BOGTRYKKERI.

1894.

406
B931m

HØJÆRVÆRDIGE

HR. DR. PHIL. & THEOL. B. J. FOG,

BISKOP OVER SJÆLLANDS STIFT,

TILEGNES DETTE SKRIFT

MED TAK FOR ALT, HVAD DETS FORFATTER HAR MODTAGET.

INDHOLD.

Indledning (§ 1—16).

Pag.

Foreløbig Bestemmelse af Opgaven (§ 1—2) ..... 1.
Oversigt over tidligere Løsninger af Opgaven (§ 3 - 9) ..... 4.
Den gammeltestamentlige Profeti og dens Forhold til Historien (§ 10—15) ..... 10.
Stoffets Ordning (§ 16) ..... 34.

De messianske Forjættelser (§ 17—89).

Cap. I. Forjættelser fra Tiden forud for de store Skriftprofeter (§ 17—25) ..... 38.
A. Dommertiden (§ 17 - 19) ..... 38.
B. Den ældre Kongetid (§ 20—25) ..... 45.
Cap. II. Forjættelserne i de egenlig profetiske Skrifter (§ 26—74) ..... 62.
A. Den forexilske Tid (§ 26—47) ..... 62.
B. Exilet (§ 48—57) ..... 122.
C. Den efterexilske Tid (§ 58—68) ..... 152.
D. Profetier, hvis Affattelsestid er usikker (§ 69—74) ..... 179.
Cap. III. Forjættelserne i de øvrige gammeltestamentlige Skrifter (§ 75—84) ..... 192.
Tillæg. Forjættelserne udenfor de kanoniske Skrifter (§ 85—89). 221.

Slutning (§ 90—91).

Den nytestamentlige Opfyldelse (§ 90—91) ..... 235.

Register ..... 241.

INDLEDNING.

Foreløbig Bestemmelse af Opgaven.

1. Den følgende Fremstilling har til Opgave at skildre den Fremtid, som den gammeltestamentlige Religion viste hen til, dels ved umiddelbare Fremtidsskildringer, dels ved sin historiske Virkelighed, forsaavidt denne viste ud over sig selv og med Nødvendighed pegede hen paa en fuldkommen Virkeliggjørelse af de Grundtanker, som den selv kun paa ufuldkommen Maade udtrykte. Naar man kalder disse Fremtidsforventninger »messianske Forjættelser«, er dette ikke noget fuldstændig træffende Navn, da der ingenlunde overalt i de gammeltestamentlige Forjættelser er Tale om nogen »Messias« eller kommende ideal Konge. Ja Udtrykket er forsaavidt misvisende, som det let fremkalder den Forestilling, at selve Ordet »Messias« spiller en væsenlig Rolle i det gamle Testamente, medens det virkelige Forhold er, at der ikke kan paavises et eneste Sted i den gamle Pagts Bøger, hvor dette Ord med fuldstændig Sikkerhed er brugt om den forventede fuldkomne Hersker. Alligevel er det her som ofte ellers rigtigt at blive ved den vedtagne korte og praktiske Benævnelse, da de i nyere Tid foreslaaede correctere Navne ere for omstændelige og besværlige til med Lethed at kunne anvendes.

Det græske Ord *Messias* kommer af det aramæiske *meššḥâ*, der igjen viser tilbage til det hebraiske *mâšîaḥ* »salvet«. Ganske vist har de Lagarde med sædvanlig Skarpsindighed og Lærdom villet godtgjøre, at det nytestamentlige *Messias* intetsomhelst havde at gjøre med

hint semitiske Ord, men stammede fra et arabisk, i Egnene øst for Jordan brugeligt *miššîḥ*, som han tidligere oversatte ved »dem, der hyppig salver« (Semitica I), senere ved »Rejse- eller Vandreprædikant« (Übersicht über die Nominalformen 96 ff. Register 62 f.). Men at skille det nytestamentlige *Messias*, der hos Joh. 1, 42 udtrykkelig forklares med »Kristus«, d. e. salvet, fra det hebraiske *mâšîaḥ* er en historisk Umulighed, og en sproglig Grund til at fremtvinge en saadan Usandsynlighed foreligger ikke, da ogsaa ellers et *š* i de græske Omskrivninger under lignende Forhold gjengives ved et dobbelt *s*, f. Eks. *Gessur* for det hebraiske *Gešûr*. Smlgn. ogsaa Zeitschr. für luther. Theol. 1876. 603. Zeitschr. d. deutschen morgenl. Gesellschaft 32, 403.

I det gamle Testamente bruges *mâšîaḥ*, »salvet«, dels om Ypperstepræsten, Lev. 4, 3, eller om Præsterne overhovedet, dels om de israelitiske Konger, især i Forbindelsen »Jahves Salvede«, 1 Sam. 2, 10. 12, 3. Ps. 18, 51 osv., en Gang ogsaa om Patriarkerne Ps. 105, 15. Desuden kalder Herren Jes. 45, 1 den persiske Konge Cyrus »sin Salvede«. Om den forventede ideale Konge bruges det derimod intetsteds med absolut Sikkerhed. Hab. 3, 13 er den »Salvede« enten Folket eller dets Konge i al Almindelighed. Dan. 9, 25 f., hvor Luther oversætter Ordet med »Christus«, er der, som vi senere skulle se, Tale om to historiske Personer. Med størst Ret kunde man finde den kommende Hersker i den »Salvede« Ps. 2; men ogsaa her er en anden Udlægning mulig. Det ældste sikre Vidnesbyrd om Brugen af Ordet i bestemt messiansk Betydning have vi i de saakaldte »Salomopsalmer«, en Samling religiøse Digte fra Midten af det sidste Hundredaar f. Kr., der oprindelig vare skrevne paa Hebraisk, men hvoraf vi kun kjende en græsk Oversættelse Her kaldes den forventede Konge χριστὸς κύριος d. e. »den Salvede, Herren«, hvad imidlertid kun kan være en urigtig Oversættelse af et hebraisk *mešîaḥ Jahve* »Herrens Salvede«. I det nye Testamente er Ordet i Reglen oversat ved det tilsvarende græske *Christos* (efter LXX), men findes dog ogsaa som *Messias* (eller *Mesias*) Joh. 1, 42. 4, 25. Senere forekommer *Malkâ mešîḥâ* hyppig om den kommende Hersker i Targumerne og i Talmud, smlgn. Levy, Targum Wörterbuch 2, 75. Neuhebr. Wörterb. 3, 271 f. Weber, Altsynagogale Theologie 333 ff.

2. For den Kristne, der fastholder Kirkens Opfattelse af Kristus, er Beskjæftigelsen med de gammeltestamentlige Forjættelser mere end en upersonlig videnskabelig Opgave, idet det for ham ifølge Kristi eget Vidnesbyrd staar fast, at disse Forjættelser have faaet deres Opfyldelse i Jesus Kristus og i den af ham stiftede Kirke. Paa denne Maade bliver for ham Behandlingen af denne Opgave en Del af

den kristne Apologetik, idet han maa betragte det som sit sikre Maal at erkjende Rigtigheden af hin Sætning. Dermed er ogsaa hans Opfattelse af disse Forjættelsers Oprindelse given. Saasandt Kristi Aabenbaring staar for ham som et Under, det største af alle Undere, maa ogsaa Forudskildringen af denne Aabenbaring i det gamle Testamente være ham mere end et blot naturligt Product, mere end Udslaget af det religiøse Gemyts Længsler eller Menneskeaandens Anelsesevne. Ganske vist har man ofte opfattet dette Forhold paa en rent udvortes og mekanisk Maade. For ret at betone det Overnaturlige deri har man lagt Vægten paa »Spaadommenes« Enkeltheder og hos Profeterne villet paavise lutter forbavsende og uberegnelige Forudsigelser af rene Udvortesheder. Med fuld Ret har Wellhausen imod denne ufuldkomne Betragtning gjort gjældende, at »hine Fremtidsbilleder hos Profeterne ikke forudforkynde tilfældige Ting, men opstille Formaal, der allerede vare givne med selve den gamle Pagt«. Men hermed er kun det urigtig Magiske ved Forjættelsernes Forklaring afstrejfet, ikke deres Aabenbaringsindhold ophævet. Selve den gamle Pagts Grundlæggelse er nemlig en Aabenbaringskjendsgjerning af saa overvældende Virkelighed, at alle Forsøg paa at opløse den i Begivenhedernes naturlige Strøm nødvendig maa mislykkes. Og desuden ere Profeternes Skildringer af den kommende Fuldendelse ikke fromme Ønsker, ikke Producter af Reflexioner over Afstanden mellem Ideal og Virkelighed, men Udtryk for deres urokkelige Tro paa Jahves Skaberkraft og paa hans Trofasthed, der ikke vilde lade det begyndte Værk staa ufuldendt. I mægtig Begejstring skildre de, hvad Herren ifølge sin Hellighed og Almagt vil virkeliggjøre, medens det er uopnaaeligt for Folkets egen Kraft. Og jo mere Folket synes fjernet fra Maalet for sine Længsler, desto sikrere forkynde de, at det alligevel vil ske, forat Herrens Magt kan straale ufordunklet og ubeskaaret. Forjættelsens Indhold er lutter nye Skabelseshandlinger, som Profeterne kun kjende, fordi Herren har vist dem dem. Ti om end

Maalet var givet med den gamle Pagt selv, saa var Vejen, der fører til dette Maal en guddommelig Hemmelighed: Herrens Veje ere ikke Menneskenes Veje (Jes. 55, 8). Derfor kjendes de kun af dem, der have staaet i Herrens Raad og hørt hans Beslutning (Jer. 23, 18. 33, 3).

Smlgn. Wellhausen, Prolegomena 1883. 440.

Oversigt over de tidligere Løsninger af Opgaven.

3. Et Tilbageblik paa de tidligere Forsøg paa Opgavens Løsning, der i enhver Disciplin er lærerig og uddannende, er af ganske særlig Betydning ved den Opgave, med hvilken vi her beskjæftige os. Behandlingen af de gammeltestamentlige Forjættelser er en Gren af Fortolkningen af det gamle Testamente og afspejler derfor denne Fortolknings forskjellige Faser og Omdannelser til de forskjellige Tider; men tillige modificeres den paa afgjørende Maade ved den Stilling, hvori Fortolkeren staar til Kristi Person og til Spørgsmaalet om, hvorvidt og i hvilket Omfang hine Forjættelser have fundet deres Opfyldelse i ham og den af ham stiftede Kirke.

Udgangspunktet for de kristne Theologers Behandling af de gammeltestamentlige Messiasforjættelser var Kristi og det nye Testamentes bestandige Henvisen til disse Forjættelsers Opfyldelse i den nye Pagt. Ved Omtalen af Jes. 53, 12 siger Kristus Luc. 22, 37: hvad der gjælder mig, har en Opfyldelse (eller: Maal, *telos)* og maa opfyldes paa mig, og til de to Disciple, der ledsagede ham, sagde han (Luc. 24, 44): Alt, hvad der er skrevet om mig i Mose Lov, i Profeterne og i Psalmerne, maa opfyldes. I Kristus ere alle Forjættelser Ja og Amen (2 Kor. 1, 20). Den nærmere Eftervisning af denne Opfyldelse er imidlertid i det nye Testamente aldeles usystematisk og langt fra udtømmende. De i Kristi Taler og de nytestamentlige Skrifter forekommende Citater af det gamle Testamente rette sig efter Øjeblikkets tilfældige Behov og lade saa indholdsrige kristologiske Steder som Jes. 9, 5

eller Jer. 23, 5 f. aldeles uberørte, hvad der allerede er en sikker Antydning af, at det her ikke kommer an paa den udvortes Bogstavelighed, men paa de dybere Principer, der illustreres ved de tilfældig forekommende Citater.

Smlgn. til denne og de følgende Paragrapher: Diestel, Geschichte des A. T. in der christlichen Kirche. 1869. Tholuck, Das A. T. im Neuen Test. 6. Oplag. 1877 og Merx, Die Prophetie des Joel und ihre Ausleger 1879.

Af den højst omfattende Litteratur, der behandler de gammeltestamentlige Citater i det nye Testamente, kunne her nævnes: Böhl, Die alttest. Citate im N. T. 1878. Tholuck, Das A. T. im Neuen, 1877. Haupt, Die alttest. Citate in den vier Evangelien 1871. Franke, Das A. T. bei Johannes 1885. Massebieau, Examen des citations de l'ancien testament dans l'évangile selon St. Matthieu, 1885. A. Poulsen, Det gamle Testament i Christi Taler, 1886. Kautzsch, De Veteris testamenti locis a Paulo allegatis, 1869.

Den hyppige Benyttelse af den alexandrinske Oversættelse i det nye Testamente er en naturlig Følge af den overordentlige Betydning, som denne Oversættelse havde vundet i den hellenistiske Verden som det eneste Middel til at lære Israeliternes hellige Skrifter at kjende for saadanne, der ikke forstod Hebraisk. Hvad derimod Böhl har formodet om Tilstedeværelsen af en med LXX beslægtet aramæisk Oversættelse eller Folkebibel paa Kristi Tid, hvorefter de nytestamentlige Citater skulle have rettet sig, er dels ubevisligt, dels i Strid med den Omstændighed, at de samme gammeltestamentlige Steder ikke altid gjengives paa samme Maade i de nytestamentlige Skrifter, smlgn. f. Eks. Matth. 13, 14 og Joh. 12, 40. Desuden er den dogmatiske Bagtanke ved Böhls Hypothese ganske forfejlet, ti hvis det virkelig kom an paa den nøjagtige Gjengivelse af de gammeltestamentlige Citater, saa bliver Sagen ikke bedre ved, at disse ere tagne fra en Oversættelse, der selv afveg saa stærkt fra Grundteksten.

4. Den første Anledning til at beskjæftige sig mere indgaaende med Forholdet mellem de gammeltestamentlige Forjættelser og den nytestamentlige Opfyldelse fandt den ældste Kirke i sine Forhandlinger eller sin Kamp med Jøderne, en Omstændighed, der paa den anden Side bragte Jøderne til at reflectere nærmere over den græske Oversættelses Afvigelser fra den hebraiske Tekst og til tilsidst at søge at faa LXX fortrængt ved Aquilas overordentlig nøjeregnende Gjengivelse af Grundteksten. Et Billede af

disse Forhandlinger giver Martyren Justins Dialog med Jøden Tryfon, i hvilken han kalder de gammeltestamentlige Profetiers Opfyldelse i Kristus det største og mest overtydende Bevis for Kristendommens Sandhed. Medens dette Skrift er et Missionsskrift, der slutter med en Bøn for Jødernes Omvendelse, ere de følgende Skrifter af Cyprian o. a. bittert affattede Stridsskrifter. Værdien af disse Værker er meget ringe, da de alle ere afhængige af LXX eller af tilfældig opstaaede, aldeles urigtige Gjengivelser af den gammeltestamentlige Tekst, f. Eks. Oversættelsen af Gen. 1, 1 ved »i Sønnen skabte Gud Himlen og Jorden«, eller af Ps. 96, 10 ved »han skal herske for Træet«, som man udlagde om Korsets Træ. Overfor saadanne Beviser havde Jøderne naturligvis et let Spil. Efterhaanden fortrængtes imidlertid disse rent praktiske Formaal af den i Kirken vaagnende videnskabelige Sands, der førte til at gjøre de gammeltestamentlige Profetier til Gjenstand for en virkelig Fortolkning. Denne Opgave formaaede den gamle Kirke imidlertid gjennemgaaende ikke at løse. Man savnede ikke blot de nødvendige sproglige og historiske Kundskaber, men overhovedet historisk Sands. Idet man oversaa, at hine Profetier ved at opfyldes i Kristendommen tillige vare løftede op i en højere aandelig Sfære, søgte man at udviske Forskjellen mellem Forjættelserne og Opfyldelsen ved en spiritualiserende Udlægning af Profetierne, der ganske satte sig ud over Tekstens indre Sammenhæng. At lade ét Vers handle om Profeternes egen Tid og det derpaa følgende umiddelbart om Kristus, voldte intet exegetisk Anstød. En eneste Undtagelse fra denne Mishandling af Teksten dannede den syriske Fortolkerskole i Antiochia, fremfor alt den fremragende Exeget Theodor af Mopsuhestia, hvis Udlægning af det gamle Testamente forkjætredes af hans Samtid, men i en senere Tid fra streng kirkelig Side er bleven anerkjendt som et væsenligt Fremskridt i Sammenligning med de samtidige Fortolkere. Med klar Bevidsthed krævede han Enhed og Sammenhæng af den profetiske Fortolkning: »at lade en

Del af den profetiske Tale gjælde Kristus, i det umiddelbart Følgende at finde Zerubabel omtalt og fra denne atter at gaa over til Kristus og fra ham igjen til Zerubabel, en saadan Fremgangsmaade passer sig kun for dem, der ville fremstille Profetien som absurd«. Istedetfor den tøjlesløse allegoriske Fortolkning krævede han en historisk Udlægning, der tog Hensyn til de Forhold, under hvilke Profetien havde levet; men derved vilde han ingenlunde ophæve Tekstens kristologiske Betydning, som han søgte at hævde jevnsides med hin ved Hjælp af en for første Gang med fuld Bevidsthed udtrykt typisk eller forbilledlig Fortolkning af Profetierne. Gud har, mente han, ledet Begivenhederne i den gamle Pagt saaledes, at de stedse indeholde en Hentydning (μήνυσις) til de kommende Begivenheder; og desuden have Profeterne gjennemgaaende udtalt de umiddelbart forestaaende Begivenheder paa en hyperbolsk Maade, saa at den nærmeste Fremtid kun for en Del lod deres Ord gaa i Opfyldelse. Som exegetisk Grundregel opstiller han, at Forjættelserne gjennemgaaende ere at forstaa om den nærmeste Fremtid, et hermeneutisk Skarpsyn, der stiller ham uendelig højere end hans Samtidige og lader os overse de mange Mangler ved hans egen Anvendelse af sine Principer i de enkelte Tilfælde. Hvad Theodor i Kraft af en genial Opfattelsesevne anede, vilde Hieronymus paa Grund af sine enestaaende sproglige og historiske Kundskaber have kunnet udføre i Praxis, hvis han havde formaaet at tilegne sig et fast hermeneutisk Standpunkt. Men dette lykkedes ham ikke. Medens han undertiden beklager sig over Allegoristernes Mangel paa historisk Sands og opstiller som exegetisk Grundregel at følge Historiens Rækkefølge *(historiae ordinem prosequi)*, gjør han et andet Sted en Undskyldning, fordi han benytter den historiske Udlægning, som han sammenligner med Slangens Kryben i Støvet. Hans Fortolkninger af Profetierne ere derfor i høj Grad holdningsløse og brogede. Desuden hindredes han ofte i at finde den rette Forstaaelse af Teksten, fordi han i Lighed med den da herskende kirkelige

Fortolkning overalt vilde paavise Kristi jordiske Liv og Kirkens rent historiske Udvikling i de gammeltestamentlige eskatologiske Skildringer, f. Eks. i de dristige profetiske Billeder af Naturens kommende Forvandling Jes. 11. Dog ere hans Fortolkninger uvurderlige paa Grund af den gjennem hans jødiske Lærere modtagne Lærdom, som han har ophobet deri, medens den samtidige Augustin med sin rent mekaniske Sondring mellem Forjættelser, der gaa paa det jordiske Jerusalem, Forjættelser, der gaa paa det aandelige Jerusalem, og Forjættelser, der gaa paa begge Dele, er forbleven uden Betydning for den senere Udlægning af Skriften.

Blandt de ovenfor omtalte Stridsskrifter mod Jøderne kunne nævnes et af Cyprian (smlgn. Saat auf Hoffnung 24, 26 ff.), et af Pseudotertullian (smlgn. Zahn, Forschungen zur Gesch. d. neutest. Kanons 4, 310), en Samtale mellem en Jøde, Simon, og en Kristen, Theophilus (smlgn. Gebhardt-Harnack, Texte und Untersuchungen, 1, 3; Corssen, Die Altercatio Simonis Judaei et Theophili Christiani, 1890. Zahn, Forschungen 4, 308, samt: Mac Giffert, Dialogue between a Christian and a Jew entitled *ἀντιβολὴ Παπίσκου καὶ Φίλωνος Ἰουδαίου πρός μόναχόν τινα*, 1889).

Ang. Theodor af Mopsuhestia s. Migne, Patrologia graeca LXVI 557 D, og den af Baethgen meddelte Psalmecommentar, Zeitschr. für alttest. Wissensch. 6 og 7.

Smlgn. Hieronymus, Praefatio ad Sachariam, og til Jes. 13, 3 f. 14, 2.

Augustinus, De civitate dei, lib. 17, cap. 3.

5. Den kirkelige Exegese i Middelalderen førte ikke ud over det, der allerede var ydet af Augustin og Hieronymus. Derimod blomstrede i denne Periode den jødiske Skriftfortolkning op og bragte i rent sproglig og historisk Henseende et stort Fremskridt, der senere ogsaa kom den kristne Exegese tilgode. Foreløbig kunde imidlertid den kristelige Opfattelse kun føle sig frastødt af den jødiske Behandling af Forjættelserne, fordi denne helt igjennem var polemisk rettet mod de Kristnes Betragtning af Jesus Kristus som Profetiernes Opfyldelse. Med Forkjærlighed søgte de jødiske Lærde at udlægge

Profetierne rent historisk om Hizkija, Josija, Zerubabel, Esra osv. eller om selve det jødiske Folk, hvis kommende Forherligelse var bleven Hovedindholdet af Jødernes Tro paa hin Tid; kun paa faa Steder udlagde man Teksten om Messias, men da om en kommende, der intet havde at gjøre med »hin Mand«, i hvem Kirken fandt Forjættelsernes Opfyldelse. Navnlig vendte denne Exegese sig energisk imod Forestillingen om en »lidende«, Messias, uagtet der i den foregaaende Periode, fra det 3. til 6. Hundredaar hos Jøderne sporadisk kan paavises Skildringer af en Messias, Davids Søn, der skal underkastes Lidelser saa tunge som Møllesten, fremfor alt Spedalskhedens Lidelse, inden han fremtræder i sin Herlighed.

Gjennem Nicolaus de Lyra († 1340) og senere gjennem Pellicanus og Reuchlin overførtes den i disse jødiske Værker ophobede sproglige og reale Viden til den kristne Kirke, hvorved Reformatorernes sandere og rigtigere Opfattelse af de gamle Profetier og af det gamle Testamente overhovedet muliggjordes.

Et fortræffeligt Billede af Forholdet mellem den jødiske og den kirkelige Exegese paa et afgjørende Hovedpunkt yder Pusey and Neubauers The 53. chapter of Isaiah according to the Jewish interpreters, 1876. — Ellers er med Hensyn til Jødernes Stilling til den lidende Messias især at henvise til Dalman, Der leidende und der sterbende Messias der Synagoge im ersten nachchristlichen Jahrtausend, 1888. De ældste Vidnesbyrd om en jødisk Forestilling om en lidende Messias, Davids Søn, findes i den babyloniske Talmud, *Sanhedrin* 93b og 98a–b. Derimod udsige forskjellige Steder i Justins Dialog med Tryfon (§ 4) ikke, som man ofte har paastaaet, at Justins jødiske Modstander omtaler Læren om den lidende Messias som godkjendt af Jøderne, men kun, at han selv anerkjender Rigtigheden af Justins Skriftbevis. Med Læren om den lidende Messias maa ikke forveksles den ejendommelige, i det 2.—3. Hundredaar opstaaede jødiske Forestilling om en Messias, Josefs Søn, der falder i Kampen for sit Folk, men hvis Død ingen sonende Betydning indeholder.

6. Blandt Reformatorerne udtaler Luther de dybeste og rigeste Tanker om Forskjellen mellem Lov og Evangelium og antyder ogsaa den rette Vej til Profetiernes

sed postea evanescunt. Man kan ikke andet end ønske, at denne ubestikkelige Sandhedskjærlighed, der energisk satte sig ud over Hensynet til tilvante og populære Anskuelser, maatte findes i lidt rigere Omfang i de protestantiske Menigheder, især da det modsatte kun er Tegn paa en svigtende Troskraft.

7. De exegetiske Værker, der fremkom efter Vitringas Jesajacommentar, betegne et stort Tilbageskridt, forsaavidt de staa under Vulgærrationalismens Indflydelse. Fremfor alt var denne Retning ude af Stand til at trænge ind i de messianske Forjættelsers Problem, idet den her ikke blot hæmmedes af sin almindelige Aandløshed og Mangel paa historisk Opfattelse, men ogsaa af sit falske Kristusbillede. Naar man i Kristus kun kunde se en from Morallærer, var det naturligvis umuligt at finde nogensomhelst Forbindelse mellem ham og de gammeltestamentlige Skildringer af den kommende Herlighed. Et klassisk Udtryk har denne Anskuelse fundet i en Udtalelse af Ammon i hans Christologie: »de ganske ligefremme, i kold historisk Prosa affattede Sætninger: Israel skal ikke vente en Konge, men en Lærer, og denne Lærer skal fødes under Herodes d. St. i Bethlehem og skal under Tiberius ofre sit Liv for sin Religions Sandhed osv. — disse Sætninger vilde ikke blot have baaret en sand Forudsigelses Stempel, men ogsaa have været ulige værdifuldere end alle det gamle Testamentes Orakler tilsammen.« Og fra samme Standpunkt godkjender Wolfenbüttler Fragmenternes Forfatter Reimarus den jødiske Kritik af Kirkens Udlægning af Profetierne, idet han udtaler, at man ikke ved en eneste gammeltestamentlig Profeti vilde tænke paa Jesus af Nazareth, hvis ikke det nye Testamente havde fremkaldt denne falske Opfattelse. Andre Rationalister vare moderatere i deres Udtalelser, idet de i de gammeltestamentlige Citater i det nye Testamente saa Accomodationer overfor den jødiske Folketro, men de kom alligevel til det samme Resultat, idet disse Accomodationer for Nutiden ere uden nogensomhelst Betydning.

Medens Rationalisterne paa denne Maade udhulede den religiøse Bevidsthed, udviklede der sig i det Stille en dybere Opfattelse, der foreløbig bekjæmpedes lige ivrig af Repræsentanterne for den gammelorthodokse Opfattelse og for den rationalistiske Retning. Udgangspunktet for den vare de nyvakte eskatologiske Forventninger, der traadte frem hos Spener og hans Disciple, som energisk brød med den gammelkirkelige Opfattelse, der gjennem en spiritualistisk Udlægning kun vilde finde den kristne Kirke i dens historiske Fremtræden i de gammeltestamentlige Profetier. Medens J. A. Bengel († 1752) udviklede disse realistisk-eskatologiske Tanker for det nye Testamentes Vedkommende, bleve de overførte paa det gamle Testamente af Hiller i hans System der Vorbilder des Alten Testaments 1758—67 og især af C. A. Crusius i hans dybsindige Værk Hypomnemata ad theologiam propheticam 1764—78. Denne Retnings Betydning ligger ikke blot i dens Bekjæmpelse af en falsk spiritualiserende Udlægning af Profetierne, men fremfor alt i dens Stræben efter at paavise en organisk, med Historien selv sammenhængende Udvikling af Profetierne, der netop ved at være knyttet til den gamle Pagts historiske Virkelighed pegede hen paa den nye Pagt, fordi det er det samme Guds Rige, der gjennem den gamle Pagts Ufuldkommenhed udvikler sig henimod Fuldendelsen i den nye Pagt. Herigjennem var Spiren lagt til en ny og rigere Behandling af Forjættelsernes Problem, til hvilken senere Arbejder have ydet værdifulde Bidrag.

Smlgn. Frz. Delitzsch, Die biblisch-prophetische Theologie, ihre Fortbildung durch Crusius und ihre neueste Entwickelung seit der Christologie Hengstenbergs, 1845.

8. Den nyere Tids Behandling af de messianske Forjættelser fremvise forskjellige Strømninger, der alle kunne føres tilbage til de i det foregaaende skildrede Retninger.

Et energisk og modigt Forsøg paa at restituere den gammelkirkelige Opfattelse foreligger i Hengstenbergs Christologie (1829—33, 2. temmelig modificerede Udgave 1854—57), til hvilken navnlig hans Psalmecommentar

slutter sig. Hengstenbergs væsenlige Betydning ligger i, at han ved at hævde det sande Kristusbillede istedetfor Rationalisternes afblegede og kraftløse Billede af en Religionslærer har muliggjort en dybere Forstaaelse af Forholdet mellem Forjættelserne og Opfyldelsen. Meget træffende bemærker han, at Rationalisterne ved at opgive Troen paa Kristi sande og evige Kongedømme udelukkede sig fra enhver Forstaaelse af Forjættelser som Jes. 9, 5 eller 11, 1. Men ved Udførelsen af disse Grundtanker begik han den skjæbnesvangre Fejl at ville gjenindføre den gamle Exegese i alle dens Enkeltheder, hvad der foranledigede ham til en uberettiget og ofte rent rationalistisk Bekjæmpelse af de Sandhedsmomenter, der fandtes i Modstandernes Skriftudlægning. Ikke blot forkaster han det hele kritiske Arbejde, der dog havde ført til en Række ubestridelige Fremskridt, som hans Meningsfæller efterhaanden have maattet anerkjende under Form af aftvungne Indrømmelser; han har ogsaa gjenindført den gammelkirkelige Exegeses Grundfejl, nemlig paa den ene Side dens massive Bogstavelighed og paa den anden dens abstracte Spiritualisering. Da Profeterne efter hans Mening kun have haft med almene Sandheder at gjøre og kun iklædt dem Billeder, laante fra deres Samtid, hvorved det er ligegyldigt, hvormegen eller hvorliden Betydning Profeterne i deres extatiske Tilstand have tillagt denne Iklædning, saa bliver Hensynet til Profeternes egen Tid uden virkelig Betydning; de profetiske Tanker befrugte os ikke ved deres kraftige Realitet, der for os reproduceres i nye Former, de faa tvertimod først Værdi for os ved at afklædes deres Form og forvandles til Abstractioner. Derimod søger han paa den massiveste Maade at paavise kronologiske Fremtidsberegninger hos Profeterne for derigjennem at godtgjøre, at de selv allerede have haft en fjernere Fremtid for Øje. Til denne Grundopfattelse svarer hans Udlægning af Psalmerne, idet han i Kongepsalmerne overalt finder den messianske Konge skildret, medens han udlægger Klagepsalmerne om en ren Abstraction »den

ideale Retfærdige«, hvis Billede uden videre kan overføres paa Kristus. I Hengstenbergs Fodspor vandre Keil i hans Fortolkninger af Profeterne og Böhl i hans Christologie.

Medens hos Hengstenberg Historien ikke kommer til sin Ret, lægger v. Hofmann, der nærmest betegner den videre Udvikling af Crusius' Arbejder, Hovedvægten paa Historiens profetiske Betydning, medens det forjættende Ord faar en mere underordnet Betydning. Den gammeltestamentlige Historie er den egenlige Forudsigelse om Kristus: »ethvert nyt Tilløb i Historien indeholder en Profeti«. »Ethvert Triumftog«, siger han til Belysning af Forholdet, »der drog gjennem Roms Gader, var en Profeti om Cæsar Augustus; ti hvad denne uophørlig udtrykte, nemlig Guden i Mennesket, Jupiter i den romerske Borgers Skikkelse, udtrykte Triumfatoren paa sin Hædersdag.« Det profetiske Ord derimod fører ingen selvstændig Tilværelse: »paa Forhaand kunne vi vente, at Ordet om Frelsen følger Frelsens Kjendsgjerninger Skridt for Skridt.« Altsaa ere de profetiske Taler saa at sige forklarende Tekster, der ledsage Historiens Billeder. Denne Anskuelse indeholder en dyb Sandhed og muliggjør langt mere end Hengstenbergs en virkelig historisk Udlægning af Profetierne, idet Fremhævelsen af deres Sammenhæng med Historien er saa langt fra at ophæve Ordenes profetiske Indhold, at dette meget mere bæres af Historien selv. At v. Hofmanns egen Exegese ofte bliver langt bagved dette Ideal og ikke sjeldent bringer vilkaarlige og søgte Combinationer istedetfor den virkelige Historie, ophæver ikke Værdien af hans Grundbetragtning. Derimod kan man med større Grund anke over, at det profetiske Ord hos ham ikke altid kommer til sin Ret, idet han undertiden søger at beskjære det, hvor det i sin frie Flugt gaar ud over det samtidige historiske Trin af Udviklingen, enten i klare Udtryk eller ialtfald ved de rige Anelser, som det vækker. Minder v. Hofmann saaledes om Crusius og dennes Meningsfæller ved den stærke Fremhæven af Historiens or-

ganiske Sammenhæng, saa er dette ogsaa Tilfældet ved hans realistiske Udlægning af Profetierne om Israels nationale Herlighed ved Dagenes Ende. Disse Skildringer skulle nemlig efter hans Opfattelse ikke spiritualiseres og udlægges om den kristne Kirkes Nutid eller kommende Forherligelse, men fastholdes i deres nationale Betydning som en Forjættelse om det israelitiske Folks endnu fremtidige messianske Herlighed, naar det atter bor i det forjættede Land. Til v. Hofmann have navnlig Auberlen, M. Baumgarten, Hesz og Volck sluttet sig.

Hengstenberg, Christologie des Alten Testamentes, 1829—32, 2. Udgave 1854—57; s. især den 2. Udgave III, 2, p. 194—204 og III, 1, p. 203 f. Die Psalmen, IV, 651. — Böhl, Christologie des Alten Testamentes 1882.

Hofmann, Weissagung und Erfüllung 1841—44, især I, p. 52; Schriftbeweis, 2. Udg. 1857—60. — Auberlen, Der Prophet Daniel und die Offenbarung Johannes, 2. Udg. 1857, og i Jahrbücher für deutsche Theologie 1858, Hefte 4. — M. Baumgarten, »Ezechiel« i Herzogs Realencyclopädie 1. Aufl., IV, 303 f. — J. J. Hesz, Briefe über die Offenbarung Johannes. — Volck, Dorpater Zeitschr. VII og IX.

9. Medens Hengstenberg og Hofmann trods al Forskjellighed mødes i at hævde det gamle Testamentes profetiske Betydning og dets absolute Opfyldelse i Kristus og det nye Testamente, staar en tredie Retning i Theologien meget kjøligt overfor Spørgsmaalet om Profetiernes Betydning som egenlig Forudsigelse af Kristendommen. Udgangspunktet for denne Retning er dels den ældre Rationalisme, der endnu har fundet en ægte Repræsentant i Hitzig's gammeltestamentlige Theologi, dels den Stilling, som Schleiermacher indtog overfor dette Problem. Schleiermacher sondrede mellem Profeternes egenlige Forudsigelser af kommende Begivenheder, som den følgende Historie snart stadfæstede, snart ophævede, og som maa opfattes som en ingenlunde ufejlbar Anelsesevne, og deres Talers virkelig messianske Indhold, der betegnede en fortsat Udvikling af almindelige religiøse Ideer til stedse større Renhed. Dette sidste Moment har fundet sin Fuldendelse i Kristendommen, men kun i den Forstand, at Kristus

bringer denne religiøse Udviklings Afslutning. Derfor betegner han udtrykkelig Forsøget paa at bevise Kristus ud fra det gamle Testamentes Forjættelser som et lidet lysteligt Arbejde, paa hvilket saa mange værdige Mænd have spildt deres Kræfter. Moderne Repræsentanter for denne Retning, der naturligvis arbejder med alle den historiske Kritiks Hjælpemidler, ere bl. A. Kuenen og Stade. Fra dette Standpunkt betragtes f. Eks. den udvortes Cultus, især Offervæsenet, i hvilket det nye Testamente og Kirken se en profetisk Henvisning til Kristi Offer, som en Levning af et ufuldkomment, hedensk Element i Israels Religion, som Profeterne bekjæmpede og som senere kun ved et Slags Compromis sanctioneredes i de gammeltestamentlige Skrifter. Betragtningen af den gammeltestamentlige Historie som forbilledlig og den typiske Udlægning af Profeternes Ord betegner Stade som en Forlegenhedsudflugt, en Formidling, der kun beviser, at man ikke mere frejdig tør betragte vedkommende gammeltestamentlige Steder som Bevissteder i virkelig Forstand. Den absolute Værdiløshed af de rent historiske Forudsigelser i Profeternes Taler søge disse Lærde, navnlig Kuenen, at godtgjøre ved i det Enkelte at paavise, hvor sjeldent de for Alvor ere gaaede i Opfyldelse. Herhen hører ogsaa Duhms, Kaysers og Smends Fremstillinger af den israelitiske Religions Historie, der imidlertid lade Spørgsmaalet om Profetiernes Opfyldelse ude af Betragtning.

De øvrige moderne Skrifter om dette Emne af Stähelin, G. Baur, Tholuck, v. Orelli, Briggs, Delitzsch, Riehm, Oehler, Hermann Schultz o. A. betegne under mangfoldige Afskygninger Formidlinger mellem de ovenfor skildrede Retninger, men dog i Reglen med Fastholdelse af Kristendommen som Forjættelsernes Opfyldelse, ligesom ogsaa af Forjættelsernes Aabenbaringscharacter. Saa godt som alle erkjende de de Hofmannske Grundtankers Rigtighed overfor den Hengstenbergske Spiritualisering, medens dog de fleste erklære sig imod den realistiske Udlægning af Forjættelserne om Israels kom-

mende nationale Herlighed, en Opfattelse, der ogsaa er bleven kritiseret i en ypperlig Afhandling af Bertheau.

Hitzig, Vorlesungen über biblische Theologie und messianische Weissagungen 1880. — Kuenen, De Propheten en de Prophetie onder Israel 1875. — Stade, Die messianische Hoffnung im Psalter, i Ztschr. für Theologie und Kirche, II, 369 ff. — Duhm, Die Theologie der Propheten 1875. — Kayser, Theologie des Alten Testamentes, 2. Udg. ved Marti 1894. — Smend, Lehrbuch der alttest. Religionsgeschichte 1893. — Stähelin, Die messianischen Weissagungen des A. T. 1847. — G. Baur, Geschichte der alttest. Weissagungen, I, 1861 (ufuldendt). — Tholuck, Die Propheten und ihre Weissagungen 1860. — Orelli, Die alttest. Weissagung von der Vollendung des Gottesreiches 1882. — Briggs, Messianic prophecy 1886. — Delitzsch, Messianische Weissagungen in geschichtlicher Folge 1890. — Riehm, Die messianische Weissagung, 2. Opl., 1885. — Oehler, Alttest. Theol. 1873—74. — H. Schultz, Alttest. Theologie, 4. Opl., 1889; smlgn. ogsaa hans Afhandling, Über doppelten Schriftsinn, i Theol. Stud. u. Krit. 1866. — Bertheau, Die alttest. Weissagung von Israels Reichsherrlichkeit in seinem Lande, Jahrbücher f. deutsche Theologie 1859—60. — Desuden alle nyere Commentarer til Profeterne.

Den gammeltestamentlige Profeti og dens Forhold til Historien.

10. De messianske Forjættelser ere en Del af Profeternes Forkyndelse og kunne derfor kun forstaas paa rette Maade, naar man gaar ud fra en rigtig Grundopfattelse af Profetiens Væsen. I denne Sammenhæng kunne vi kun i al Almindelighed behandle dette Emne, hvis udtømmende Drøftelse vilde kræve et selvstændigt og omfangsrigt Arbejde.

Kjernen i Profetiens Væsen, hvis Miskjendelse udelukker fra enhver Forstaaelse deraf, er Profeternes faste og klare Bevidsthed om, at de ikke forkynde deres egne Tanker, men Guds Ord til dem. Profeterne ere Guds Mund, gjennem hvilken han taler til Menneskene, Jer. 15, 19. De ere Guds Lærlinge, idet de ligesom Menneskenes Disciple lytte til og indprente sig Mesterens Ord, Jes. 50, 4 f. Derfor begynde deres Taler regelmæssig med: saaledes siger Jahve, eller: dette var Jahves

Ord. Og hvad Profeten paa denne Maade har fornummet, meddeler han, hvis han er en ægte Profet, rent og purt, uden at lægge til eller tage fra, Jer. 26, 2. Derfor venter den ægte Profet taalmodig paa Herrens Ord og tier, naar han ikke har modtaget det, og derfor klager den efterexilske Tid over, at de profetiske Stemmer ere forstummede, saa at man ikke mere kan erfare Herrens Vilje, 1 Sam. 3, 1. Klages. 2, 9. Ps. 74, 9. Ja de, hvem Herren kalder til at være Profeter, vægre sig i Reglen ved at følge dette Kald, indtil de tvinges af Herrens mægtige Stemme og overvinde deres Ulyst eller Følelsen af deres Uværdighed, Ex. 3, 11. 4, 1. Jes. 6. Jer. 1, 6. 20, 7 ff. Først naar Aanden har grebet dem, ere de Profeter, »Aandens Mænd«, gjennem hvem Herren aabenbarer sine Hemmeligheder, Hos. 9, 7. Jes. 42, 1. 61, 1. Hez. 11, 5. Jo. 3, 1. Nærmere betragtet sker Aabenbaringen enten derved, at Profetens Øre bliver opladt for Herrens Stemme, Jes. 5, 9. 50, 4, eller hans Øje aabnet, saa at han i Billeder og Syner ser, hvad der er skjult for det almindelige Øje. Dette sidste var den sædvanligste Form, hvorfor Profeten hyppig kaldes »Seer«, og hans Profeti et »Syn«, selv om den er iklædt Ordets rent abstracte Form.

Ved nu udelukkende at holde sig til disse klare Udsagn kan man let komme til at opfatte Profetiens Væsen, saaledes som det i gammel Tid skete hos Philo, Montanisterne og Tertullian, i nyere Tid hos Hengstenberg i den første Udgave af hans Christologie, nemlig som en rent passiv Tilstand, hvor den menneskelige Bevidsthed er aldeles udslukt og afløst af en Extase, i hvilket Mennesket er blevet lutter Øre overfor den guddommelige Stemme. Hvad man vinder paa denne Maade, er klart. Medens Rationalisterne og Naturalisterne i Profeternes Tro paa at høre Guds Stemme se en Selvskuffelse eller en kunstig Iklædning, og i deres Vekseltaler med Herren et Sammenstød af deres egne, hverandre bekjæmpende Tanker, opnaar man ved hin Opfattelse en utvetydig og massiv Garanti for, at vi i

Profeternes Ord kun have den guddommelige Aabenbaring uden nogensomhelst Indblanding af den menneskelige Subjectivitet, hvorfor det heller ikke er paafaldende, at denne Anskuelse fornyedes af Hengstenberg under hans energiske Kamp mod Rationalismen. Men alligevel er denne Opfattelse i afgjort Strid med de i det gamle Testamente foreliggende Kjendsgjerninger og ude af Stand til at forklare Profetiens Fænomen, saaledes som dette træder os imøde i Profeternes Skrifter.

Ganske vist kunde Hengstenberg anføre forskjellige Steder i det gamle Testamente, efter hvilke Profeterne synes at have befundet sig i en ubevidst extatisk Tilstand under Modtagelsen af den guddommelige Aabenbaring. Naar Profeterne af Folket kaldtes de »Forrykte« (2 Kg. 9, 11), naar Saul ved at møde Profeternes Skare grebes af den profetiske Begejstring og teede sig som en Afsindig (1 Sam. 10, 10. 19, 24), naar Profeterne fremkaldte den profetiske Tilstand ved at lytte til Musikens betagende Toner (2 Kg. 3, 15), naar Hezechiel ved at skue Herrens Herlighed styrter til Jorden og derefter rejses op ved Aandens Hjælp (Hez. 1, 28), eller naar den oprindelige Form for den profetiske Aabenbaring var Syner, for en Del Drømmesyner, der pludselig viste sig for Seerens Øjne, saa kan man i Virkeligheden ved alt dette komme til at tænke paa den Selvbedøvelse, som de dandsende eller hylende Dervischer endnu den Dag i Dag underkaste sig, og som navnlig fremkaldes ved en ensformig og øredøvende Musik. Men den fuldkomnere og ædlere Form for den gammeltestamentlige Profeti er alt dette ikke. Om Moses, der ved sin mægtige profetiske Aand skabte Israels Folk og dets Gudsbevidsthed, fortæller Overleveringen intet saadant Træk og ligesaalidt om de store bærende Aander af Israels Udvikling som Samuel eller Elija. Ligeledes ere disse Former fuldstændig overvundne hos Mænd som Jesaja eller Jeremias, hvis Væsen ligger klart og tydeligt for os i deres Skrifter. Hos Jesaja træffe vi kun en eneste Vision (c. 6) og et

eneste Sted, der svagt kunde minde om en extatisk Tilstand (8, 11). Ikke i Nattens hemmelighedsfulde Mørke, men i fuldt Dagslys, ofte under Ordstrid med Modstandere, undfange og udforme i Reglen Profeterne deres Tanker (Am. 7, 12 ff. Jes. c. 7. 22, 15 ff., c. 28. Jer. 28, 5. 29, 29), eller de fornemme Herrens Svar paa deres Bønner eller Spørgsmaal (Am. 7, 2. 5. Jer. 15, 15 ff. 23, 37. 33, 3), hvad ogsaa forudsætter en klar Bevidsthedstilstand hos dem.

Som oplysende Analogier til Profeternes Sjælstilstand have vi derfor ikke at tænke paa den narkotisk berusede Pythia, paa Dervischerne eller paa de hypnotiske Fænomener, men langt snarere paa den Tilstand, hvori den kunstneriske Begejstring bringer Mennesket, og i hvilken han, tiltrods for de Tanker, der usøgte ligesom overvælde ham, føler alle sine Evner skjærpede og potenserede. Denne Begejstring kan gribe Digteren eller Taleren under de forskjelligste Situationer: overfor en Menneskemængde, under en Ordkamp med Modstandere, men ogsaa under fuldstændig Ensomhed, ja under den halvvaagne Tilstand om Natten — saaledes som Goethe fortæller, at han i sin Ungdom ofte midt om Natten halvdrømmende conciperede et Digt, som han straks nedskrev, helst med Blyant, for at ikke Pennens Kradsen skulde vække ham, og som han den næste Morgen til sin Forundring fandt optegnet paa sit Bord. En endnu mere træffende Analogi er imidlertid den Bedendes umiskjendelige Fornemmelse af et bønhørende Svar — et Ja og Amen, som Luther udtrykte det — givet af en Stemme, som han tydelig formaar at adskille fra sin egen. Dog ere disse Analogier kun tilnærmelsesvise, idet Profetiens inderste Mysterium unddrager sig enhver Begriben.

Duhm, Theologie der Propheten 80 f., vil med Hensyn til Profetens Bevidsthed om at være kaldet, sætte en væsenlig Grænse mellem Amos og hans Forgjængere. Hos de tidligere Profeter var Profetien et Naturanlæg, der, saalænge de levede, ytrede sig gjennem deres paafaldende og opsigtsvækkende Fremtræden; hos Amos derimod forlader Profetien det fysiske Grundlag og omfatter en enkelt, ethisk be-

stemt Opgave, hvortil et hvilketsomhelst Menneske kunde kaldes, idet Gud uimodstaaelig paatvang ham dette Hverv. I denne Opfattelse er et ustridigt Sandhedsmoment i høj Grad overdrevet. Kun ved at antage profetiske Bærere af Israels ældre Religion, der i alt væsenligt stod paa samme Trin som Amos, formaar man at forstaa Israels aandelige Udvikling i Tiden før Amos; ogsaa hos dem hvilede den profetiske Bevidsthed paa et frit, sædeligt-religiøst Grundlag, fordi Israels Religion fra Begyndelsen af selv gjorde det. Ikke blot Amos og Jesaja, men ogsaa Moses og Samuel have som Profeter løst konkrete sædelige Opgaver, hvortil de i Øjeblikket uvægerlig følte sig kaldede af Herren.

11. Have vi altsaa at forestille os Profeterne, ialtfald i deres reneste Repræsentanter, som værende i Besiddelse af fuld menneskelig Selvbevidsthed og af Aandens ufordunklede Klarhed, saa bliver det overhovedet først muligt at forklare sig en Række Ejendommeligheder ved Profeternes Taler og Skrifter, der for Tilhængerne af den extatiske Opfattelse staa som uløselige Gaader. Paa den profetiske Forkyndelse har nemlig ikke blot den guddommelige Inspiration, men ogsaa Profetens Subjectivitet en væsenlig Indflydelse. De enkelte Profeters Skrifter frembyde Billedet af udprægede menneskelige Individualiteter. Naar Ingen kan forveksle Amos med Hosea eller Jesaja med Jeremias og Hezechiel, saa er det ikke, fordi det har tiltalt den guddommelige Inspiration at fremtræde i varierende Former, men fordi disse Profeter have paatrykt den dem givne Aabenbaring deres personlige Særpræg. Ved at meddeles denne eller hin bestemte Midler underkastes Aabenbaringen en psychologisk Proces, der giver den en subjectiv Character, tiltrods for at den ægte Profet er sig bevidst, trofast og nøjagtig at meddele Andre, hvad han selv har fornummet. Ligesom den guddommelige Logos ikke fremtraadte utilhyllet blandt Menneskene, men som Gudmenneske, saaledes forkyndte Profeterne ikke det guddommelige Ord som umiddelbart Ord af Gud, men som gudmenneskeligt Ord, d. e. præget og bestemt ved deres menneskelige Individualitet.

Den menneskelige Subjectivitet er imidlertid ikke blot bestemt paa individuel og psychologisk Maade, men ogsaa derved, at det enkelte Menneske er et Barn af sin Tid og har sin nærmeste Opgave blandt den Slægt, i hvis Midte han bor. Herved komme vi til det væsenligste Knudepunkt i den os foreliggende Opgave. Saa paafaldende det end kan lyde, saa har det dog kostet lange Kampe, inden den Sætning blev anerkjendt, at Profeten under sin Fremtræden først og fremmest har tænkt paa den Generation og de Forhold, hvorunder han levede. At man her kunde komme til et andet, i høj Grad doketisk Resultat, foranledigedes dels ved, at man fæstede Blikket paa senere og kunstfuldt udførte profetiske Bøger som Daniels Bog, hvor Hovedpersonen ganske vist stadig beskjæftiger sig med en langt senere Tid end sin egen, dels ved, at man i abstract kirkelig Interesse udlagde alle Profetier umiddelbart om Kristus og Kirken og paa egen Haand underskjød Profeten den Bevidsthed, at hans Ord først skulde gaa i Opfyldelse mange Hundredaar senere. Og dog ere Profeterne, d. v. s. de ældre og virkelige Profeter, i den Grad Realister og bundne til deres Tid, at de ikke blot rette deres Formaninger og Trusler til deres egne Samtidige, men ogsaa stille deres Tilhørere i Udsigt, at den sidste og endelige Afgjørelse var umiddelbart forestaaende. Som de nytestamentlige Forfattere levede i den faste Overbevisning, at Parusien vilde indtræde om kort Tid, saaledes se Profeterne i de Katastrofer, som true deres Samtidige, Begyndelsen paa Enden, den Aften, der gik umiddelbart forud for Herrens Dag eller Historiens Afslutning (Jes. 7, 14 f. 10, 25. 29, 17. 13, 22 osv.). Rent kronologisk betragtet tale Profeterne derfor ikke om Herodes' eller Pontius Pilatus' Tid, men om den umiddelbart forestaaende Fremtid, altsaa snart om en assyrisk, snart om en babylonsk eller persisk Tidsalder. For Forfatteren af Jes. 40 ff. staar det f. Eks. urokkelig fast, at den messianske Herlighed vilde indtræde samtidig med

Hjemvandringen fra Babel, medens Haggai forventer den noget senere, men dog endnu i Zerubabels Levetid. Da nu disse Forudsigelser om Historiens umiddelbart forestaaende Afslutning stadig modsagdes af Historien selv, have vi her, rent udvortes set, et urigtigt eller ufuldkomment Element i Profetierne, der ikke kan henføres til Aabenbaringen selv, da enhver sund religiøs Følelse vil værge sig mod at antage en guddommelig Accomodation eller Tillempning af Sandheden paa dette Punkt, men som maa hidrøre fra den omtalte aandelige Proces, ved hvilken Profetierne bleve til.

Om den ejendommelige Undtagelse, som Hezechiel c. 38 f. danner fra det ovenfor Udviklede, vil der nedenfor (§ 50) blive nærmere Tale.

12. Nærmere beset kan der i Profeternes Forjættelser sondres mellem et rent historisk og et absolut (eskatologisk) Element. Forfatteren af Jes. 40 ff. f. Eks. taler om Cyrus' Indtagelse af Babel og om den Tilladelse, han vil give Jøderne til at vende tilbage til Jerusalem, men samtidig taler han om den messianske Herligheds nære Frembrud og om Guds Riges Fuldkommelse. Forfatteren af Jes. 13 f. taler om Babels Erobring og Ødelæggelse, men samtidig om Verdensdommen og Israels endelige Frelse. Jesaja selv taler om Sanheribs forgjæves Forsøg paa at erobre Jerusalem, men samtidig om Verdensmagtens Fald og de Troendes Forherligelse. Paa denne Maade viser der sig en Dobbelthed med Hensyn til Profetiernes Opfyldelse. De gaa i Opfyldelse og gaa dog ikke i Opfyldelse. Paa denne relative Opfyldelse lægge nu Profeterne selv megen Vægt. Dt. 18, 21 f. hedder det: naar det, som en i Jahves Navn talende Profet forudsiger, ikke gaar i Opfyldelse, saa er hans Ord ikke indgivne ham af Jahve; smlgn. Jer. 28, 9. Den ægte Profets Ord er, som Forkyndelse af Herrens Vilje, kraftigt og virksomt, saa at det hedder, at Profeten selv nedbryder og ødelægger, bygger og planter, naar han forkynder Herrens Beslutning om at nedbryde eller opbygge, Jer. 1, 10. Fremfor alt betoner Forfatteren af Jes. 40—48 det i Profetiens Opfyldelse liggende Bevis

for Religionens Sandhed: medens Hedningernes Profeter intet har vidst om Cyrus og hans Kaldelse, har Herren fra Begyndelsen af gjennem sine Sendebud peget hen paa denne Mand og varslet hans Fremtid (§ 54). Derfor sørge Profeterne oftere for, at deres Ord under Tilkaldelse af paalidelige Vidner blive optegnede paa en for alle synlig Maade, forat man senere ikke skal nægte, at de virkelig havde forudsagt det, der skulde ske, Jes. 8, 1 ff. 30, 8. Hab. 2, 2; og derfor ledsage de deres Forudsigelser med Tegn, der skulle styrke Troen paa, at de virkelig ere forkyndte dem af Gud, Jes. 7, 11. I Virkeligheden indeholder Israels Historie en Række underfulde Opfyldelser af saadanne tidshistoriske Forudsigelser. Saaledes stadfæstedes Amos' og Hoseas Trusler ved Samarias Fald 722. Jesajas urokkelige Forvisning om Jerusalems Uindtagelighed stadfæstedes ved Sanheribs hovedkulds Forladen af det hellige Land 701. Alt, hvad Jeremias og Hezechiel forudsagde om den Magt, Nebukadresar skulde vinde, og om Jerusalems Fald, stadfæstedes ved de hurtig paa hinanden følgende Begivenheder. Og endnu mere vidunderlig var den Stadfæstelse, som Deuterojesajas Forudsigelse af Cyrus' Betydning og hans Forhold til Jøderne fik ved Historiens Udvikling.

Anderledes forholder det sig derimod med det absolut eskatologiske Element i Profeternes Forjættelser. At Historien stadig dementerede deres Forventning om Messiastidens og de forudgaaende Katastrofers umiddelbart forestaaende Indtræden, kunde de naturligvis ikke benægte, men det voldte dem kun ringe Anfægtelse. Virkeliggjørelsen af Israels Haab og Aabenbarelsen af Guds Retfærdighed, var for dem Gjenstanden for en saa urokkelig Tro, at ingen Skuffelse kunde bringe dem til at tvivle derom; ja Frelsens Udebliven tjente kun til at udfolde denne Tros Kraft paa den mest storslaaede Maade. Medens Folkets Mængde spottede over Dommens stadige Udebliven (Jes. 5, 19. Hez. 12, 22), saa Profeterne i denne Spot kun et Moment mere, der gjorde Dommens nære Komme nødvendig og utvivlsom. Derfor gik den med

de tidshistoriske Forudsigelser sammenknyttede eskatologiske Forventning i Arv fra den ene Profet til den anden og beviste derved sin Selvstændighed og sin tidsovervindende Evigheds-Kraft, men stadig saaledes, at den efterfølgende Profet var ligesaa sikkert overtydet om Frelsens nære Komme som hans Forgjængere. Og fremfor Alt beviser den Omstændighed, at de forskjellige Tiders profetiske Skrifter ere blevne bevarede for Eftertiden i Profeternes Kredse, ja, at den enkelte Profet ikke tilintetgjorde, hvad han i en tidligere Periode selv havde skrevet, at Udeblivelsen af de eskatologiske Forventningers Opfyldelse ikke betragtedes som et Modbevis mod Profetiernes Sandhed og guddommelige Oprindelse.

Hvad ovenfor er sagt om de tidshistoriske Profetiers Opfyldelse trænger i enkelte Henseender til en nærmere Bestemmelse. Saaledes vilde det være fejlagtigt at tro, at Profeterne ved Paavisningen af deres Ords Opfyldelse have været meget ængstelige eller bundne til Bogstaverne. Hos. c. 1. forudsiger Dynastiet Jehus Fald og Rigets Undergang som samtidige Begivenheder. I Virkeligheden erfarede Profeten selv, at dette ikke indtraf nøjagtig paa den angivne Maade, idet Riget efter Nimsidernes Fald endnu vegeterede en kort Tid, indtil det endelig opløstes i Aaret 722; men alligevel ændrede han ikke, hvad han tidligere havde skrevet, saa at denne Forskjel har forekommet ham irrelevant. Forfatteren af Jes. 13 f. forudsiger Babels Fald ved Medernes Haand. I Virkeligheden var det en Perserkonge, der indtog Babel, men alligevel optog man hint Orakel i Samlingen af de profetiske Skrifter. Fremdeles kjender det gamle Testamente uopfyldte tidshistoriske Profetier. Men dette forklarede de gammeltestamentlige Forfattere selv ved Profetiens ethisk betingede Character. Et forjættende eller truende Ord har kun Gyldighed, saalænge vedkommende Folk staar paa samme Standpunkt, som da det udtaltes; opgiver det sin Fromhed, saa tager Herren sin Forjættelse tilbage, og omvender det sig, saa tager han sin Trusel tilbage, Jer. 18, 7 ff. Desuden kan indtil et vist Punkt i Udviklingen, Profetens Forbøn ændre Herrens Beslutning, Am. c. 7.

Den overordenlige Troskraft, som Profetiens eskatologiske Element fordrede, er paa én Gang dens Styrke og dens Svaghed. Folkets Mængde kunde en Tidlang lade sig begejstre af det profetiske Ord, men de stadige Skuffelser kastede det i Armene paa det vantro og hedenske Parti; derfor har i den efterexilske Tid ikke Profetismen, men den af Esra indførte lovbundne Retning bevaret Israel for Fremtiden og holdt dets Haab vedlige.

13. Ved at fæste Blikket paa den i § 12 omtalte Dualisme i Profeternes Forkyndelse kunde man komme til det Resultat, at disse absolut eskatologiske Forventninger maa være uden konkret Værdi for Eftertiden. Idet nemlig deres messianske Forventninger ere saa nøje knyttede til deres Betragtning af den samtidige Historie, at f. Eks. Messias Mi. 5 omtales som en Bekjæmper af den assyriske Magt, kunde det synes, som om disse Forventninger ved at løsnes fra den historiske Iklædning maatte opløse sig i rene Abstractioner, der ikke mere kunne betragtes som Forudsigelser om en senere Tid. Hvad Sammenhæng er der f. Eks. mellem en med Assyrien kjæmpende Messias og en under Pontius Pilatus fremtrædende Kristus, der ikke mere traf de historiske Forudsætninger, som den gamle Profet har omtalt? I Virkeligheden have ogsaa mange Nyere i Tilslutning til Schleiermacher (§ 9) som det blivende i Profeternes Forkyndelse betragtet de evige, af al Historie uafhængige religiøse Grundtanker, f. Eks. deres Gudsbegreb, deres Trosbegreb, deres Kamp mod den udvortes Cultus o. lign., medens deres Haab og Forventninger om en kommende Herlighed og om en ideal Konge betragtes som skjønne Drømme, der for evig ville vente paa deres Opfyldelse. Efter denne Opfattelse, der ingenlunde er enstydig med Mangel paa religiøs Interesse eller paa Ærbødighed for Aabenbaringen, vilde Kristus og Kirken ikke være at betragte som Opfyldelsen af gamle Spaadomme, men som Culminationen af en religiøs Udvikling, der er begyndt af de gammeltestamentlige Profeter og fuldført af den største Profet, Jesus fra Nazareth.

Til Forsvar for en saadan Opfattelse kunde man fremfor alt henvise til, at Kristus selv, idet han betegner sig som Opfyldelsen af de gamle Forjættelser, samtidig forvandler disse og hæver dem op i en højere Sfære, hvor alt det Udvortes, der endnu klæbede, selv ved de største af de gamle Profeters Haab, er afstrejfet, saa at ikke blot Messias's historiske Omgivelser ere andre end hos Profeterne, men ogsaa Messiasbilledet selv saa væsenlig forandret

blot Gjentagelse af Fortiden, men noget langt Større, hvortil Fortiden forholder sig som Skyggen til Legemet. Det nytestamentlige: her er mere end Templet, her er mere end Salomo, møder os allerede i det gamle Testamente. Den ved Moses stiftede Pagt mellem Folket og Herren er et Forbillede paa den kommende Pagt, men denne er tillige en ny Pagt, der paa fuldkommen Maade skal bringe, hvad hin kun mangelfuldt udtrykte (Jer. 31, 33). Udvandringen af Ægypten er et Forbillede paa den kommende Befrielse, men denne skal tillige være saa overvættes herlig, at man derover vil glemme den gamle Udfrielse, Jes. 43, 16 ff. Ja Deuterojesaja hæver sig til Erkjendelsen af, at Israel som Herrens fuldkomne Tjener fra Begyndelsen af er tænkt af Gud som en Idealskikkelse, der som Gudstanke har en selvstændig transscendent Tilværelse, og som derfor under hele Israels Historie søger at blive til Virkelighed gjennem Israels Folk, indtil endelig alle disse ufuldkomne Forsøg i Messiastiden afløses af den i sin fulde Herlighed fremtrædende Herrens Tjener (Jes. 42. 49. 53).

15. Paa denne Maade vinde vi under det gamle Testamentes egen Vejledning en dybere Forstaaelse af Israels Historie. Fra første Færd af bestaar den af en Række Tilløb til at virkeliggjøre sit eget Ideal. Fra det Øjeblik, Moses havde lagt Grunden til et Samfund, der udelukkende skulde søge sin Frelse hos Jahve, og som ikke skulde kjende nogen anden Lov end hans hellige Vilje, var der født en Stræben henimod den fuldkomne Udførelse af dette Ideal. Tanken om denne Opgave lod de dybeste Aander i Folket ingen Ro, saa at de uophørlig mindede Folket om de Krav, et saadant Maal stillede. Under dette Synspunkt sammenfattedes alt, hvad der skete i Tidernes Løb. Enhver Sejr var saa at sige en Forudbetaling paa den Lykke, man kunde vente af en saadan Gud; ethvert Opsving i Folkets aandelige Kraft en Tilnærmelse til det Maal, som Herren havde foreskrevet Israel. Enhver ny betydningsfuld Institution eller Skikkelse, der fremtraadte i Israels Historie, var et Middel til at løse denne store Opgave.

Og fremfor alt maa man have for Øje, at hele denne Forventning ikke alene følte som et Krav, men som en af en mægtig Troskraft baaren Forvisning. Troen paa, at Jahves Folk tilsidst maa sejre, ikke blot i politisk, men ogsaa i aandelig Forstand, er dybere set en Tro paa, at Jahve selv maa sejre, fordi han er væsensforskjellig fra alle andre Guder, en Tro, der er saa gammel som Israel selv. Derfor svækkes denne Forventning ikke ved Folkets dybe Fald og Fjernhed fra Idealet, idet tvertimod den rent religiøse Tro paa, at Herren vil fuldbyrde det af ham begyndte Værk, netop under saadanne Forhold kunde træde endnu klarere frem. Som Følge af alt dette opfattede Profeterne ethvert Moment i Israels Historie som Indledningen til den sidste Fuldendelse, hvorfor de hvert Øjeblik kunde forene deres Udtalelser om den nærmeste Fremtid med deres absolute Forjættelser om Fuldendelsen af Herrens Værk. Fra de skiftende Tidsforhold modtog de idelig nye Impulser til en rigere og dybere Opfattelse af Fuldendelsestiden, men Kjernen var stedse den samme, og Forventningen om, at Frelsen var umiddelbart forestaaende, til alle Tider lige levende. Paa denne Maade løses den Modsigelse mellem det menneskelig Betingede og det Guddommelige i Profetierne, som vi have omtalt § 11—12. Forkyndelsen af Frelsens umiddelbare Nærhed gjendrives af Historien selv og kan derfor ikke umiddelbart henføres til den guddommelige Aabenbaring; tvertimod var den guddommelige Frelsesplan langt mere omfattende, end Profeterne anede det, og mange Former, som de betragtede som uundværlige, maatte brydes itu, forat det nye Indhold kunde træde renere frem. Men Forventningen om Fuldendelsens Nærhed var dog middelbart en Frugt af Aabenbaringen, nemlig af den med selve den gamle Pagt givne Higen og Stræben efter en Virkeliggjørelse af det givne Ideal, hvorfor Profeterne heller ikke betragtede deres stadig skuffede Beredthed til at modtage Herren, naar han kom for at besøge sit Folk, som en Fejltagelse, for hvilken de skulde undskylde sig overfor deres Samtid.

Forholder det sig nu saaledes, saa er det klart, at der er en virkelig Forbindelse mellem de enkelte tidshistorisk farvede Forudsigelser om Messiastiden og den endelige Virkeliggjørelse af det med den gamle Pagt givne Ideal. Saasandt hint Ideal er legemliggjort i Kristus og hans Værk, indeholdt Profetierne ikke blot abstract religiøse Tanker, men ogsaa, trods de aldeles afvigende historiske Tidsforhold, virkelige Forjættelser om Kristus — Forjættelser, hvis Opfyldelse ikke er afhængig af Virkeliggjørelsen af Spaadomme om betydningsløse Udvortesheder, men af den absolute Virkeliggjørelse af det Maal, hvortil den gamle Pagt fra Begyndelsen af stræbte hen i Kristi Person og Værk.

Hvad ovenfor er udviklet, betegner man ofte med Ordet »Typologi«. Udtrykket er taget fra det nye Testamente, smlgn. Rom, 5 14, 1 Kor. 10, 6. 11. 1 Pet. 3, 21. De nærmest tilsvarende gammeltestamentlige Udtryk ere *ôt* og *môfet*, Jes. 8, 18. Zak. 3, 8, ved hvilke navnlig det Garanterende og Underfulde i Forbilledet betones. I nyere Tid har Kurtz foreslaaet Ordet Realforjættelser for dette Begreb som Sidestykke til Verbalforjættelserne i det egenlige profetiske Ord.

Den fra Israels Historie uadskillelige profetiske Character fremhæves ogsaa af H. Schultz (Altt. Theol. 710): hvad vi kalde messianske Fremtidsudsigter, hørte i en vis Forstand nødvendig til denne Religions Væsen .... den messianske Ide i videste Forstand, d. e. Troen paa Jahves Folks Sejr, er fra Begyndelsen af given med Israels Religion. Træffende er ogsaa Riehms Bemærkning (Die messianische Weissagung 47): i denne Religions Væsen maa Grunden paavises til den forventningsfulde Higen efter et, ved Guds uforanderlige Raadslutning bestemt og ved »Dagenes Ende« naaet, herligt Fuldendelsesmaal, der er saa characteristisk for denne Religion og blandt alle Oldtidens Religioner alene har gjort den til en Haabets Religion.

Naar i det ovenfor Udviklede Tyngdepunktet er lagt paa den indre og væsenlige Side af Opfyldelsen, saa skal dermed ikke være sagt, at enhver Paavisning af udvortes konkrete Ligheder mellem Forjættelserne og Opfyldelsen paa Forhaand er at betegne som forfejlet. En levende Tro paa en frit virkende Gud vil, som Riehm (anf. Skr. 225) rigtig bemærker, ikke uden videre forkaste saadanne Overensstemmelser, der kunne tjene som »Fingerpeg, der vise hen til en dybere og væsenligere Sammenhæng mellem Profeti og Opfyldelse«, som »ydre Holdepunkter, der komme den endnu skrøbelige Forstaaelse til Hjælp og skulle gjøre opmærksom paa Profetiens Opfyldelse forat

fremkalde en dybere Indtrængen i Erkjendelsen af hin Sammenhæng«. Imidlertid viser en nærmere Prøvelse, at saadanne ydre Ligheder intetsteds staa psychologisk eller historisk uformidlede i selve den profetiske Sammenhæng. Naar Matth. 4, 13 ff. benytter Jes. 8, 23, saa er i dette profetiske Sted den Sætning, at Frelsen oprinder over Galilæa og Egnen omkring Gennesaret Sø historisk formidlet ved Tiglat Pilesers Tog til disse Egne. Naar Bethlehem Mi. 5, 1 nævnes som Messias' Udgangspunkt, saa er dette formidlet ved, at Messias som en ny David fremgaar af Davids Fødeby. Naar der Ps. 22, 19 er Tale om, at der kastes Lod om den lidende Frommes Klæder, saa er dette et med Sammenhængen stemmende Udtryk for, at han behandles som allerede død, osv. Paa de Steder derimod, hvor man har villet finde en overraskende udvortes Overensstemmelse, der var uden al Formidling hos Profeten selv, vil det altid vise sig, at Sagen er meget usikker. Saaledes er Oversættelsen Ps. 22, 17: de gjennembore mine Hænder og Fødder, sikkert uholdbar. Oversættelsen Jes. 53, 9: hans Grav skal være hos en Rig, der vilde minde om Matth. 27, 57, er af tekstkritiske Grunde absolut forkastelig. Ganske vist lægger den evangeliske Historie af og til Vægt paa saadanne Ligheder, men at dette Moment dog er rent sekundært, fremgaar af den Frihed, hvormed slige Overensstemmelser undertiden frembringes af Fortælleren selv. Saaledes taler Mc. 15, 23 om, at der gaves Kristus en syrlig Vin med Myrrha, d. e. en Slags Læskedrik, som af Medlidenhed raktes Misdæderen; Matth. 27, 34 derimod forvandler dette til Æddike og Galde for derved at minde om Ps. 69, 22. Og overhovedet er det klart, at slige ydre Overensstemmelser ingen væsenlig Betydning kunne have overfor den udvortes Ulighed mellem Forjættelse og Opfyldelse, som fremkaldes ved, at alt det udvortes Nationale i Messiasforventningen afstrejfes i det Nye Testamente.

Sammendragningen af de tidshistoriske og absolut messianske Fremtidsbilleder hos Profeterne plejer man oftere at forklare ved at tale om Profetiens »perspectiviske Character«, et Udtryk, der først prægedes af Bengel, der i sin Commentar til Matth. 24, 29 siger: Profetien er som et Landskabsmaleri, der i Forgrunden tydelig fremstiller Huse, Veje og Broer, men i Baggrunden sammentrænger vidt omfattende Dale og Bjerge. Betegnelsen er imidlertid ikke heldig, da det Perspectiviske jo netop skal tydeliggjøre Afstanden mellem de forskjellige Dele af Billedet, ligesom den ogsaa frembringer det falske Indtryk, at Profetien med bevidst Kunst har forenet det fra hinanden Fjernede. Ulige mere træffende er det af Andre foreslaaede Billede, at sammenligne Profetierne med Stjernehimlen, hvis enkelte Himmellegemer synes at ligge i ét Plan, uagtet de ere fjernede fra hinanden ved store Afstande.

Stoffets Ordning.

16. Vi have i det Foregaaende set, hvilken afgjørende Betydning Sammenhængen mellem Historien og Profeternes Fremtidsforventninger har. Dermed er allerede givet, at Behandlingen af de messianske Profetier maa rette sig efter disses historiske Rækkefølge. Som en Følge heraf forudsætter en saadan Fremstilling indgaaende kritiske Undersøgelser af de enkelte profetiske Skrifters Affattelsestid, en Opgave, som ogsaa erklærede Fjender af den moderne gammeltestamentlige Kritik delvis have søgt at løse, da der ved flere af de profetiske Skrifter ingen Affattelsestid gives, saa at denne kun kan bestemmes ved indre Grunde. Men ogsaa ved saadanne Skrifter, hvis Tid angives af Overleveringen, maa Rigtigheden af disse Angivelser nøje prøves, fordi en Urigtighed i denne Henseende vil føre til mislige Resultater under Fremstillingen af Profetiernes Udvikling. Rettelsen af en saadan Urigtighed er en uvurderlig Velgjerning mod vedkommende profetiske Skrift, hvad fremfor alt Jes. 40 ff. viser, hvis overvættes Rigdom først oplader sig, naar den rigtige Tid for dets Fremkomst er funden.

Ved de egenlige profetiske Skrifter lader denne Opgave sig i de fleste Tilfælde løse paa fyldestgjørende Maade, og her er Kritiken kommen til Resultater, som med Beredvillighed ere anerkjendte ogsaa i de ængsteligste og conservativeste Kredse. Som Midler til at bestemme et saadant Skrifts Affattelsestid kunne vi nævne følgende. Først og fremmest kommer naturligvis den i Overskriften liggende Overlevering i Betragtning. Dernæst gjælder det om at paavise den historiske Baggrund, som Skriftet selv forudsætter. Dette er det væsenligste kritiske Hjælpemiddel. Naar saaledes det babyloniske Exil og Cyrus' Fremtræden og første Sejre ikke blot omtales af Forfatteren til Jes. 40 ff., men omtales som noget, hans Tilhørere og Læsere kjende og ere fortrolige med, saa er dermed allerede givet, at disse Capitler maa være fremkomne i den

sidste Halvdel af Exilet, da en ældre Profet nødvendig maatte have forklaret sine Tilhørere, hvem Cyrus var, og overhovedet sat dem ind i disse endnu ikke indtraadte Forhold. Der er altsaa i saadanne Tilfælde slet ingen Grund til at indlade sig paa det dogmatiske Spørgsmaal om, hvorvidt Profeten selv ved Inspiration kunde faa Indblik i saadanne fremtidige Enkeltheder eller ikke, da Problemet bliver rent praktisk ved, at Profeten ialtfald ikke kunde forudsætte en saadan Viden hos sine Tilhørere. Og hvad man taber ved at opgive en traditionel Angivelse, indvinder man mangefold ved, at Profetens Ord, hans Formaninger, Trusler og Trøstegrunde til de af ham Tiltalte nu faa virkelig actuel Betydning og ikke ere en lydløs spiritistisk Samtale med Slægter, der paa hans Tid endnu vare ufødte. Desuden taber Skriftet paa denne Maade ikke i profetisk Værdi, idet alt, hvad Profeten udtrykkelig siger om Fremtiden, vedbliver at være Profeti, medens kun det, han skildrer som Fortid eller Nutid, af os opfattes som virkelig Fortid eller Nutid. Af langt ringere og usikrere Værdi er derimod det kritiske Middel, som ligger i selve de profetiske Ideer, uagtet man netop i Nutiden er ivrig beskjæftiget med at construere disse Ideers Udviklingshistorie, for paa denne Maade at bestemme et Skrifts Affattelstid eller rense det for senere Udvidelser og Tilføjelser. De rene Ideer udvikle sig nemlig ikke saa regelmæssig og snorlige, at de overalt lade sig indregistrere paa denne Maade. Selvfølgelig er et saadant Hjælpemiddel ingenlunde helt uden Værdi, idet der gives Ideer, der f. Eks. kun kunne være opstaaede i Exilet eller efter Exilet; men dets Anvendelse indeslutter altid den store Fare, at man undervurderer den frit virkende Genialitet med dens pludselige og foregribende Lysglimt — fremfor alt, naar vedkommende Aandshistorie som her ikke er Menneskeværk, men hviler paa en guddommelig Aabenbaring. Af temmelig begrænset Værdi er endelig det Hjælpemiddel, som man finder i et Skrifts Ordforraad og sproglige Vendinger, da det gamle Testamente er for lidet omfangsrigt til, at det he-

braiske Sprogs Historie med Sikkerhed kan skrives. Dog findes der ogsaa her ubedragelige Kjendetegn, f. Eks. en stærkere Overhaandtagen af Aramaismer, der kun er tænkelig paa et senere Stadium af Sprogets Udvikling.

Ulige vanskeligere forholder det sig med de øvrige gammeltestamentlige Skrifter, der indeholde messianske Elementer, altsaa navnlig de historiske Bøger og de digteriske Skrifter. Naar saaledes et historisk Skrift lader en ældre Tids Personer udtale en Forjættelse, saa fremtræder her det Spørgsmaal, om denne Forjættelse beror paa ægte Overlevering eller paa en senere Conception, maaske formet af Forfatteren til det historiske Skrift selv. Hvor umuligt det er at unddrage sig dette Spørgsmaal og blive staaende paa et rent naivt Standpunkt i denne Henseende, fremgaar slaaende af den saakaldte Noahs Velsignelse, Gen. 9, 25 ff. Denne Forjættelse forudsætter nemlig ikke blot Kjendskabet til Navnet »Jahve«, men er helt igjennem baseret paa rent hebraiske Ordspil, som i Virkeligheden naturligvis ere umulige i Noahs Mund. Altsaa kan her i det Højeste være benyttet traditionelle Elementer, medens Forjættelsen, som den foreligger, kun kan være opstaaet hos det israelitiske Folk selv. Ligeledes viser den Omstændighed, at Forjættelserne for de enkelte Perioder lyde forskjelligt i de forskjellige Kildeskrifter eller historiske Fremstillinger, anderledes f. Eks. hos Jahvisten end hos Elohisten, anderledes i Krønikernes end i Kongernes Bøger, at disse Skrifters Forfattere have haft en væsenlig Indflydelse paa Forjættelsernes Formulering. Den ene rigtige Methode er derfor at ordne saadanne Stykker efter de historiske Skrifters Affattelsestid, i hvilke de forekomme, forsaavidt der ikke tydelig foreligger ældre Kilder, til hvilke de kunne henføres. Hvad endelig Psalmerne og de andre digteriske Skrifter angaar, saa ere naturligvis de i dem indeholdte messianske Forjættelser at datere efter vedkommende Skrifters Tilblivelsestid; men Vanskeligheden ligger i Usikkerheden ved Bestemmelsen af denne sidste, om der end ogsaa her kan

nævnes enkelte Resultater, der kunne gjøre Krav paa almindelig Anerkjendelse.

Efterat de gammeltestamentlige Forjættelser paa denne Maade ere grupperede, falder Inddelingen af sig selv, idet vi kunne skjelne mellem følgende Perioder: de ældste Forjættelser fra Tiden før de store Skriftprofeter og de store Skriftprofeters Forjættelser, der atter kunne deles i de forexilske, exilske og de efterexilske, blandt hvilke de i de øvrige samtidige gammeltestamentlige Skrifter indeholdte Forjættelser ere at optage. Det faste Grundlag danne de Skrifter, hvis Affattelsestid med Bestemthed lader sig fastsætte, medens de i denne Henseende usikre Skrifter maa behandles tilsidst, forud for den Periode, der danner den yderste Tidsgrænse for deres Tilblivelse.

Det ægte Materiale for Fremstillingen søge vi i Tilslutning til det nye Testamente i det gamle Testamentes kanoniske Skrifter, men ville i et Tillæg give en kort Udsigt over de messianske Forventninger i de forkristelige apokryfiske Skrifter, fordi vi ved disses Hjælp lære det messianske Haab at kjende, saaledes som det levede hos Israeliterne, da Kristus traadte frem.

Smlgn. ang. den uundgaaelige Nødvendighed af literær og historisk Kritik ved Løsningen af den foreliggende Opgave: Delitzsch, Messianische Weissagungen p. 9.

Medens Anerkjendelsen af Kritikens Resultater med Hensyn til Dateringen af større profetiske Afsnit volder en sund religiøs Følelse ringe Anstød, føler denne sig lettere frastødt ved de moderne Forsøg paa at udsondre et større eller mindre Antal senere Udvidelser og Tilføjelser af de profetiske Tekster, saa at Mange kunne føle sig fristede til med Reuss principielt at afvise disse, ofte noget smagløst udførte, »anatomiske Studier« af den profetiske Literatur. Men alligevel lader Berettigelsen af denne Kritik sig ikke absolut afvise. Ligesom Kritiken har ført til det sikre Resultat, at de historiske Bøger have været Gjenstand for senere Bearbejdelser, saaledes findes der, som vi efterhaanden skulle se, Steder hos Profeterne, hvor Anerkjendelsen af senere Interpolationer er uundgaaelig, hvis man ikke vil gjøre Profeterne selv Uret. Selvfølgelig bør man kun i yderste Nødstilfælde anvende denne Methode, men at saadanne Tilfælde undertiden forekomme, er utvivlsomt. Det hele Fænomen maa bedømmes i Lighed med Bearbejdelsen af de historiske Skrifter. Som bekjendt har man

søgt at lægge Kritiken af disse sidste for Had ved at paastaa, at intet andet Oldtidsskrift i den Grad er sønderlemmet af Kritiken som det gamle Testamente. For en Del hidrører dette fra, at intet Oldtidsskrift er undersøgt med den pinlige Samvittighedsfuldhed og Omhu som denne Bog, men iøvrigt indeholder hin Paastand en vis Sandhed, der imidlertid geraader det gamle Testamente til Ære og ikke til Forklejnelse. Medens de andre Folk have bevaret deres gamle Skrifter som urørte Levninger fra Oldtiden, har Israels Folk levet og aandet i de overleverede Bøger og bevist dette ved bestandig at omsmelte dem efter de nyere Tiders Krav. De hellige Skrifter vare ikke en død Skat, men en levende Kilde for det religiøse Liv, hvorfor de bestandig førtes ind i nye Ledninger, for at deres Kraft kunde blive saa meget frugtbarere. Selv efterat Kanon var afsluttet, fortsattes denne Proces hos Jøderne i de saakaldte Targumim, frie Oversættelser af Biblen paa Folkesproget, i hvilke det for de senere Tider Fremmede bortskares, og Hensyn toges til de ny opdukkende Problemer og Tidsforhold. Smlgn. videre § 27.

DE MESSIANSKE FORJÆTTELSER.

Cap. 1. Forjættelser fra Tiden forud for de store Skriftprofeter.

A. Dommertiden.

17. Den ældste Formulering af Israels Haab, der med fuld Sikkerhed kan dateres, træffe vi i den saakaldte Deboras Sang, en storslaaet Triumfsang, der digtedes i Anledning af den Sejr over de kanaanæiske Konger i Sydgalilæa, hvortil Debora havde opflammet sine Landsmænd. Efter at Digteren har beskrevet Landets Nød under Fjendernes Overmagt og derpaa den af Debora vakte Begejstring og den vundne Sejr og tilsidst med sjelden Kunst skildret Kanaanæernes skuffede Forventning under Billedet af Siseras Moder, der fra sit Højenloft forgjæves spejder efter Sønnen og alt det Bytte, han vil bringe, ender Sangen med følgende Ord (Dom. 5, 31):

Saaledes gaa alle dine Fjender tilgrunde, Jahve!
Men de, der elske dig, ere som Solen, naar den
oprinder i al sin Vælde.

I disse faa Ord have vi et næsten klassisk Udtryk for den ved Moses og hans Værk vakte Folkebevidsthed. Israels Gud er, som allerede Folkets Tilblivelse midt under Ægypternes Angreb viste det, en mægtig og uovervindelig Gud, overfor hvem de øvrige Folk og Folkeguder ere afmægtige. Og Forholdet mellem ham og Israel er ikke et blot naturbestemt, men et frit ethisk Forhold, idet det hedder, at »de, der elske ham«, se en Herlighed imøde, der sammenlignes med den blændende Solopgang. Hvad alle Israels Profeter senere forkynde, er i Virkeligheden kun en rigere Udfoldelse af den Forjættelse, der indeholdes i disse faa Ord.

Deboras Sang omtales i Reglen som en af Debora digtet Sang. Men i Overskriften V. 1 hedder det kun: dengang sang Debora og Barak følgende Sang, og i Digtet selv omtales Debora i 3. Person ligesom Barak (V. 15). Derfor læser man bedre V. 7 *'ad šeqqamt* »indtil du fremstod, Debora, som en Moder i Israel«, istedetfor *šeqqamti* »indtil jeg, Debora, opstod«. At der paa hin Tid har levet en Israelit ved Siden af Debora, der har kunnet digtet en saadan profetisk inspireret Sang, er kun at betragte som en Vinding.

18. Til de i Dommertiden forfattede Forjættelser tør vi ogsaa, omend med betydelig ringere Sikkerhed regne den saakaldte Jakobs Velsignelse Gen. 49. I Modsætning til denne Datering staar en dobbelt Opfattelse. Paa den ene Side imødegaas den af dem, der endnu fastholde den traditionelle Opfattelse, hvorefter dette Stykke virkelig er forfattet af Jakob selv, hvad selvfølgelig efter Overskriften er den nærmest liggende Antagelse. Imidlertid støder denne Opfattelse paa uløselige Vanskeligheder. Paa Spørgsmaalet om, hvorvidt en døende Olding er istand til at concipere et saadant Digt, skulle vi her ikke indlade os. Derimod maa vi betone de Vanskeligheder, der ligge i selve Digtets Synskreds. De enkelte til de forskjellige Stammer rettede Ord beskrive gjennemgaaende disse Stam-

mers Boen i Landet Kanaan. Nu er Folkets rolige Ophold i Landet i Modsætning til Ørkenvandringens Uro sikkert et betydningsfuldt Forbillede paa den messianske Tids Hvile (smlgn. Ps. 95 og Hebr. 3 f.) og kunde derfor synes at være et træffende Hvilepunkt for det fremadskuende profetiske Blik. Men paafaldende er det allerede, at Digtet oftere holder sig til rene Udvortesheder som den geografiske Beliggenhed af de enkelte Stammers Landskaber. Og aldeles uovervindelige blive Vanskelighederne ved den Maade, hvorpaa Levis Stamme omtales. At Levi ingen fast Besiddelse havde i Landet, men var splittet mellem de andre Stammer, var efter Pentateuchens Fremstilling af den mosaiske Tid en Velsignelse, medens det her fremstilles som en Forbandelse, en Straf, fordi Levi i Forening med Simeon havde begaaet en raa Misgjerning (V. 5 ff.). Altsaa skulde Jakobs Blik have været skarpt nok til at se saadanne Enkeltheder som Beliggenheden af de enkelte Stammers Boliger, der dog først senere bestemtes ved Lodkastning paa Josvas Tid, men skulde derimod fuldstændigt have miskjendt Levis, for Israels Liv indgribende Betydning — et Resultat, hvori ingen sund religiøs Opfattelse kan finde Ro. Saavidt vi kjende Israels Historie, er der kun én Periode, hvor dette Digts Skildring af Levis Forhold vilde passe, nemlig Slutningen af Dommertiden, da Leviterne vare sunkne i Folkets Agtelse og betragtedes som hjemløse Folk, der sluttede sig til den Højstbydende (Dom. 17, 7 f. 18, 19 f. 19, 1 ff.), og da dette ikke kan opfattes som et betydningsfuldt Endemaal for det profetiske Blik, føres vi til at antage, at det hele Digt, dets oprindelige Enhed forudsat, er opstaaet i denne Periode.

Paa den anden Side mene forskjellige moderne Forskere, der ligeledes forkaste den traditionelle Opfattelse, at maatte gaa længere ned i Tiden for at finde den Periode, i hvilken dette Digt kan være opstaaet. Saaledes betoner Wellhausen den Forherligelse, som i dette Stykke bliver baade Juda og Josefstammerne, Efraim og Manasse til Del, og slutter deraf, at Digtet viser os hen til Tiden efter Rigets Deling,

idet han tillige i de Farer, der true Josefstammerne V. 23, finder en Skildring af det efraimitiske Riges farlige Kampe med Aramæerne i Damask, medens Skildringen af Judas kongelige Magt viser tilbage til det davidiske Herredømmes Glans. Efter denne Opfattelse vilde Digtet indeholde et mærkeligt Vidnesbyrd om Israeliternes nationale Enhedsfølelse ogsaa efter Rigets Spaltning i to Dele. At en saadan Datering af Afsnittet har noget blændende ved sig, vil Ingen nægte. Men nærmere beset ere de Vanskeligheder, der opstaa paa denne Maade, dog større end de, der gjøres gjældende mod den ovenfor angivne Tidsbestemmelse. I Kongetiden vilde nemlig den nedsættende Omtale af Levis Stamme være uforstaaelig, og ikke mindre paafaldende vilde paa denne Tid det til Issakar rettede Ord (V. 15): Issakar fandt Hvilen i det herlige Land tillokkende og opgav sin Frihed, være, medens denne Stammes Afhængighed af Kanaanæerne i Dommertiden er let forstaaelig. Og hvilken Betydning vilde en Hentydning til Judas paa Sejrvindinger grundede Supremati have paa denne Tid?

Smlgn. Wellhausen, Gesch Israels I 375. Composition des Hexateuchs 1889. 320 ff. og iøvrigt Dillmanns Genesiscommantar og den der sammenstillede Literatur

19. Det forjættende Indhold af Jakobs Velsignelse concentrerer sig om de to Stammer: Juda og Josef (Efraim-Manasse). Den Velsignelse, der bliver den sidste til Del er af rent materiel Natur, nemlig et overordentligt frugtbart Land, vandet af Himlens Regn og Jordens Kilder, saa at Josef sammenlignes med et yppigt Frugttræ, hvis Rødder vædes af en vandrig Kilde. Vel efterstræbes Josefstammerne af farlige Fjender, men ved Jahves Kraft overvinde de dem i sejrrige Kampe. Indholdsrigere er Forjættelsen til Juda, der, med foreløbig Forbigaaelse af det dunkle V. 10, lyder:

Dig Juda, dig prise dine Brødre, paa dine Fjenders
Nakke hviler din Haand,
Dig hylde din Faders Sønner!

En Løveunge er Juda, efter endt Rov søger du op paa Bjergene,
Han lægger sig til Hvile som en Løve, hvem Ingen vover at vække.
Sit Æsel binder han til Vinstokken,
Sin Fole til Vintræets Stamme.
Han tvætter sin Kjortel i Vin,
Sin Kappe i Drueblod,
Med Øjne, der funkle af Vin,
Og Tænder, hvide af Mælk!

Ogsaa disse Vers tage mod Slutningen Hensyn til det af Juda Stamme beboede Land, der, omend mindre rigt end Efraim, dog »flød med Mælk og Honning« d. e. egnede sig fortrinlig til Kvægavl og Vindyrkning. De foregaaende Vers derimod forherlige Judæernes Tapperhed og sejrrige Erobringstog, fra hvilke de vende tilbage til deres vanskelig tilgjængelige Bjergland, og som bevirke, at de hyldes af de øvrige israelitiske Stammer. Paa denne Maade overtager Juda den Herskerstilling mellem Stammerne, der egenlig tilkom den førstefødte, Ruben, men som denne har mistet ved sin brødefulde Fremfærd, og som heller ikke de derpaa følgende Stammer, Levi og Simeon, vare værdige til at overtage. Tilsyneladende vilde denne Skildring passe godt som et Tilbageblik paa den Betydning, som Juda Stamme vandt ved det davidiske Kongedømme, men nærmere beset tilfredsstiller en saadan Opfattelse dog ikke, da David jo ikke vandt sine Sejre ved Erobringstog, som Juda Stammer udførte, men som Fører for det samlede Israel. Vi blive derfor ogsaa her ved den ovenfor angivne Tidsbestemmelse. Ganske vist indeholder Dommerbogen kun svage Træk, der kunne benyttes som historisk Grundlag for denne Forherligelse af Juda (s. Dom. 1, 1 f. smlgn. 20, 18. 3, 9), men saa vist som Profeterne senere paa overraskende Maade have formodet og forudsagt historiske Omdannelser (§ 12), ere vi ogsaa her berettigede til at antage en profetisk Forudseen af Judas kommende Storhed paa en Tid, hvor denne i Virkeligheden kun ytrede sig i svage Antydninger. De Vanskeligheder, som den hele Jakobs Velsignelse volder, ere saa store, at man maa

nøjes med den Opfattelse, der volder de mindste Betænkeligheder.

Efter den billedlige Fremstilling af Juda som en Løve, der efter et natligt Rovtogt vender tilbage til Skjulestederne i Bjergene, følger det omtalte dunkle V. 10, hvis Forstaaelse afhænger af det saa forskjelligt tydede Ord *šîlô*, til hvis Forklaring Exegesen desværre forlængst har tabt den sikre og ægte Nøgle. Den eneste Vejledning til Forstaaelsen af Ordene ligger i den Kjendsgjerning, at Subjectet i V. 11 ligesom i V. 8—9 er Juda Stamme. Hvis derfor V. 10 er en ægte Bestanddel af Teksten, kan der her sikkert ikke være Tale om et nyt, fra Juda selv forskjelligt Subject, saa at, under hin Forudsætning, Forklaringen af *šîlô* om en personlig Messias er udelukket. I Tilslutning til den ældste Tydning af Ordene oversætte vi, men med det størst mulige Forbehold:

> Ikke viger Sceptret fra Juda,
> Eller Høvdingens Stav fra Pladsen mellem hans Fødder,
> Indtil det er naaet, som tilkommer ham:
> Ham tilkommer Folkeslagenes Lydighed!

Verset udsiger da, at Juda Stamme er udset til at herske, ikke blot over de øvrige israelitiske Stammer, men ogsaa over de øvrige Folkeslag, og at denne Stammes Historie ikke har fundet sin Afslutning, før dette store Maal er naaet. Hvis man derimod betragter dette Vers som en senere Udvidelse og Berigelse af Stedets messianske Indhold, bortfalde flere af de Betænkeligheder, som det ellers fremkalder, saa at man isaafald kan forklare det i snævrere Forstand om den forventede messianske Konge.

Efter den massoretiske Udtale af de paagjældende Bogstaver שלה eller שילה lyder Ordet ganske som Navnet paa den bekjendte By *Shilo* nord for Betel, hvor Pagtens Ark stod, indtil den paa Elis Tid faldt i Filistærnes Hænder (Jos. 18, 1. 1 Sam. c. 1 ff. 4, 3 f.). I Henhold hertil have flere Nyere som Tuch, Ewald, Delitzsch o. A. fulgt den af Teller 1766 og Herder foreslaaede Opfattelse, hvorefter der her skulde være Tale om denne i Dommertiden betydningsfulde Stad. I ethvert Tilfælde forkastelig er under denne Forud-

sætning Oversættelsen: saalænge man vandrer til (Helligdommen i) Shilo, d. e. for bestandig, hvad dels vilde være en altfor besynderlig Omskrivning, dels vilde tillægge *'ad kî* en sproglig betænkelig Betydning. Derimod kunde der snarere være Tale om Oversættelsen: saalænge indtil han (Juda) er naaet til (og har indtaget) Shilo, smlgn. især Jos. 18, 9. Erobringen af Shilo skulde da være en Slags Besegling paa hele Landets Erobring. Men heller ikke denne Forklaring tilfredsstiller ved nærmere Betragtning. Erobringen af Shilo vilde være et unaturligt Endepunkt, da Juda jo ikke udfoldede sin Herskermagt over de andre Stammer i Tiden forud for denne Stads Indtagelse, og Byens Omtale vilde være saa meget desto besynderligere, som Shilo ikke blev erobret af Juda, men af de andre Stammer, efterat Juda havde udskilt sig fra dem. Endelig er det altfor paafaldende, at denne Tydning er aldeles ukjendt i den ældre jødiske Fortolkning.

Spørge vi den ældre exegetiske Overlevering til Raads, saa træffe vi i den babyloniske Talmud (Sanh. 98b) Shilo mellem de Navne, som Messias skal føre. Isaafald maatte imidlertid Stedet være en meget sen Tilføjelse, ti i den ældste Tid kunde en Skikkelse som Messias ikke uden videre nævnes under et rent Egennavn, der ellers ikke forekommer, og som tilmed vilde betegne en Afkortelse af en ældre Form *Shilon* (ligesom *Salomo* for *Salomon* osv.). Men i Virkeligheden er denne Udtydning uden Tvivl en senere massiv Benyttelse af et uforstaaet Sted. Den palæstinensiske Targ. (og senere Ibn Esra, Isak Troki, Calvin o. A) finde i *šîlô* Ordet *šîl*, der skal betyde: Efterkommer, og Suffixet *ô*, altsaa: indtil hans Efterkommer fremtræder, hvad ogsaa fører til en personlig messiansk Udlægning. Men denne Forklaring, der uden Tvivl ligger til Grund for Massoreternes Udtale, strander paa, at et saadant Ord ellers ikke forekommer. Den ældste og mest udbredte Tradition (LXX, den babyl. Targ., den syriske Oversættelse, Aquila, Symmachus) fører i en hel anden Retning. Efter denne bestaar Ordet kun af 3 Bogstaver, der indeholde et Compositum af det relative *še* (den, som, eller: hvad) og *lô* (for ham). Af særlig Betydning er det, at denne Opfattelse, der ogsaa ligger til Grund for Theodotions Oversættelse af Dan. 9, 26 (s. ZAW 4, 247), allerede synes at kunne paavises hos Hezechiel 21, 32: »indtil han kommer, hvem Retten tilhører« (§ 49). Fastholder man denne, i ethvert Tilfælde ved sin Ælde ærværdige Opfattelse, kan man ligeledes oversætte personlig messiansk: indtil han kommer, hvem Herskerstaven (i absolut Forstand) tilhører — eller, som Wellhausen tidligere foreslog, med Udeladelse af det følgende *welô:* indtil han kommer, hvem Folkenes Lydighed tilhører, hvad ogsaa vilde føre til at betragte Verset som en senere Udvidelse. Men mulig er i dette Tilfælde ogsaa den ovenfor fremsatte upersonlige Oversættelse:

indtil det kommer (opnaas), som tilhører ham, nemlig Folkenes Lydighed, hvorefter Nødvendigheden af at udelade Verset ialtfald betydelig formindskes. Til samme Resultat fører Orellis Oversættelse: indtil han (Juda) kommer til det, der tilhører ham. Under den dobbelte, men ganske vist alt andet end sikre Forudsætning, at dette Vers er ligesaa oprindeligt som dets Omgivelser, og at den anførte Oversættelse er rigtig, faa vi da et Vidnesbyrd om, at man i Dommertiden har hævet sig til den Forventning, at Juda, som den fortrinsvis sejrrige Stamme mellem Israeliterne, engang skulde udøve et Verdensherredømme, idet andre Folk underkastede sig Juda og dermed Israel.

Efter de fleste af de anførte Udlægninger betyder »indtil« ikke en Tidsgrænse, efter hvilken det Sagte skal høre op, men et Tidspunkt, efter hvilket det skal gjælde endnu mægtigere end tidligere (smlgn. Gen. 28, 15. Ps. 112, 8. Matth. 5, 18). Aldeles forfejlet er derimod den allerede hos Justin forekommende antijødiske Udlægning, hvorefter Stedet skulde udsige, at Israels politiske Selvstændighed skal høre op, naar Messias træder frem; ti derved falder Udsagnet aldeles ud af den gammeltestamentlige historiske Ramme.

B. Den ældre Kongetid.

20. Den §§ 18—19 betragtede Jakobs Velsignelse staar i Pentateuchens ikke alene, men er paa overordenlig dybsindig Maade optagen som et Led i den Række Forjættelser, som de to ældste Pentateuchkilder, de saakaldte jehovistiske Kilder, indeholde. Ogsaa disse Forjættelser have deres faste Rod i de allerede i Deboras Sang foreliggende, rent nationale Forventninger, hvorfor vi først maa betragte dem fra dette Synspunkt for derefter at fæste Blikket paa de mere omfattende religiøse Udsigter, hvortil de have udviklet sig. Grunden til, at vi betragte dem paa dette Sted, ligger i den i høj Grad sandsynlige Antagelse, at disse Kilder ere nedskrevne i Tiden kort efter David og Salomo, hvormed naturligvis den Mulighed ikke skal være nægtet, at de forskjellige Forjættelser kunne hvile paa ældre traditionelt Grundlag (§ 16). At vi betragte de to Kilder under ét, er en Følge af Vanskeligheden ved overalt med Sikkerhed at kunne sondre dem fra hinanden.

Vort Udgangspunkt tage vi i den Forjættelse, som Abraham modtager ved sin Kaldelse, efter Skildringen i det jahvistiske Afsnit Gen. 12. Indenfor Sems Slægt er Abraham udvalgt til at være Stamfader for det udvalgte Folk. I denne Egenskab skal han forlade sit Hjemsted og drage til et fremmed Land, som skal gives hans Efterkommere til Eje. Derfor modtager han i dette Øjeblik en Forjættelse, der skal skjænke ham Kraft til at overvinde hans Tvivl og hans naturlige Frygt for, ved at løsrives fra sin Slægts Stamme at forsvinde som en vissen Gren i fremmed Jordbund:

> Jeg vil gjøre dig til et stort Folk,
> Jeg vil velsigne dig og gjøre dit Navn stort,
> Og du skal blive en Velsignelse.
> Alle, der velsigne dig, vil jeg velsigne,
> Den, der forbander dig, vil jeg forbande,
> Med dig skulle alle Jordens Folkestammer velsigne sig!

Hovedindholdet af denne Forjættelse er den udvortes Lykke, der skal blive Abrahams Slægt til Del. Hans Efterkommere skulle blive et stort og mægtigt Folk, saa at Abraham som Stamfader til dette Folk skal blive vidt og bredt berømt. Gjennem sine Efterkommere modtager han en saa overvættes Velsignelse, at han »bliver en Velsignelse«, ligesom Indbegrebet af al Velsignelse, som Herren kan skjænke. Det Betydningsfulde er nu, at denne Velsignelses Omfang allerede her, ved Indgangen til Israels Historie, anskueliggjøres ved, at den betragtes fra et universelt Standpunkt. Ikke blot for Israel, men for den hele Folkeverden staar Abraham som Indbegrebet af al Velsignelse. Ja de andre Folks Ve og Vel afhænger af det Forhold, hvori de stille sig til Abraham og hans Slægt. Israels Gud er ingen begrænset Folkegud; han har alle Folkeslags Skjæbne i sin Haand, og derfor viser han alle dem sin Naade, der stille sig i et venligt Forhold til Israel, og straffer de Folk, der vove at ønske Ondt derover. Saaledes bliver Israel den Sten, som tjener Andre til Fald eller til Oprejsning, en Tanke,

der først Luc. 2, 34 naar sin fulde Udfoldelse. Altsaa sker Israels Udvælgelse ikke paa Bekostning af de øvrige Folk, men saaledes, at den Frelse, der bliver Abrahams Slægt til Del, bliver en Kilde til Frelse for andre Folkeslag — en betydningsfuld Tanke ved Indgangen til Israels Historie i et af de ældste gammeltestamentlige Skrifter! Den sidste Sætning tillader en dobbelt Opfattelse. Enten ligger deri, at de andre Jordens Folk skulle bruge Abraham, d. e. Abrahams Folk, som et Paradigme paa den rigeste Velsignelse og derfor velsigne sig med ham, d. e. ønske sig samme Velsignelse som den, der er bleven ham til Del, eller — og dette turde være det rigtigere — Sætningen antyder et inderligere Forhold mellem Abraham og de øvrige Folk, idet disse skaffe sig selv Velsignelse ved Abraham og hans Slægts Hjælp, fordi denne Slægt ejer og formidler Jahves Velsignelse.

Medens vi Gen. 12, 3 læse *Nifal* נִבְרְכוּ, der baade kan betyde: velsigne sig og: blive velsignet, træffe vi 22, 18. 26, 4 *Hitpael*, der kun har reflexiv (eller reciproc) Betydning. Ved denne Parallelisme bliver den passive Opfattelse af *Nifal* udelukket, hvorfor den alexandrinske Oversættelse: skulle velsignes, der ogsaa forekommer i det nye Testamente (f. Eks. Gal. 3, 8), sproglig set, ikke er fuldstændig correct. Hvad den nærmere Bestemmelse af den reflexive Betydning angaar, saa har *Hitpael* paa enkelte Steder, som Parallelismen tydelig viser, Betydningen: ønske sig en Andens Lykke og dermed prise ham lykkelig; saaledes især Ps. 72, 17, smlgn. til denne Tanke endvidere Gen. 48, 20. Jer. 29, 22. Zak. 8, 13. Men hermed rammer man dog neppe Stedets fulde Mening Hvor den rene Velsignelsesformel er ment, benyttes, som Gen 48, 20 viser, *Piel* med følgende לֵאמֹר. Dertil kommer, at det rent subjective Moment i Velsignelsen for den antike og særlig den østerlandske Bevidsthed af sig selv gaar over i det objective: ligesom den Ulykkelige skyes som ulykkebringende, som et ondt Omen, saaledes er den Lykkelige i sig selv lykkebringende og søges derfor som en Velsignelseskilde. Derfor veksler *Hitpael* af בָּרַךְ Jer. 4, 2 med *hithallel:* være stolt af, rose sig af, et Verbum, der forudsætter en objectiv Betydning af vedkommende Person for de Andre. Rigtigere er det derfor at oversætte: de skulle skaffe sig Velsignelse ved dig, en Tanke, der nøjagtig svarer til den umiddelbart foregaaende Sætning — eller (hvad ogsaa er en Mu-

lighed): de skulle prise sig lykkelige, ønske sig til Lykke over dig, over at eje dig. I Virkeligheden er derfor den alexandrinske Oversættelse ingenlunde saa urigtig, som det ofte paastaas.

21. Den § 20 omtalte Forjættelse til Abraham gjentages Gen. 18, 18. 22, 17 f. smlgn. 13, 16. 15, 5. Tillige fremhæves det 13, 15 særlig, at det nye og skjønne Land, i hvilket han opholder sig, skal tilfalde hans Efterkommere, og 22, 17, at det fra ham nedstammende Folk »skal komme i Besiddelse af sine Fjenders Porte« d. e. føre heldige Erobringskrige, et Træk, der bliver indenfor Kredsen af den rent nationale Herlighed. Mellem Abrahams Sønner arver Isak den til Faderen skjænkede Velsignelse med alle dens enkelte Træk Gen. 26, 3 ff. 24, og mellem Isaks Sønner Jakob Gen. 28, 13 ff. — for den sidstes Vedkommende ligeledes i et Øjeblik, da de ydre Forhold syntes at umuliggjøre Forjættelsens Virkeliggjørelse. Ved Siden deraf modtager Jakob desuden gjennem sin Faders Mund en Velsignelse, Gen. 27, 28 f., der vel gjentager Sætningen: de, der forbande dig, skulle rammes af Forbandelsen, og de, der velsigne dig, skulle velsignes, men tillige indeholder et ved de historiske Forhold formidlet nyt Moment. Efterat nemlig det forjættede Lands rige Frugtbarhed er omtalt, hedder det:

> Folkeslag skulle tjene dig,
> Folkefærd hylde dig.
> Du skal blive en Hersker over dine Brødre,
> Din Moders Sønner skulle hylde dig.

Det fra Isak nedstammende israelitiske Folk stod nemlig ikke blot overfor den øvrige Folkeverden i al Almindelighed, men ogsaa overfor et særligt Folk, Edomiterne, der nedstammede fra den samme Stamfader, men kjæmpede haardnakket med Israel om Overmagten; smlgn. 25, 23, der ogsaa tager Sigte paa denne Kamp mellem Israel og Edom. Vi have her den første Spire til den hos de senere Profeter oftere fremtrædende Fremstilling, hvorefter Herredømmet over Edom bliver et Slags Symbol paa det Herredømme

over den øvrige Folkeverden, hvorpaa Israeliterne fra Begyndelsen af gjorde et idealt Krav gjældende i Kraft af deres Guds absolute Overlegenhed over de øvrige Guder. Paa denne Maade faar Forjættelsen en stærk national Farve, idet Herredømmet over Edom og de andre Folk antager Characteren af et rent politisk Herredømme, medens den i Abrahams Velsignelse liggende højhjertede universalistiske Tanke, at Israels Frelse middelbart kommer den øvrige Verden tilgode, træder tilbage.

Mellem Jakobs Sønner tildeles der (i det væsenlig elohistiske Afsnit Gen. 48, 15—22) de to Josefstammer Efraim og Manasse en særlig Forrang; men denne omfatter kun det rent udvortes Moment, idet det hedder, at man, naar man i Israel udtaler en Velsignelse over Nogen, skal henvise til disse Stammer som et lysende Forbillede. Herefter træder den § 18 f. omtalte Jakobs Velsignelse Gen. 49 ind i Forjættelsernes Række. Den gjentager ved Omtalen af Josefstammerne den forudgaaende Forjættelse om en rent udvortes Lykke, men tildeler tillige Juda Stamme Suprematiet over Broderstammerne, et Supremati, der ikke som overfor Edom grunder sig paa blodige Kampe om Herredømmet, men paa den Anseelse, som Juda vinder blandt Israeliterne ved sine sejrrige Krige mod andre Folk.

Iblandt den patriarkalske Tids Forjættelser er Forjættelsen Gen 27 af de ovenfor anførte Grunde én af de mærkeligste. Det hele Capitel er tydelig sammensat af en jahvistisk og en elohistisk Beretning, hvis Forskjellighed navnlig viser sig derved, at Rebekka efter Elohisten beklæder Jakobs Hals og Arme med Gedekiddenes Skind (V. 11 f. 16. 21 f.), men efter Jahvisten iører ham Esaus Festklæder (V. 15. 26 f.). Som Følge deraf er det muligt, at V. 29 ogsaa kan være sammensat af Bestanddele af de to Beretninger. Ialtfald er V. 28 elohistisk, medens Slutningen af V. 29 minder om Jahvisten. Paa Opfattelsen af Forjættelsens Betydning er dette imidlertid uden Indflydelse, da begge Kilder isaafald mødes i paa dette Tidspunkt at fremhæve Israels politiske Magt over andre Folk.

I Omtalen af Forholdet mellem Edom og Israel Gen. 25, 23. 27, 29 se de fleste Nyere et historisk Tilbageblik paa Davids Sejr over Edomiterne, som Fortællerne have iklædt Profetiens Form,

medens 27, 40 (du skal tjene din Broder, men naar du anspænder din Kraft[?], skal du afryste hans Aag af din Nakke,) skal sigte til Edomiternes Frigjørelse fra Israels Overherredømme i Tiden efter Salomo. Muligheden af, at disse historiske Begivenheder kunne have haft Indflydelse paa Forjættelsernes Form, skal aabent indrømmes. Men desto bestemtere maa det fastholdes, at den hele Fortælling om Striden mellem Esau og Jakob ikke kan opfattes som en personificerende Iklædning af Kampen mellem Edom og Israel i Tiden efter David, da næsten intet af de enkelte Træk i Beretningen stemmer med denne Antagelse. Tvertimod viser dette for Udviklingen af Israels nationale Forventninger betydningsfulde Forhold tilbage til gamle, formosaiske Modsætninger og Sammenstød. Hermed stemmer det ogsaa, at de to Folk Edom og Israel, om hvilke de anførte Forjættelser tale, bestemt sondres fra Stamfædrene Esau og Jakob selv.

22. Til Rækken af de jehovistiske Forjættelser føjer Fortællingen om Bileam endnu nogle betydningsfulde Led. Ogsaa denne Fortælling (Num. 22, 2—24, 25) gjør Indtryk af at være sammensat af to Kilder, hvorfor det ikke er usandsynligt, at de forskjellige Forjættelser, som den nu indeholder, oprindelig vare fordelte paa den jahvistiske og elohistiske Beretning. Efterat Moabiternes Konge Balak var bleven ængstelig over Israeliternes voksende Magt, lejede han en berømt, i Eufrategnene boende Sandsiger Bileam til at udtale en Forbandelse over dette Folk. Bileam er villig dertil, men ved Herrens Indgriben forvandles Forbandelserne til Velsignelser, idet ogsaa den hedenske Seer faar Blikket aabnet for Israels kommende Storhed. Bileams første Orakel lyder (23, 7—10):

Fra Aram lod Balak mig kalde, fra Østens Bjerge:
Kom hid, og forband mig Jakob,
Kom, og nedkald Vrede over Israel! —
Hvorledes kan jeg forbande, hvad Gud ikke forbander,
Eller nedkalde Vrede over den, hvem Jahve ikke vredes paa?
Ti fra Klippernes Tinde skuer jeg det,
Fra Højderne ser jeg det:
Et Folk, der bor for sig,
Der ikke regnes blandt de andre Folkeslag!
Hvo kan tælle Jakobs Støv,
* Hvo kan udregne * Israels Bolig.
Gid min Sjæl maa dø de Retfærdiges Død,
Min Udgang blive som deres!

Bileam staar her som Repræsentant for Folkeverdenen, der har faaet Øje for Israels Storhed og enestaaende Bestemmelse, altsaa som Repræsentant for det, der stilledes i Udsigt Gen. 12, 2. Som Seer er han særlig kaldet til at faa Øjet aabnet for denne Erkjendelse, medens Balak repræsenterer den sædvanlige Hedningeverden, der tror at kunne overvinde det Folk, hvem Herren har udkaaret. Paa denne Maade træder det dybere religiøse og universalistiske Moment i Forjættelsen klart frem. Bileams Tro paa Israels Storhed er nemlig nærmere betragtet en Tro paa Israels Guds Storhed: hvad han har velsignet, kan intet Menneske ramme med sin Forbandelse. Meget mere udtaler Bileam tilsidst en Længsel efter selv at høre til Israels Folk, idet han ønsker sig at kunne dø den samme Død som Israeliterne eller de »Retfærdige«, som de her kaldes (smlgn. Navnet Jeshurun Deut. 32, 15 og Navnet »de Retfærdiges Bog« for den gamle Samling af Sange om Israeliternes Heltebedrifter). At der hermed skulde være tænkt paa en Udødelighedsforventning for Israeliternes Vedkommende, er sikkert urigtigt: Bileam ønsker kun at dø som de, d. e. at dø mæt af Dage i fuld Fred efterat have ført et langt og lykkeligt Liv under Jahves mægtige Beskyttelse, medens Hedningernes Liv paa Grund af deres Guders Afmagt bestandig er udsat for Farer og Dødsangst. Som udvalgt af denne Gud kaldes Israel et enestaaende Folk, der er løftet op over de øvrige Folkeslags Standpunkt (smlgn. Deut. 33, 28. Mi. 7, 14) — ligeledes en Bevidsthed, hvis Forekomst i en af de ældste Kilder ikke kan vurderes højt nok!

Det andet Orakel lyder (23, 18—24):

Kom hid Balak, og hør,
Lyt til mit Ord, Sippors Søn!
Gud er ikke et Menneske, at han skulde lyve,
Eller et Menneskebarn, at han skulde fortryde sit Ord.
Skulde han tale og ikke fuldbyrde,
Eller udsige Noget og ikke udføre det?
En Velsignelse har jeg modtaget, derfor * velsignede jeg * og tager ikke mit Ord tilbage.

Ikke skuer * jeg * Ulykke i Jakob eller Vanheld i Israel;
Jahve, dets Gud, er med det, og Kongejubel lyder deri.
Fra Ægypten førte Gud det, og han har Uroksens Kraft.
Ikke gjælder Tegnsudlægning mod Jakob,
Eller Manen mod Israel;
Nej nutildags hedder det om Jakob og Israel:
Hvad fuldbyrder Gud?
Se dette Folk, der rejser sig som en Løve,
Staar op som en Ungløve;
Ikke lægger det sig til Ro, før det har ædt Rov
Og drukket de Slagnes Blod!

Denne Forjættelse stadfæster den første ved at betone, at alle magiske Kunster ere magtesløse overfor et Folk, hvem den mægtige Jahve beskytter. Paa hans Beslutning kommer det an, ikke paa Sandsigerens sædvanlige Kunstgreb. I den videre Udførelse tages der kun Hensyn til den udvortes Side af Israels kommende Storhed, smlgn. især Gen. 49, 8 ff.

Det tredie Orakel (24, 3—9) indeholder væsenlig de samme Tanker som det andet, men ender med Sætningen: de, der velsigne dig, skulle velsignes, de, der forbande dig, forbandes, der ordret stemmer med Gen. 27, 29. Indholdsrigere er atter det fjerde Orakel (24, 15—19):

Jeg skuer ham, men ikke endnu,
Jeg ser ham, men endnu ikke nær!
Der oprinder en Stjerne fra Jakob,
Hæver sig et Scepter fra Israel,
Som knuser Moabs Pandeskal
Og alle . . . . . Sønners * Isse. *
Edom kommer i hans Vold,
I hans Vold kommer Se'ir og alle hans Fjender,
Og Israel øver Stordaad.
Han hersker fra Jakobs Midte
Og tømmer Byerne til sidste Mand!

Medens de foregaaende Orakler, særlig det andet, kun omtale Jahves kongelige Herredømme i Israel, er der her Tale om en fra Israel udgaaende Hersker, der ved sejrrige Kampe skal udstrække Israels Herredømme

over de omboende Folk, blandt hvilke særlig Moab og Edom nævnes. Herskerstaven er Symbol paa Kongemagten, Gen. 49, 10. Ps. 110, og den opgaaende straalende Stjerne Billede paa en mægtig Hersker, Jes. 14, 12. Apoc. 22, 16. At nu denne Skildring — enten som virkelig Profeti eller som digterisk udformet Tilbageblik — tager Sigte paa David og hans sejrrige Kampe mod Moab, Edom og andre Nabofolk (2 Sam. 8, 2. 13 f. Ps. 60, 2. 10 smlgn. Am. 9, 12), er umiskjendeligt. Men det davidiske Herredømme er kun en Legemliggjørelse af Israels paa den profetiske Gudsbevidsthed hvilende Fremtidsforventning i det Hele, og man vilde derfor fejle meget ved at tro, at denne Forjættelse for Fortælleren selv skulde være udtømt med den davidiske Tids Lykke. Davids Herredømme er kun en Type paa det Verdensherredømme, som Israel efter disse Kilder stedse gjør Krav paa, og hvis dybeste Begrundelse ligger i Israels Guds Krav paa at blive anerkjendt som Alles Herre. Det Nye er altsaa her, at Fremtidshaabet udformes saaledes, at Jahves Herredømme ikke udelukker, men tvertimod formidles ved en israelitisk Konges Herredømme (smlgn. § 25).

Smlgn. til dette Afsnit: Hengstenberg, Die Geschichte Bileams und seine Weissagung 1842 og den øvrige hos Dillmann anførte Literatur.

Medens Kuenen, Onderzoek 2, I, 229, søger at forklare Afsnittet om Bileam som en literær Enhed, har Dillmann og i Tilslutning til ham Wellhausen (i det paa fine Bemærkninger rige Stykke, Composition des Hexateuchs, 1889, 348 f.) med vægtige Grunde hævdet dets jehovistiske, d. e. sammensatte Character. Hvis c. 23 og 24, som disse Lærde antage, ere at betragte som Parallelberetninger, maa c. 23 henføres til Elohisten og c. 24 til Jahvisten.

De endnu følgende smaa Bileams-Orakler (24, 20—24) ere, ideelt sete, uden større Betydning, desuden yderst dunkle og maaske først langt senere tilføjede.

23. Ligesom Jahvisten ikke nøjes med at berette Israels Historie, men forbereder denne ved en Fremstilling af Verdens Skabelse og den ældste Menneskeheds Historie, saaledes meddeler han ogsaa Forjættelser af en

mere universel Character fra Tiden forud for Abraham, i hvilke, som man kan vente, hans dybe profetiske Opfattelse udfolder sig endnu friere. Ligesom Abrahams Udvælgelse indenfor Sems Slægt besegles ved en Forjættelse (§ 20), saaledes knytter der sig ogsaa en ældre Forjættelse til Udvælgelsen af Sems Slægt iblandt Noahs Sønner (Gen. 9, 25—27). Anledningen til denne Forjættelse (den saakaldte Noahs Velsignelse) er Hams Brøde, der foranlediger Brødrene Jafet og Sem til at vise deres med den rent religiøse Følelse nær beslægtede Sky for at krænke deres Fader. Det ganske vist dunkle og derfor forskjelligt tydede Stykke tør maaske oversættes saaledes:

Forbandet være Kanaan,
Sine Brødres ringeste Træl skal han vorde!
* Jahves Velsignede vil Sem blive * —
Men Kanaan skal være deres Træl.
Gud vil skaffe Plads for Jafet,
Men vil bo i Sems Telte —
Men Kanaan skal være deres Træl!

Den første af disse tre, med umiskjendelig Kunst opbyggede Sætninger, er fuldstændig klar — bortset fra den paafaldende Omstændighed, at Kanaan indtræder som Repræsentant for Stamfaderen Ham, der efter Fortællingen selv egenlig skulde rammes af Straffen for den øvede Misgjerning. Kanaanæerne skulle staa i Trælleforhold til de øvrige Folkeslag, der nedstamme fra Jafet og Sem. Derefter hedder det, efter den rimeligvis oprindelige Tekst, om Sems Slægt, at den velsignes af Jahve, en Forjættelse, der gaar i Opfyldelse ved Abrahams og hans Efterkommeres Udvælgelse til at være Jahves Ejendom. Den tredie Sætning, der efter den ovenfor angivne Opfattelse omfatter alle tre Stammer, forjætter — støttet til et Ordspil mellem *Jefet* og *jaft*, skaffe Plads (§ 16) — Jafetiderne en stor Udbredelse, men tilføjer, at Herren vil tage Bolig, ikke hos dem, men hos Sems Efterkommere. Medens de forskjellige Forsøg paa en rent historisk Udlægning af disse tre Sæt-

ninger, ved hvilken man har villet bestemme deres Affattelsestid, ikke har ført til noget Resultat, er deres dybere Betydning klar og overraskende indholdsrig. Paa storslaaet Maade er her Sems Efterkommere, ved hvilke naturligvis fortrinsvis er at tænke paa Israeliterne, characteriserede som Religionens Folk, medens Jafets Efterkommere, til hvilke de occidentalske Folk hørte, naa højt i verdslig Henseende og i deres Kultur udfolde en expansiv Kraft — en Slags Historiens Filosofi, der vidner om et forbavsende Blik for de forskjellige Folkeejendommeligheder.

I den overleverede Tekst lyder Begyndelsen af V. 26: lovet være Jahve, Sems Gud, hvorved der hentydes til de Velgjerninger, som Jahve lader Semiterne blive til Del. En ulige klarere Formulering af denne Tanke naar man imidlertid ved at følge Buddes Forslag (Biblische Urgeschichte 294) at udelade *elohe* og læse *bârûk* i *stat. constr.*: Jahves Velsignede er Sem. I V. 27 afhænger Forstaaelsen af, hvad man gjør til Subjectet i »og han vil bo«. Flere, som Baur, Dillmann, Delitzsch, Hengstenberg, Orelli o. A., lade Jafet være Subject: Jafet skal bo i Sems Telte. Men skal dette være en fredelig Sammenboen, saa passer det ikke til, at Jafet skal bo i et vidtstrakt Land, og skal det være en fjendtlig Invasion, saa bliver Forjættelsen til en Forbandelse for Sem, hvad umulig kan være Meningen. Ligesaa usandsynligt er det, at Sem her skulde staa i appellativisk Betydning. Navns Telte = navnkundige Telte. Derimod taler Alt for, at Gud er Subject i Verbet: han skal bo. Paa denne Maade faa vi det samme Subject i begge Verber i Verset, og Tanken er den ægte gammeltestamentlige, at Herren bor midt iblandt Israeliterne Ex. 25, 8.

Hvor mislykket den historiserende Udlægning er, ser man af de aldeles forskjellige Udtydninger, hvortil den har ført. Saaledes forklarer Budde Jafetiderne i denne Velsignelse om Fønikerne, Baur om Assyrerne, Wellhausen og E. Meyer om Filistæerne! Ved Kanaanæernes Trældom ligger det ganske vist nær at tænke paa Kanaanæernes Underkuelse ved Israeliternes Indvandring, men det hedder jo her, at Kanaan skal blive en Træl baade for Sem og Jafet! Altsaa synes her det kanaanæiske Væsen mere i Almindelighed at være characteriseret.

At Kanaan træder istedetfor Ham tyder vel ikke paa literær Kildeforskjel, men paa en Differens mellem den overleverede Fortælling og den af Jahvisten optagne Velsignelse.

24. Sluttelig komme vi til den Forjættelse, som Jahvisten meddeler i Begyndelsen af sin Fremstilling af Menneskeslægtens Historie, det saakaldte Protevangelium

Gen. 3, 14 ff. Efter Syndefaldet træffer det straffende Ord Slangen, Kvinden og Manden. Domsordet til Slangen lyder:

Forbandet skal du være blandt alle tamme og vilde Dyr. Paa din Bug skal du krybe, og Støv skal du sluge alle dit Livs Dage. Jeg sætter Fjendskab mellem dig og Kvinden, mellem dit Afkom og hendes Afkom. Hendes Afkom skal efterstræbe dit Hoved, og du efterstræbe dets Hæl.

For en Del kunne disse Ord forklares om Slangen i egenlig Forstand som Dyr. Dens uhyggelige krybende Bevægelser og det Had, hvormed den forfølges af Menneskene, vilde da være forklaret som en Straf for den Rolle, den havde spillet ved at forføre Kvinden til at overtræde Herrens Bud. Men at man ikke kan blive staaende ved denne rent naturhistoriske Udlægning, fremgaar allerede af, at der her er Tale om et Fjendskab mellem Slangen og Kvinden, ikke mellem Slangen og Menneskene, som man dog maatte vente, hvis Talen var om Slangerne i naturlig Forstand. Ved dette Træk, ligesom ved mangfoldige andre i den hele Fortælling, hæves Fremstillingen op i en højere Sfære, hvor det Udvortes kun bliver Sindbillede for det dybere Indhold. Slangen bliver et Symbol for den med Fristelsen forbundne Vantro og Oprørslyst, der her ikke er tænkt som en indre Proces i Mennesket, men som en Magt, der udenfra overvælder det. Med denne Magt kommer ikke blot Eva, men ogsaa hendes Afkom, den hele Menneskeslægt i Berøring. Det Betydningsfulde er nu, at dette Forhold fremstilles som et Fjendskab, som en stadig Kamp. Menneskeheden stræber efter at udrydde den onde Magt, medens denne stræber efter at tilføje Menneskene saa megen Skade som muligt. Heri ligger der en virkelig Forjættelse. Menneskeheden er kommen i Berøring med det Onde og rammes derfor af Forbandelsen, men absolut ond er den ikke bleven; den afskyr tvertimod det Onde og dets Følger og kjæmper derimod. Det Spørgsmaal, der derefter paatrænger sig, hvorvidt nemlig den saaledes i Udsigt stillede Kamp fører

til en Afslutning eller ikke, besvares forskjellig af Fortolkerne. Naar Kampen characteriseres ved Modsætningen mellem Hoved og Hæl, er det klart, at dette Udtryk er fremkaldt ved den ved Fremstillingen givne Modsætning mellem Mennesket og den paa Jorden krybende Slange. Menneskene søge i aaben Kamp at tilføje Modstanderen et tilintetgjørende Slag, medens Slangen efterstræber dem ved et listigt Angreb bagfra (smlgn. Gen. 49, 17). Videre tør en samvittighedsfuld Exegese imidlertid ikke gaa. Om en Afslutning af Kampen og en virkelig Sejr for Menneskene er der endnu ikke Tale. Fra Menneskenes Side føres Kampen ikke af et enkelt Individ, men af Kvindens Efterkommere, altsaa af Menneskeheden som saadan; og Skildringen slutter med Sætningen: du skal saare dem i Hælen, og ikke med Sætningen: de skulle knuse dit Hoved, hvad dog nødvendig maatte være Tilfældet, hvis der var tænkt paa en endelig Sejr af Menneskene over det Onde, idet den gammelkirkelige Tanke, at Slangen tilintetgjør sig selv netop ved at tilføje en Enkelt blandt Kvindens Sæd et Saar, umulig kan paatvinges Teksten. Altsaa staar denne Forjættelse ikke i noget direkte Forhold til de følgende Forjættelser, som vi ovenfor have betragtet, idet den ikke sigter til en bestemt frelseshistorisk Udvikling eller Begivenhed, men indeholder i Almindelighed et Syn paa Menneskeslægten og dens Forhold til det Onde, der vel faar en dybere Betydning ved at betragtes fra Frelseshistoriens Slutningstrin, men i det gamle Testamente ikke sættes i direkte Forbindelse med Frelseshistorien selv.

Et lignende forjættende Moment af rent almindelig Natur ligger i de følgende Domsord til Kvinden og Manden. Kvinden straffes ved Fødselssmerternes Lidelser, men disse ere Formidlinger for et nyt Livs Frembrud, hvorigjennem altsaa Menneskeslægtens fortsatte Liv sikres; og Manden straffes ved møjsommeligt og pinefuldt Arbejde, men ved dette Arbejde vindes Betingelserne for Livet, saa at den Død, som Herren fra Begyndelsen af stillede

i Udsigt som Straf for Syndefaldet, ikke kommer til at tilintetgjøre Menneskeslægtens Fremtidsudsigter.

Vanskeligheden ved Forklaringen af Gen. 3, 15 ligger fremfor alt i Verbet *šâf*, som allerede hos de Gamle oversattes paa forskjellig Maade. Medens Hieronymus forklarer det ved: knuse, gjengiver LXX det ved: efterstræbe, altsaa som Biform til *ša'âf*. Den samme Vaklen findes hos de nyere Fortolkere, idet Delitzsch, Orelli o. A. oversætte: knuse, Dillmann: efterstræbe. Wellhausen har endelig foreslaaet at benytte begge Betydninger ved Oversættelsen: Kvindens Afkom skal knuse dit Hoved, men du efterstræbe dets Hæl. Turde man modificere denne Oversættelse til: Kvindens Efterkommere skulle knuse dit Hoved, medens du efterstræber deres Hæl, vilde Sætningen vise hen til en Afslutning af Kampen, men en saadan Sætningsforbindelse vilde dog udtrykkes paa anden Maade paa Hebraisk. Imod at oversætte »knuse« i den anden Sætning taler ganske vist dels, at Slangebiddet ikke kan kaldes en Knusen, dels, at Giftslangens Bid i Hælen ikke er mindre dødbringende end ethvert andet Sted, smlgn. Gen. 49, 17. Altsaa er det vel rigtigst at oversætte: efterstræbe, enten i begge Sætninger eller ialtfald i den sidste. Men selv efter denne sidste Oversættelse indeholder Sætningen ingen Skildring af en sidste afgjørende Kamp, da den anden Sætning, som sagt, staar ganske paa lige Trin med den første, saa at den første umulig kan betegne det Ondes fuldstændige Tilintetgjørelse, da derved den anden Sætning vilde være udelukket.

Den ældre Exegese, der i denne Sætning fandt det Ondes sluttelige Besejring udtrykt, kom til et andet Resultat. I den palæstinensiske Targum hedder det: denne Sejr skal vindes i Messias's Dage. Et Skridt videre gik flere ældre kirkelige Exegeter med Irenæus i Spidsen, idet de i »Kvindens Sæd« saa en Enkeltperson: Kristus født af en Kvinde. I Middelalderen fortrængtes denne Opfattelse ved Vulgatas Oversættelse *ipsa*, hvorefter ikke Kvindens Sæd, men Kvinden selv, i hvem man fandt den hellige Jomfru, blev Slangedræberen. Derimod optog Luther den ældre Opfattelse, der derfor blev almindelig i den lutherske Kirke; og endnu i nyeste Tid har Delitzsch af den Omstændighed, at Kvindens Sæd her ikke modsættes Slangens Sæd, men Slangen selv, sluttet, at Kvindens Sæd her maa culminerere i en Enkelt, der fører Menneskeslægtens Kamp mod det Onde til Ende. De fleste andre nyere Theologer erkjende derimod, ligesom tidligere Tertullian og Calvin, at Ordet *zera'* her som overalt har kollektiv Betydning, hvad ogsaa er det ene Rigtige, da »Slangens Sæd« i det umiddelbart foregaaende kun kan betyde dens Efterkommere som Flerhed. Overfor dette Sted er der altsaa Anledning til at minde om Riehms træffende Ord (Messianische Weissagung 9): det er vor Pligt, grundig at frigjøre os for den Indbildning, at man kun kan anerkjende den guddommelige

Aabenbaring og Profeti i det gamle Testamente ved at finde vor nytestamentlige Erkjendelse udtalt deri. Smlgn. ogsaa Orelli, Weissagung von d. Vollendung d. Gottesreiches 101 ff. At Skildringen af Kampen kun nævner Slangen og ikke dens Sæd, har, som Orelli bemærker, sin Grund i, at Kvindens Sæd har Fremtiden for sig, medens Slangens Sæd ikke fremstiller en højere Udfoldelse, ikke udvikler en fuldere Energi.

Ogsaa i en anden Henseende er dette Sted lærerigt, ved nemlig at vise, hvor forkert det er at ville udlede denne og lignende Forjættelser af ældgamle Overleveringer og at betragte disse som den Rod, hvoraf den messianske Profeti er fremvokset. »Var dette Tilfældet«, bemærker Riehm (a. S. 47) rigtig, »saa maatte der i Profetierne fra Begyndelsen af kunne paavises betegnende Allusioner til og Efterklange af disse overleverede Grundtanker. Men hvor kan man f. Eks. paavise Eftervirkninger i den messianske Profeti af Forestillingen om Kvindens Sæd, der knuser Slangens Hoved, eller af alle Folkeslags Velsignelse ved Abrahams Sæd, eller af den Stjerne, der skal fremgaa af Jakob?« Først i den senere jødiske Literatur møde vi saadanne ved Skriftstudiet fremkaldte Allusioner. Ikke en i Luften svævende Overlevering, men den senere profetiske Inspiration giver os den sikre Borgen for disse Tankers religiøse Sandhed.

25. Til den i den fjerde Bileam-Forjættelse (§ 22) udtalte Tanke, at en menneskelig Konge i Israel ikke udelukker, men tvertimod fremmer Israels Fremtidshaab, føres vi tilbage ved den Forjættelse, der 2 Sam. c. 7 forkyndes David af Profeten Natan. Hovedsagen er her imidlertid ikke selve Kongemagten, der trods den Uvilje, hvormed den betragtedes af Tilhængerne af den strænge Jahvisme, var bleven indført og anerkjendt som den rette Form for Herrens Styrelse af sit Folk — men Kongemagtens Tilknytning til en bestemt Slægt, til Davids Efterkommere. Medens den kongelige Myndighed fratoges Sauls Slægt, forenes den for stedse med Davids Slægt. Foranledningen til, at denne Forjættelse udtaltes, var, at David ønskede at opføre et Tempel for Herren i sin nye Hovedstad. Profeten Natan, der oprindelig har billiget denne Plan, men var blevet belært ved en natlig Aabenbaring, kommer til Kongen for at forkynde ham, at Herren ikke ønsker et saadant Tempels Opførelse: han har udvalgt David af fri guddommelig Naade og ikke for at modtage

en Betaling eller Gjentjeneste af Kongen. Meget mere vil Herren, der intet Hus ønsker af David, bygge denne et Hus, et Kongehus, som han vil skjænke sin uforanderlige Naade.

Naar dine Dage ere omme, og du hviler hos dine Fædre, vil jeg opretholde dit Afkom, som nedstammer fra dig, og stadfæste dets Kongedømme; det skal bygge et Tempel for mit Navn, og jeg vil stadfæste dets Kongetrone for bestandig Jeg vil være en Fader for det, og det skal være mig en Søn, saa at jeg, naar det forser sig, vil tugte det med Menneske-Ris og med Menneske-Slag. Min Naade * unddrager jeg det ikke *, som jeg unddrog din Forgjænger * den. Dit Hus skal staa fast, og dit Kongedømme evig være for * mit * Aasyn; din Trone skal staa fast for stedse.

Efterat have hørt denne Forjættelse udbryder David i en Takkesang, hvori han priser Herren, fordi han ikke blot har hjulpet ham til dette Øjeblik, men nu ogsaa lover at bygge ham et Hus ved for bestandig at bevare hans Slægts Kongemagt. At ogsaa i denne Forjættelse Ordet *zera'*, Afkom, har kollektiv Betydning og omfatter hele Davids kommende Slægt, er let at se. Kun i den første Halvdel af V. 13 (det skal bygge mig et Hus) kan man tænke paa et enkelt Subject, nemlig Salomo (smlgn. 1 Kr. 22, 10); men hvis dette Vers overhovedet er en oprindelig Bestanddel af Forjættelsen, har det en rent underordnet Betydning og kan i det Højeste betyde, at én af Davids Efterkommere kan bygge et saadant Tempel, medens Herren ved selve Forholdets Grundlæggelse vil være den ene virkende og ydende. Ligesaa klart er det, at Forjættelsen ikke kan sigte til en kommende ideal Repræsentant for Davids Hus, da der jo udtrykkelig forudsættes, at Davids Afkom kan forse sig imod Herren. Netop i denne Forudsætning culminerer Forkyndelsen af Herrens Naade, ti hvis dette sker, vil Herren ikke straffe vedkommende Konger med ubønhørlig Strænghed, men tugte dem, som en Fader tugter sin Søn, med »menneskelige« (humane) altsaa milde og lempelige Straffe (smlgn. det beslægtede Sted Jer. 10, 24).

Denne Forjættelse kunde Israeliterne betragte som urokket i hele den forexilske Tid, ti saa længe Juda og Jerusalem bestod, overskred Tugtelserne ikke et vist lempeligt Maal, men bevarede altid Plads for Dynastiets vedvarende Bestaaen. Derimod kunde Exilet synes at gjøre en brat Ende derpaa, idet denne Revselse paa skaanselløs Maade førte til Rigets og Kongehusets Fald. Og dog opgav, som vi senere skulle se, Profeterne ikke Troen paa de trofaste Naadesforjættelser til David (Jes. 55, 3. Ps. 89); men samtidig hævede de dem op i en højere Sfære og forvandlede dem til dybere Udtryk for Israels Fremtidsforventning (§ 55), medens de her foreløbig sigte til den gamle Pagts rent politiske Udformning, der kun havde midlertidig Betydning og var bestemt til at opløses og overvindes.

Hvad Tiden, i hvilken dette Stykke er affattet, angaar, er det, klart, at det maa være skrevet inden Exilet, da Forjættelsen til David efter Jerusalems Fald umulig kunde formuleres paa denne Maade. Tvertimod forudsætte de exilske Profeter, som ovenfor bemærket, denne Forjættelse, idet de uddybe den paa en med Forholdene stemmende Maade. Derimod have flere ment, at vi i 2 Sam. c. 7 have et deuteronomistisk Afsnit for os, der forudsætter Deuteronomiums indgribende Paavirkning og derfor maa være conciperet ikke længe før Rigets Undergang. I Virkeligheden findes der ogsaa i Capitlet Enkeltheder, der minde om Deuteronomisternes Sprog og Tankegang, ligesom man ogsaa i Modsætningen mellem den projekterede Tempelbygning og Guds frit virkende Naade kunde finde et Slægtskab med Profeternes Polemik mod Folkets Tro paa, ved cultiske Ydelser at kunne tilfredsstille Herrens Krav til Israel. Men alt dette kan dog i det Højeste kun bevise en senere profetisk-deuteronomisk Bearbejdelse af et ældre Grundlag. Selve Forjættelsen til den davidiske Slægt forudsættes nemlig af de ældste Profeter og af den i ethvert Tilfælde gamle 18. Psalme. Med Grund have derfor selv nøjeregnende Kritikere, som f. Eks. Kuenen (Scheetzen 53), fastholdt Beretningens historiske Character. Til at beskjæftige sig med Spørgsmaalet om det davidiske Dynastis Bestaaen havde Kongen og de samtidige Profeter god Anledning, da de havde Saulidernes Undergang umiddelbart for Øje, og at David faktisk var opfyldt af saadanne Tanker, fremgaar blandt andet af Fortællingen om hans sidste Formaninger til Salomo 1 Kg. 2.

Unægtelig vinder Forjættelsen overordentlig i Klarhed og antithetisk Prægnans, naar man, som Wellhausen har foreslaaet det, ude-

lader V. 13, som et senere, til Salomos Tempelbygning sigtende Indskud. Dog er denne Udvej, som Wellhausen selv bemærker, noget betænkelig, da Verset forudsættes 1 Kg. 8, 19. Derimod er det klart, at den rent profetiske Modsætning mellem Kongens Ydelse og Herrens frie Naade fuldstændig forstyrres ved den af Kronisten (1 Kr. 22, 7 f.) givne Motivering: du maa ikke bygge mig et Tempel, ti du har i dine Krige udgydt meget Blod, men din Søn skal som en Fredens Mand bygge Templet. Betegnende for Kronisten er det ogsaa, at han i sin iøvrigt næsten ordrette Gjengivelse af 2 Sam. 7 (1 Krøn. 17) helt udelader Omtalen af de Forseelser fra Davididernes Side, der 2 Sam. 7 danne Forjættelsens Højdepunkt (smlgn § 16).

Om de Kongepsalmer, der udfolde Grundtankerne i 2 Sam. 7, vil der nedenfor blive talt nærmere.

Cap. II. Forjættelserne i de egenlig profetiske Skrifter.

A. Den forexilske Tid.

26. Medens de jehovistiske Kilder leve og aande i den umiddelbare Bevidsthed om Israels sikre og lykkelige Fremtid, som allerede har fundet en foreløbig Virkeliggjørelse i Israeliternes Opsving under David, og hvorover endnu intet truende Uvejr har kastet sin Skygge, møder der os hos de ældste Skriftprofeter et ganske andet Billede. Som uhyggelige Stormfugle forkynde de Uvejrets nærforestaaende Udbrud og varsle om Straffedomme, der ikke ere lempelige »Menneske-Slag«, men tilintetgjørende Katastrofer, ved hvilke Herren udøser sin hellige Vrede over Folket. Elija havde truet Kong Ahab med en forsmædelig Død, og Elisa og andre samtidige Profeter havde bidraget til at styrte Omridernes, mod Israels helligste Skatte forræderiske Kongehus; men nu nøjes Profeterne ikke med at varsle om et enkelt Dynastis Fald, men forkynde selve Israels Tilintetgjørelse. Paa denne Maade træde de i Modsætning til de hos Folket levende Fremtidsforventninger. Den folkelige Forestilling nøjedes nemlig paa den Tid ikke med i de enkelte Tilfælde at vente Hjælp fra Israels Gud; den forventede, som vi se det hos Amos (5, 18), en Herrens Dag, en Tid, da Herren

paa utvetydig Maade vilde træde frem for at skaffe sit Folk Sejr og virkeliggjøre dets paa de ældre profetiske Forkyndelser hvilende Fremtidsforventninger. Herimod træde nu det 8. Hundredaars Profeter op med skaanselløs Energi. At der forestaar en »Herrens Dag«, benægte de ingenlunde, men de advare Folket mod at glæde sig til denne Dag eller ønske den hid, ti paa den Dag vil Jahves Retfærdighed aabenbare sig ved, at han knuser sit eget Folk.

Spørger man om Grunden til denne mærkelige Ændring af den profetiske Fremtidsskildring, saa maa man fremfor alt afvise den snæverhjertede Forklaring, hvorefter det skulde være en rent politisk Beregning, der havde ledet Profeterne til en saadan Forandring af Signalerne. Man har nemlig ment, at det var Assyrerrigets pludselige og voldsomme Magtudfoldelse paa denne Tid, der førte Profeterne til det omtalte Resultat. Medens Folket i Assur ikke saa nogen virkelig Fare, men holdt fast ved den nedarvede Tro paa, at Jahve var enhver udenfra truende Magt voksen, vare Profeterne mere skarpsynede og erkjendte, at dette Folk var af et andet Metal end de smaa vestasiatiske Magter, over hvilke Israel hidindtil havde triumferet. Ud fra dette Synspunkt skulle de saa have søgt at redde Herrens Ære ved at fremstille den uundgaaelige Undergang som en velfortjent Straf for Israels Synd, som de ved denne Lejlighed saa at sige havde opdaget. Herimod taler dels, at Profeternes Forestilling om Jahves Almagt og Uovervindelighed ikke er svagere end den, deres Samtid nærede, dels, at f. Eks. Amos ingenlunde alene nævner Assyrerne som det Middel, ved hvilket Herren vil tilintetgjøre sit Folk, men kjender en hel Hærskare af Midler, som han kan benytte (s. især Am. 9, 1—4). Hvad der staar fast, er tvertimod, at Folket skal gaa tilgrunde, og Assyrerne ere kun en fremragende Form for de Midler, af hvilke Herren kan betjene sig. Heller ikke er det en enkelt, paa hin Tid særlig fremtrædende Hovedsynd hos Folket, der har

ført Profeterne til denne Erkjendelse, idet Profeternes Anklage har en stærkt varierende Form og snart (hos Amos) betoner de Mægtiges Uretfærdighed, snart (hos Hosea) den urene Kultus. Meget mere have vi i denne nye profetiske Erkjendelse at søge en positiv Aabenbaring, en guddommelig Hemmelighed, som Herren har meddelt sine Tjenere, Profeterne (Am. 3, 7). Den psykologiske Formidling ligger, forsaavidt en saadan bør og kan paavises, i Profeternes absolute Betragtning af Israel og dets Historie. Medens de ældre Profeter mente, at Israel kunde naa det Maal, som Herren havde stillet sit udvalgte Folk, gjennem en fortsat harmonisk Vækst eller gjennem de Lægedomme, som enkelte relative Straffe og Ulykker kunde bringe, se de nu fremtrædende Profeter i Folkets Virkelighed en saadan Karikatur af dets Ideal, af den guddommelige Tanke, der havde foranlediget Folkets Skabelse, at det staar fast for dem, at Herren vil sønderbryde sit eget Værk, som en Billedhugger sønderbryder et Billedværk, der ved en Fejl i Materialet kun er blevet et Vrængebillede af, hvad det var bestemt til at blive. Medens Folkets Udvælgelse for de almindelige Israeliter var en Kilde til Beroligelse og Stolthed, er den for disse Profeter en Kilde til Angst og nationale Samvittighedsnag, ti af dem, hvem meget er givet, skal der fordres meget, og derfor skal Israel straffes meget haardere end de øvrige Folk, til hvem Jahve ikke er traadt i et særegent Forhold. For at godtgjøre dette, henvise de snart til én, snart til en anden Skyggeside ved Folkets sædelig-religiøse Liv, medens det ikke falder dem ind at bevise Hovedsagen, nemlig det ideale Krav, der fra Begyndelsen af var stillet Israels Folk. Dette forudsætte de tvertimod som almindelig bekjendt, en Omstændighed, der bedre end noget andet viser det mosaiske Værks enestaaende Betydning og aldeles knuser alle Forsøg paa at forvandle Profeterne til Aandeliggjørere af en forudgaaende Naturreligion.

Smlgn. Duhm, Theologie der Propheten 109 f. og Smend, Alttestamentliche Religionsgeschichte 164, især Sætningen: Meget mere godtgjorde den historiske Jahvisme nu ogsaa sin Livssandhed, ved at Israels kommende Undergang kastede sin Skygge foran sig i enkelte Mænds Hjerter. For den gammeltestamentlige Religions og Religionens videre Historie overhovedet er denne Profeti af en saadan Betydning, at den maa vise sig for os som en guddommelig Hemmelighed.

De harmoniske Fremtidsudsigter i de jehovistiske Kilder (§ 20—23) høre til de forskjellige Tegn, der tydelig vise, at disse Kilder ere ældre end Profeternes Skrifter. Derimod bevise de deuteronomiske og præstelige Bestanddele af Pentateuchen deres senere Oprindelse ved, ligesom Profeterne, at stille Landets Undergang i Udsigt som Straf for Folkets Synd, Lev. 26, 27 ff. Deut. 28, 36. Paa Grænsen mellem den ældre og den profetiske Periode staar den saakaldte »Moses Sang« Deut. 32, der ved at kaste Blikket tilbage paa Folkets hidtidige Historie kommer til det Resultat, at dette utaknemlige Folk fortjener at tilintetgjøres af Herren, men dog standser foran denne sidste Konsekvens, fordi Israels Undergang af de sejrende Fjender kunde misforstaas som en Overvinden af Jahve selv (V. 26 f.). Andre henføre dog Deut. 32 til en betydelig senere Tid, kort før Jerusalems Fald, s. Kuenen, Onderz., I, 245 f. Smend, Religionsgesch. 231.

27. Den i § 26 skildrede Forandring af Profeternes Fremtidsudsigter maatte naturligvis faa en gjennemgribende Indflydelse paa det messianske Fremtidshaab. Det Spørgsmaal paatrænger sig nemlig af sig selv, hvad der skal ske, naar det utro Folk er tilintetgjort. Vil Israels Gud da nøjes med et *fiat justitia, pereat mundus*, eller vil han ad andre Veje føre Israel til dets Maal og virkeliggjøre den Gudstanke, der laa til Grund for dette Folks Skabelse? Hos flere moderne Theologer gjør der sig en Stræben gjældende efter at blive staaende ved det rent negative Resultat for de ældste Profeters Vedkommende. De messianske Forjættelser, som vi nu læse hos disse Profeter, skulle være senere Tilføjelser fra en Tid, da man havde tilkjæmpet sig Bevidstheden om, at Israels Ideal skulde gjennemføres trods Folkets Tilintetgjørelse, saa at Israels Død kun blev Gjennemgangspunktet til et nyt og herligere Liv. Fra et religiøst Standpunkt vil man ikke uden videre fordømme denne Opfattelse, da selve Kjernen i de messianske Pro-

fetier jo ikke berøres deraf, idet Spørgsmaalet udelukkende drejer sig om Tankens bestemte Datering. For en sund Opfattelse kommer det jo væsenlig an paa Tankens eget Indhold og indre religiøse Kraft og ikke paa, om denne Tanke er udtalt af Amos eller af en senere, os ubekjendt Profet, om man end naturligvis har en mere uforstyrret Nydelse af en Tekst, der ikke behøver at anatomeres paa en saadan Maade (smlgn. ovenfor § 16). Men paa den anden Side er det klart, at vi her befinde os paa en gyngende Grund, og at der maa kunne føres aldeles tvingende Beviser for den omtalte Anskuelses Rigtighed, inden man bekvemmer sig til at slutte sig til den. Hvorvidt dette i Virkeligheden er Tilfældet, skulle vi i det Følgende nærmere undersøge.

Smlgn. Smend, Religionsgesch. 183: De messianske Forhaabninger repræsentere i og for sig et sekundært Moment i Profetien, og man maa endog betvivle, hvorvidt Amos, denne Profetis Grundlægger, nærede noget Haab med Hensyn til Fremtiden. Maaske gik hans Prædiken op i Forkyndelsen af Jahves Retfærdighed, der tilintetgjorde Israel. Kayser-Marti, Alttest. Theol. 174: Hvorledes Amos tænkte sig Jahves videre Veje, om han antog Udvælgelsen af et andet Folk end Israel (Am. 9, 7), siger han os ikke, det kunde Profeten trøstig overlade sin Gud Jahve.

28. Som den ældste Profet, hvis Skrift med absolut Sikkerhed kan dateres, have vi at betragte Amos, Hyrden fra Tekoa. At Domsordet over Israel først lyder i det nordlige Rige, var ingen Tilfældighed. Efter at Efraimiterne nemlig i lange Tider havde kjæmpet mod det tapre aramæiske Rige i Damask og flere Gange havde været nær ved at bukke under for det, var Modstanden fra denne Side i den sidste Tid bleven saa svækket, at Efraim under Jeroaoam II kunde hæve sig til en politisk Højde, der mindede om de lykkelige Dage under David og Salomo. Navnlig lykkedes det Efraimiterne i heldige Kampe at bemægtige sig store Stykker af Landet øst for Jordan, der tidligere vare blevne dem fravristede, og hvis Tilbageerobring nu fyldte dem med Stolthed. Hos den største Del af Folket fremkaldte disse Forhold en mægtig

Opblussen af den national-religiøse Bevidsthed, der under de foregaaende ulykkelige Forhold havde følt sig trykket og forpint. Nu gik denne Følelse over alle Bredder: vi ere dog det udvalgte Folk, vor Gud er dog en uovervindelig Gud, og al den profetiske Tale om, at vi have overtraadt Jahves Vilje ved vor Cultus og ved vort usædelige Liv, har intet at sige, Jahve er med os, altsaa er han tilfreds med os, og den Dag er ikke fjern, da han paa glimrende Maade vil virkeliggjøre det Herredømme over de andre Folk, som de gamle Profeter have lovet os! Midt under al denne Jubel træder Amos, en ubekjendt Hyrde fra Egnen syd for Bethlehem, der var kommen til Efraim, op med Ord, der fremkaldte en voldsom Ophidselse. Begyndelsen af hans Tale lød saaledes, at Folket gjerne lyttede dertil. Den bestod nemlig af en Række Domsord over de forhadte Nabostater, Damask, Moab, Ammon osv., hvis Synder opregnes, og hvis Undergang paa den forventede »Herrens Dag« stilles i Udsigt. Men pludselig lød det samme Domsord med de samme Anklager og den samme Udgang over Israel selv og skræmmede Tilhørerne op af den velbehagelige Stemning, hvori de havde hørt det foregaaende (c. 1—2). De følgende Taler ere alle ligesaa ubarmhjertig rettede mod den stolte Nationalbevidsthed hos Israeliterne, ofte med et stærkt ironisk Anstrøg, idet Profeten anerkjender de samme Forudsætninger som Folket for derefter at komme til et helt andet Resultat. »Blandt alle Jordens Folk har jeg udvalgt eder, I Israels Slægter — derfor vil jeg (i særegen Forstand) straffe eder for eders Synder!« (3, 2). Punkt for Punkt sønderbryder han alt det, hvortil Folkebevidstheden i Israel støttede sig. Vel har Herren ført Israel fra Ægypten til Kanaan, men paa samme Maade har han ført Filistæerne fra Kaftor og Aramæerne fra Kir! (9, 7). Vel vil der komme en »Herrens Dag«, men til dens Komme skulle de ikke glæde sig, ti den bliver Mørke og ikke Lys for Israel (5, 18—20). Vel har Israel en pragtfuld Cultus med mange Ofre, Sang og Strengespil ved de

forskjellige Helligdomme, fremfor alt ved Rigshelligdommen i Betel — men disse Helligdomme skulle snart synke i Grus, ti Herren hader deres Fester for al den Synd, der gaar i Svang ved dem (4, 4. 5, 5. 21 ff.). Vel have de vundet glimrende Sejre over deres Fjender, men Herren har allerede kaldet Assyrernes frygtelige Folk hid for at tilintetgjøre Israels Folk (6, 13 f.). Undertiden klinge mildere Toner gjennem disse frygtelige Domsord, idet Profeten opfordrer Folket til at omvende sig for om muligt at afvende Faren i det sidste Øjeblik: søger det Gode og ikke det Onde, da først vil Jahve være med Eder, som I rose Eder af; øver Ret og afskyr Uret, maaske vil da Jahve forbarme sig over, hvad der bliver tilbage af Josefs Slægt! (5, 4 f. 15 f.). Men dette er kun en flygtig Klang, der hurtig forsvinder, ti Profeten tror ikke paa Virkningen af sine Formaninger, især efter at Optrinet med den mægtige Præst i Betel har bragt ham til at tage den Forbøn tilbage, hvormed han tidligere havde formildet Jahves Vrede (c. 7). Slutningen paa det Hele bliver altsaa dog det for Israeliterne forfærdelige Ord: I have i Herrens Øjne ikke større Værd end f. Eks. Æthiopernes fjerne, foragtede Negerfolk (9, 7).

Smlgn. til Amos især Wellhausen, Skizzen und Vorarbeiten I 46 ff. V 67 ff. Michelet, Amos, Christiania 1893. Smend, Religionsgeschichte 161 ff.

29. Den Dom, Amos fælder over Efraim, er, som vi have set, ikke fremkaldt ved politiske Beregninger, men ved en ren religiøs-profetisk Betragtning. Som Følge deraf sætter den ingen Forskjel mellem Juda og Efraim, men udstrækker ogsaa Domsordet til det sydlige Rige, fordi ogsaa dette, omend i noget ringere Grad, forsyndede sig mod det Ideal, Israel skulde virkeliggjøre. Det tilintetgjørende Ord 3, 1 f. er rettet mod den »hele Slægt, som Jahve havde ført ud af Ægypten.« Veraabet 6, 1 f. gjælder de »Sorgløse paa Sion og de Sikre paa Samarias Bjerge«, der betragtede sig som Blomsten af det første af alle Folk og

triumferende henviste Israeliterne til de smaa Nabostater, forat de skulde overbevise sig om de israelitiske Rigers Storhed. Smlgn. ogsaa 2, 4—6. Det er Israel overhovedet, der har vakt Herrens Vrede, og naar Talen særlig rettes til Efraim, er det, fordi dette Rige var det mægtigste, og fordi Efraimiternes Sejre i særlig Grad havde vakt den nationale Sikkerhedsfølelse, som Profeten vilde bekjæmpe.

Altsaa er hele Israels Tilintetgjørelse et fast Punkt i Profetens Fremtidsforventning, som maa danne Udgangspunktet for hans videre Fremtidsudsigt, saafremt han har haft en saadan. At der ved Efraims Undergang kan blive en lille Rest sparet, er en Mulighed, som han 5, 15 berører, men kun som en Mulighed, hvis Virkeliggjørelse er afhængig af Folkets Omvendelse i sidste Øjeblik. Meget mere skildrer han 9, 1 f. med frygtelige Farver, hvorledes Straffedommene ville følge Slag i Slag, indtil selv de allersidste af Folket ere tilintetgjorte. Derimod læse vi i Slutningen af Cap. 9, fra V. 8 af, en Skildring af en fjernere, lykkelig Fremtid, i hvilken Israels Fremtidshaab alligevel skal virkeliggjøres:

Herren Jahves Øjne ere rettede mod det syndige Kongerige,
Forat jeg kan udrydde det af Jordens Overflade.
Men helt udrydde Jakobs Slægt vil jeg dog ikke, siger Jahve.
Nej, jeg lader Israels Hus rystes blandt alle Folkeslag,
Som man ryster en Sigte, uden at et Korn falder til Jorden.
Alle Syndere i mit Folk skulle falde for Sværdet,
De, der mene: Ulykken vil ikke naa os eller overraske os.
Paa hin Dag vil jeg gjenoprejse Davids sunkne Hytte og tætte dens Revner,
Dens Ruiner vil jeg oprejse og bygge dem, som de vare i gammel Tid,
Saa at de bemægtige sig det Tiloversblevne af Edom og de andre Folk,
over hvilke mit Navn engang nævnedes.
Da kommer der Tider, siger Jahve, da Plovmanden følger i Høstkarlens Spor,
Og Vinperseren i Sædemandens,
Da Bjergene svømme med Most,
Og alle Høje flyde.
Da gjenopretter jeg mit Folk Israel,

Saa de selv bo i de Stæder, de bygge,
Selv drikke den Vin, de plante,
Selv nyde Frugterne af de Haver, de anlægge.
Da planter jeg dem saaledes i deres Land, at de ikke mere rykkes op af det Land, jeg skjænker dem!

Indholdet af denne Forjættelse er aldeles klar. Efraim (det »syndige Kongerige« V. 8) skal fuldstændig tilintetgjøres, men Israels Folk gaar dog ikke tilgrunde. Vel maa Folket vandre i Landflygtighed, men her bevares alle dets rene og sunde Elementer, ligesom man i en Sigte ikke skaffer Kornene, men Avner og Støv afvejen. Naar dette er sket, opstaar Israel i den gamle davidiske Herlighed, der her umiddelbart tages til Mønster, navnlig fordi Davids Herredømme over Edom og andre Folkeslag udtrykte Israels messianske Krav paa Herredømmet over andre Nationer (§ 22). Dertil slutter sig en idyllisk Skildring af den underfulde Frugtbarhed i Israels Land efter Herlighedstidens Frembrud, en Frugtbarhed, som Israeliterne uforstyrret af fremmed Vold skulle nyde, fordi Herren ikke mere vredes paa dem.

Saalænge man ved disse Ord holder sig til Tankerne i Almindelighed, er der ingen Grund til at frakjende Amos dem. At denne Profet skulde være bleven staaende ved Israels Undergang som Dramaets Udgang, er i Virkeligheden en Tanke, som man vanskelig kan gjøre sig fortrolig med. Herrens Ord vende ellers ikke tomhændede tilbage, saa at hans Skabelse af Israels Folk dog ikke kan ende med det rene Intet. Vel triumferer Jahve paa en vis Maade ved Israels Død, ti hans Retfærdighed er dermed sket Fyldest, og han har desuden bevist sin Magt over Natur og Menneskeverden ved at opbyde allehaande Ulykker og fremfor alt det mægtige assyriske Rige som Fuldbyrdere af sin Straffedom. Men med en saa abstract Løsning kunde Profeterne med deres mod praktiske Maal sigtende Tankegang neppe berolige sig, ti hvo skulde høste Nytten af den frygtelige Lære, som Israels Fald indeholdt? Heller ikke kunde de gamle Forjættelser ende

aa denne Maade. Jahve har, ogsaa efter Amos' Opfattelse, n Bolig paa Sion (1, 2), og har altsaa sluttet en ganske æregen og forjættelsesrig Pagt med dette Folk, hvad alle amle Profeter have stadfæstet, ligesom de ogsaa be- ittede om en Forjættelse, som var bleven Davids Hus til el (§ 25). Over dette kunde Amos, der véd sig soli- arisk med de tidligere Profeter (2, 11), dog neppe slaa n Streg. Heller ikke kan man sige, at Amos ved en aadan Forjættelse vilde tage Kraften og Alvoren af sine idligere Trusler, da Forjættelsens Ordlyd jo netop forud- sætter Israels Død, saaledes som denne i det foregaaende er kildret: først efterat Folket er ført til fremmede Lande om Exulanter, frelses de, der ere blevne lutrede gjennem idelserne. Hvad Stykkets Enkeltheder angaar, gjør V. 10 aa udpræget Maade Indtryk af at være af Amos selv. Derimod lader det sig ikke nægte, at andre af Udtrykkene ere meget paafaldende i Amos' Mund, deriblandt fornemlig Udtrykket »det syndige Kongerige« V. 8 om Efraim, som om Juda i denne Henseende var af en anden Beskaffenhed, samt V. 15, hvis Forjættelse, at Israeliterne ikke endnu engang skulle fordrives, har en decideret exilsk Klang. Muligvis har derfor Forjættelsen i Slutningen af Bogen været underkastet en berigende Bearbejdelse som den Del, der laa den senere Tid mest paa Hjerte.

Ægtheden af Amos 9, 8—15, der endnu ikke betvivledes af Duhm, er bleven forkastet af Schwally, ZAW 10, 226, Stade, ZAW 11, 128, Smend, Religionsgeschichte 183 ff., Wellhausen, Skizzen V, 93 f., Kayser-Marti, Alttest. Theol. 174. 184. Den Sidstnævnte gjør den ikke uvæsenlige Bemærkning, at Diaskeuasten, der har skrevet Am. 9, 8 ff., har søgt at formulere den messianske Forventning saaledes, at den nogenlunde svarede til den gamle Profets Tankegang.

30. Medens det tilnød kan være Gjenstand for Strid, om Amos har udtalt Forventningen om en Gjenopstandelse af Israel efter den uundgaaelige Død, eller om han blot har grebet ind i de gammeltestamentlige Forjættelsers Historie ved at rydde Grunden for en ny og rigere Udvikling, er det utvivlsomt, at hans nærmeste Efterfølger Hosea har for-

kyndt en ny Fremtid for Israels Folk hinsides Ødelæggelsens og Landflygtighedens Grav. Denne Profet, der, saa vidt vi kunne se, var en Borger i Efraims Rige, optraadte lidt senere end Amos, dels endnu under Jeroboams lykkelige Regjering, dels under de efter denne Konges Død opstaaende revolutionære Tilstande, men førend Pekah forbandt sig med Damask for at erobre Juda Rige. Fra den første Periode stamme de 3 første Capitler af hans Skrift, fra den følgende, der hurtig viste Hulheden af den udvortes Glans under Jeroboam II, de øvrige Capitler.

De tre første Capitler indeholde hovedsagelig en ejendommelig allegorisk Fremstilling af Forholdet mellem Jahve og Israel, hentet fra Profetens egne sørgelige Familieforhold. I sin Hustrus Utroskab saa han nemlig et Billede paa Israels Utroskab mod Herren, og den deraf følgende uundgaaelige Tilintetgjørelse gav han Udtryk i de Navne, hvormed han kaldte de Børn, som hans Hustru fødte. Den ældste Søn kaldte han *Jizreel* for at minde om den endnu uhævnede Blodskyld, som Jehu med sit frygtelige Blodbad paa Omriderne i Jizreel havde nedkaldt over sit Rige og sit Hus, og som skal sones med et fuldstændig tilintetgjørende Blodbad paa Folket og Kongehuset; den derefter fødte Datter fik Navnet *Lo ruḥama* »den Ikke-elskede«, medens den yngste Søn kaldtes *Lo ʿammi* »Ikke mit Folk«, et Navn, der fælder ganske den samme skaanselløse Dom over Israel som den, Amos tidligere havde udtalt. Til denne Beretning føjes 2, 4—15 en profetisk Tale, der paa mere egenlig Maade paaviser Folkets Utroskab og Hang til kanaanæisk Hedenskab og den deraf følgende uundgaaelige Tilintetgjørelse ved Landets Erobring og Folkets Deportation. Men herved bliver Profeten ikke staaende. Allerede Beretningen c. 1 har et betydningsfuldt Efterspil i c. 3. Profeten faar af Herren Befaling til atter at vise sin elskovssyge og utro Hustru, der imidlertid var bleven forstødt af ham og var bleven solgt som Slavinde, sin Kjærlighed. Hosea kjøber hende derfor fri igjen, men bestemmer dog, at hun foreløbig skal gjennemleve en

Bodstid, i hvilken hun holder sig ren for sin tidligere Utroskab, men endnu ikke nyder en Ægtehustrus Rettigheder hos ham. Først naar denne Tid er omme, skal Forholdet mellem Profeten og hende atter blive, som det oprindelig var. Til denne sindbilledlige Fremstilling svare gjentagne utvetydige Forjættelser. Ligesom Profeten ikke for stedse forstøder sin utro Hustru, saaledes kan Herren ikke fornægte sin Kjærlighed til Israels Børn (3, 1); og ligesom Hustruen skal gjennemgaa en stræng Bodstid, i hvilken hun afholder sig fra sine Elskovshandeler, men dog endnu ikke behandles som Profetens Ægtehustru, saaledes skal Israel en Tid lang føre en Tilværelse uden Konge eller Embedsmænd, uden Offer, uden Efod og Terafim — altsaa uden de mange urene Former, som dets utro Sind nu finder Behag i (3, 3 f.). Hvad hermed er sagt, bliver endnu klarere ved at sammenholdes med Slutningen paa den i det 2. Cap. indeholdte profetiske Tale. Fordi Israeliterne have tilskrevet den hedenske Naturguddom, hvortil de havde forvandlet deres hellige Gud, alle de rige Goder, som Landet skjænkede dem, vil Jahve, deres sande Gud fra den mosaiske Tid af, slaaende overtyde dem om, at det er ham alene, hvem de skylde al denne Rigdom, ved nemlig atter at berøve dem den og føre dem i Landflygtighed. Men her slippes de ikke af Jahves Haand. Ligesom engang tidligere i Folkets Historie fører han dem ind i den golde Ørken, og naar det kummerfulde Liv dér har aabnet deres Øjne og renset deres Sind, taler han trøstende Ord til dem og fører dem atter tilbage til det rige Land, han tidligere skjænkede dem. Naar de her fuldstændig have forsaget al Utroskab og al hedensk Cultus, saa vil Herren

træffe Aftale med Steppens Dyr, med Himlens Fugle og med Jordens Kryb, og fjerne Bue og Sværd og alle Vaaben fra Landet og lade dem bo i Tryghed. Da trolover jeg dig med mig for evig, trolover dig med mig ved Ret og Retfærdighed, ved Kjærlighed og Barmhjertighed, trolover dig med mig ved Trofasthed, og du skal erkjende Jahve. Til den Tid, siger Jahve, vil jeg bønhøre Himlen, og Himlen bønhøre Jorden, og Jorden bønhøre Kornet, Mosten og Olien, og de bønhøre Jizreel. Da saar jeg dem i Landet, da elsker jeg den

Ikke-elskede, og siger til Ikke-mit-Folk: du er mit Folk, og det siger til mig: Min Gud.

I dette Afsnit (2, 16 ff.) svarer det kummerfulde Liv i Ørkenen til den 3, 4 beskrevne Tilstand, hvor Folket fører en for alle nationale og religiøse Betingelser blottet Tilværelse, en Slags Mellemtilstand mellem Døden og Opstandelsen til et nyt Liv. Den derefter følgende nye Herlighed skildres derpaa med nationalt bestemte Farver, men med den dybe Inderlighed, der er Profeten Hosea egen. Hverken vilde Dyr eller fremmede Folks Angreb forstyrre Folkets lykkelige og rolige Liv. Ti Herren slutter en ny Ægtepagt med sit Folk, der nu kjender ham og ikke mere forveksler ham med de kanaanæiske Naturguddomme. I denne nye Pagt udfolde alle de guddommelige Egenskaber, Herrens Retfærdighed, Kjærlighed, Naade og Troskab — Egenskaber, der ikke staa i et relativt indre Modsætningsforhold, men alle betegne det samme Væsen — sig uhindret overfor det aandeliggjorte Folk. Tilsidst alluderer Profeten til de Navne, han havde givet sine Børn for derigjennem at udtrykke Israels Forkastelse, idet disse Navne nu forvandles til deres Modsætning. Jizreel sigter ikke mere til de blodige Kampe paa Jizreelsletten, men virker ved sin appellativiske Betydning: Gud saar Sæden; og i *Lo ruḥama* og *Lo 'ammi* forsvinder det frygtelige »Ikke«, ti Israel er atter Herrens Folk, Gjenstanden for hans Kjærlighed.

Begrundelsen af Haabet om Israels Fremtid har her fundet sit dybeste Udtryk, anskueliggjort ved det inderligste menneskelige Forhold, Ægteskabet mellem Mand og Kvinde. I sit Forhold til sin egen utro Hustru, til hvem han dog bestandig droges ved en uovervindelig, tilgivende Kjærlighed, saa Profeten et Billede af Herrens Forhold til sit Folk, hvorved hans Fremstilling af dette Forhold har vundet en Inderlighed og en religiøs Virkelighed og Sandhed, der stiller ham mellem de første af Profeterne, samtidig med, at han fylder de gammeltestamentlige Former med et alment menneskeligt Indhold, der efterhaanden maatte

sprænge det nationale Hylster og bane Vejen for den rene Menneskehedens Religion, der træder os imøde i Kristendommen.

Den ovenfor forudsatte Opfattelse, at c. 1—3 ikke indeholder en frit digtet Parabel, men hviler paa Profetens virkelige Oplevelser i hans Ægteskab, anerkjendes nu med Rette af de fleste moderne Fortolkere, der ogsaa her have erkjendt, at der ingen Grund er til at foretrække Abstractioner for virkelige Livserfaringer. Tilmed hæves Rigtigheden af denne Opfattelse over al Tvivl ved, at Hustruens Navn *Gomer, Diblaims* Datter, ikke lader sig opløse som allegorisk Navn, medens Børnenes betydningsfulde Navne have deres Sidestykke i de allegoriske Navne, Jesaja gav sine Sønner - - eller Navnene Faustus og Fausta, hvormed Sulla kaldte sine Børn. Derimod er det sikkert for nærgaaende, naar man betragter Profetens ægteskabelige Oplevelser som det Oprindelige, og hans profetiske Bevidsthed som det deraf afledede (s. f. Eks. Smend, Religionsgesch. 188), hvorefter Profetens egen Fremstilling 1, 2 skulde være en aposteriorisk Tilbagedatering af en Erkjendelse, som han først senere havde vundet.

Til det lille forjættende Afsnit 2, 1—3 er der i det Foregaaende intet Hensyn taget, fordi det i ethvert Tilfælde staar som et afbrydende Indskud, og rimeligvis slet ikke er forfattet af Profeten Hosea selv, som det udelukkende til Judæerne rettede V. 3 (kalder eders Broder »mit Folk« og eders Søster »den Elskede«) temmelig tydelig viser. Af mere indgribende Betydning er Spørgsmaalet om Ægtheden af 3, 5 »derpaa søge Israels Børn atter tilbage til Jahve deres Gud og til David deres Konge, og nærme sig skjælvende til Jahve og hans Naade mod Dagenes Ende« — eller ialtfald af Ordene »til David deres Konge«. Besvarelsen heraf hænger nemlig sammen med Spørgsmaalet om Hoseas Stilling til den israelitiske Kongemagt overhovedet, nemlig hvorvidt han absolut forkaster enhver menneskelig Konge i Israel eller kun Kongemagtens Udarten i Efraim. At de herhen hørende Steder (13, 10 f.) kunne forklares paa relativ Maade, er utvivlsomt; men paafaldende er det unægtelig, at Omtalen af det davidiske Herredømme ganske mangler i Forjættelserne c. 11 og 14. Heller ikke vil man hos en Efraimit paa Forhaand kunne vente de samme Anskuelser som hos en Judæer som Amos. Hovedsagen, nemlig at Hosea forventer en Gjenfødelse af Israel efter Folkets Død, staar derimod absolut fast, og det er at betegne som et vanskelig forstaaeligt Misgreb, naar Kayser-Marti a. S. 175 indskrænker Hoseas Fremtidshaab til, at Israeliterne ogsaa i Landflygtigheden ville forblive under Jahves Haand, tilmed da Marti ikke drager Ægtheden af 2, 16 ff. i Tvivl.

31. Den anden Del af Hoseas Skrift (c. 4—14), der er bleven til i de urolige Tider efter Jeroboams Død, gjen-

tager i det Væsenlige de samme Tanker, som vi have lært at kjende i de 3 første Capitler. Naturligvis afspejle de forandrede Tidsforhold sig i disse Taler, og Bevisførelsen for Folkets uundgaaelige Undergang er noget mere omfattende, idet Profeten her foruden den urene Cultus nævner allehaande andre Synder, men Resultatet er det samme, nemlig at Folket maa gaa tilgrunde, og at Herren dog ikke slipper sit Folk, men tilsidst frelser det, naar det er blevet lutret i Lidelsernes Ild. Betegnende for Hosea er det, at han samler sin Anklage mod Folket i den Sætning, at det ikke kjender Jahve, som han er, og ikke elsker ham, Udtryk, der vare formidlede ved den i c. 1—3 til Grund liggende Fremstilling af Forholdet mellem Jahve og Folket som et Ægteskab. Denne manglende Erkjendelse viste sig naturligvis særlig ved dets halv kanaanæiske Cultus, men ogsaa ved de øvrige Synder, der gik i Svang, og ved dets Hang til at søge Hjælp hos fremmede Magter. Forjættelserne om en herligere Fremtid træffe vi c. 11 og 14. Det 11. Cap. begynder med at minde om Herrens Kjærlighed til Folket, som dette har lønnet med oprørende Utroskab. Derfor skal Folket bøde med Døden ved nemlig at blive ført i Landflygtighed til Assyrien og Ægypten, de to Lande, hos hvem det nu i sin Blindhed søger Hjælp. Men idet Herren skildrer Israels fuldstændige Undergang ved at sammenligne dets Skjæbne med de totalt forsvundne Byer i det døde Havs Dal, slaar Stemningen om, idet Herren ligesom standser foran denne Udgang som en Handling, hans Kjærlighed til Israel forbyder ham at fuldbyrde:

Hvor vil jeg hengive Efraim
Og give Israel til Pris — —
Dog, hvorledes kan jeg prisgive dig som Adma
Og behandle dig som Seboim?!
Mit Hjerte krymper sig i mig,
Al min Følelse oprører sig;
Jeg kan ikke fuldbyrde min glødende Vrede,
Ikke atter tilintetgjøre Efraim.
Ti en Gud er jeg og intet Menneske,

Den Hellige i din Midte .....
De komme skjælvende som Fugle fra Ægypten,
Som Duer fra Assurs Land,
Og jeg lader dem bo trygt i deres Huse. (11, 8—11).

Ogsaa her er det Jahves dybe Kjærlighed til Israel, der hindrer ham i at udslette det helt af Jordens Overflade. Men denne Følelse hæves op i en højere Sfære, idet den identificeres med det i Gud, der gjør ham til Gud, og som skiller ham fra den menneskelige Ufuldkommenhed. Som den Hellige d. e. den absolut Fuldkomne kan han ikke fornægte sit eget Væsen ved at opgive den, hvem han har skjænket sin Kjærlighed.

Med det 12. Cap. begynde atter Anklagerne og Truslerne for paany at gjennemløbe den samme Tankerække og ende med Forjættelsen om et nyt Liv. Dommens Uundgaaelighed begrunder han med det Resultatløse ved alle Herrens Forsøg paa at føre det gjenstridige Folk tilbage til sig. De haarde Lidelser, som Herren hidtil havde sendt over Efraim navnlig i de sidste anarkiske Tider, vare en Slags Fødselssmerter, der efter hans Hensigt skulde føre til Gjennembruddet af et nyt og ædlere Liv.

Den fødende Kvindes Veer have overfaldet det,
Men det er et taabeligt Barn, der ikke til rette Tid træder ind i Fødselsvejene.

Fra Sheol vilde jeg fri dem,
Udløse dem fra Døden — —
Nej hid med din Sot, o Død,
Hid med din Syge, o Sheol!
Til Fortrydelse kjender jeg ikke mere!
En Østenstorm, et Herrens Vejr, hæver sig fra Ørkenen,
Saa dets Kilde udtørres,
Dets Væld afsvies! (13, 13—15).

Men naar denne Død er indtraadt, begynder det nye Liv at røre sig. Lutret af de frygtelige Lidelser søger Israel tilbage til Herren med en Anger, der ikke som hidtil er en flygtig Rørelse, men en blivende Stemning (14, 2—4). Og da svarer Herren dem:

Jeg vil læge deres Brøst og elske dem trods alt, hvad der er sket,
Ti min Vrede har lagt sig.
Jeg bliver en kvægende Dug for Israel,
Saa at det blomstrer som en Lilje,
Og dets Rødder brede sig som ....
Det skyder friske Skud,
Dets Ry bliver som Olietræets,
Dets Duft som Libanons Skove. (14, 5—7).

Gjenstanden for alle disse Forjættelser er Efraim, ikke som profetisk Størrelse til Forskjel fra Juda, men som Repræsentant for det udvalgte Folk, altsaa som rent religiøs Størrelse — en Kjendsgjerning, der bedre end noget andet viser det forfejlede i at søge efter en historisk Opfyldelse af saadanne Profetier for Tistammerigets Vedkommende. Efter Samarias Fald er ikke mere Efraim, men Juda Repræsentant for Israels Folk, men saaledes, at dette Begreb i stedse højere Grad inderliggjøres og aandeliggjøres, indtil det naar sin sidste Fuldendelse i Kristendommen. Til Juda tager Hosea kun i Forbigaaende Hensyn, og saaledes, at ogsaa dette Rige optages under hans Skildring af Israels Brøde og uundgaaelige Fald. Smlgn. 5, 5. 10. 14; 6, 4. 11. Deri ligger imidlertid, skjønt det ikke udtrykkelig siges, at ogsaa Juda skal optages i det efter Israels Død oprindende nye Liv.

Det ovenfor anførte Sted 13, 13 f. forstaas hyppig som en Forjættelse, smlgn. 1 Kor. 15, 54 f. Men med Rette have i ældre Tid Kimchi og Calvin, i nyere Tid Wellhausen o. A. udtalt sig mod denne Forklaring. Den Omstændighed, at Folkets Fødselssmerter ikke have en Fødsel tilfølge, kan umulig danne Udgangspunktet for en Forjættelse, ligesom der ogsaa umiddelbart fortsættes med en ny Trusel V. 15. Derimod kan man oversætte de enkelte Sætninger paa lidt afvigende Maader, der imidlertid alle føre til samme Resultat. Man kan saaledes med Wellhausen gjengive den første Sætning som et afvisende Spørgsmaal: skulde jeg altsaa befri dem fra Sheol? — eller oversætte det Følgende med: jeg vilde (hvis Folket omvendte sig) være din Undergang, o Død, din Tilintetgjørelse, o Sheol (d e. overvinde Døden for dem), men nogen Anger øjner jeg ikke hos dem.

Uden videre at udelade Forjættelsen 14, 2 ff., som Marti gjør det, er en Umulighed, da Skriftets Slutning dog nødvendig maa føre til det samme Enderesultet som c. 1—3 eller c. 11. Derimod er det

muligt, at denne Slutningsforjættelse senere er bleven bearbejdet og udvidet, en Antagelse, hvorfor man kunde anføre Tekstens paafaldende Uklarhed i dette Capitel. Dog kan denne ogsaa skyldes den ugunstige Medfart, som særlig det yderste Blad af en Bogrulle var udsat for.

Til de hoseanske Forjættelser hører ikke 6, 1—3. Ti paa Folkets Ord:

Lad os vende tilbage til Jahve, ti som han har sønderrevet os, vil han læge os, som han har slaaet os, vil han forbinde os; han kalder os tillive efter et Par Dages Forløb, han oprejser os, saa vi kunne leve for hans Aasyn; vi ville stræbe efter at erkjende Jahve, *naar vi søge ham, ville vi finde ham*; han kommer til os som Regnen, som Vaarregnen, der kvæger Jorden,

svarer Herren:

Hvad skal jeg gjøre med dig Efraim, hvad skal jeg gjøre med dig Juda! Eders Kjærlighed er som Morgentaagen, som Duggen, der forsvinder ved Daggry.

Altsaa er her kun Tale om en flygtig Rørelse i Folket, ikke om den sande Anger, som Profeten forudsætter c. 14.

32. Som Arvetager af de af Amos og Hosea udtalte Tanker møder Profeten Jesaja os, der imidlertid efterhaanden fører ud over sine Forgjængere, dels ved sin egen aandelige Storhed, dels ved at han ikke som hine har Efraim, men Juda for Øje.

Jesaja kaldtes til Profet i Kong Uzzijas Dødsaar. Juda Rige havde dengang ganske vist ikke naaet det Trin af udvortes Lykke, paa hvilket Efraim befandt sig under Jeroboam II, men den dygtige Uzzijas Regjering havde dog i høj Grad styrket den nationale Bevidsthed, og med Stolthed saa man hen til de stærke Fæstninger, denne Konge havde bygget, til den af ham aabnede Søhandel paa det røde Hav og til de Skatte af Sølv og Guld, der ophobedes i Jerusalem, og med hvilke man i Nødstilfælde kunde kjøbe fremmede Magters Hjælp. Derfor bliver Jesajas Opgave foreløbig den samme som den, Amos havde haft overfor Efraim, nemlig at forkynde det trygge og hovmodige Folk, der var døvt for Profeternes Varsler, den forestaaende Undergang. Dette finder allerede sit Udtryk i det Syn, ved hvilket Jesaja kaldtes til Profet (c. 6). Han skal forkynde Folket i Juda, at det er Herrens

Vilje at lade det vokse sig saa stærkt i Synden og Forfaldet, at Undergangen maa blive den uundgaaelige Følge. Men denne Undergang optages straks paa teleologisk Maade i Guds Frelsesplan: ad umiddelbar Vej kan Folket ikke føres til sit Maal, men gjennem Døden og Tilintetgjørelsen skal Maalet naas. Efterat have hørt Herrens Ord retter derfor Jesaja straks det Spørgsmaal til ham: hvorlænge skal denne Tilstand vare? hvorved han klart angiver, at han har erkjendt Straffens Betydning som foreløbigt Stadium i Udviklingen af Guds Frelsesplan. Denne Forventning skuffes heller ikke, idet Herren svarer ham: indtil Landet er blevet øde og mennesketomt, og kun en ringe Rest bleven tilovers; men da skal denne Rest blive Roden til et helligt Træ, et nyt Israel, der skal virkeliggjøre, hvad det nuværende Israel ikke har bragt til Udfoldelse.

Saa nær Jesaja i dette sit Udgangspunkt slutter sig til Amos og særlig til Hosea, bevæger han sig dog i en ny Tankekreds, der paa betydningsfuld Maade fører ud over hine Forgjængere. Idet han nemlig concentrerer sine Tanker om den Frelse, der skal blive den tiloversblevne Rest til Del, betoner han stærkere end Hosea Continuiteten mellem det historiske og det kommende ideale Israel. Et compendiarisk Udtryk giver han denne Opfattelse ved at kalde sin, i Begyndelsen af hans profetiske Virksomhed fødte, Søn: *Šear jašub* »Resten skal vende tilbage«, et Navn, der ikke blot indeholder Straffedommens negative, men ogsaa Frelsens positive Moment. Denne Tanke var for Jesaja ikke blot en Abstraction, men forvandlede sig for ham til en praktisk Opgave. Det gjaldt om at samle de ædlere, for den profetiske Tankegang modtagelige Dele af Folket til et lille Samfund, ligesom til et fast Punkt, der kunde modstaa de kommende Omvæltninger og danne den Rod, af hvilken Fremtidens ideale Israel kunde udvikle sig (8, 16 ff.). Denne lille Menighed skulde vel ikke være et Middel til ved Menneskekraft at sikre sig Fremtiden; tvertimod kalder Profeten sine Tilhængere Børn, hvem Herren havde skjænket ham

(8, 18). Men de skulde være en betryggende Borgen for Israels Haab, et »Tegn«, der ved sin egen overraskende Character styrkede Tilliden til den underfulde Fremtid (§ 14). I Sammenhæng hermed staar nu, at det, der efter Jesajas egen Skildring gav dette Samfund sit Særpræg, i første Linie ikke var en bestemt Sædelighed, heller ikke, som hos Hosea, Kjærlighed til Jahve, men Troen paa Israels uendelig ophøjede Gud, der kuldkaster alt, hvad der er stort i Menneskenes Øjne, og virkeliggjør det, der synes umuligt efter menneskelig Beregning (8, 17. 14, 32). Troen paa den Gud, der ofte skjuler sig for Menneskenes Øjne ved at vandre andre Veje end dem, Menneskene kunne se (8, 17), er den eneste Vej til Frelse. Kun de, der tro paa Jahves Frelse, skulle faa Del i den (7, 9. 28, 16). Kun de, der forsage Folkets Tro paa dets egne Hjælpemidler, paa Fæstninger, Skibe, Guld og Sølv eller selvlavede Guder, en Tro, der i Nødens Stund vekslede med en overtroisk Benyttelse af Dødebesværgelser og allehaande uhyggelige Tryllekunster, skulde danne Udgangspunktet for den kommende Herligheds Israel, efterat deres Tro var bleven prøvet og yderligere lutret i Lidelsernes Ild. Paa denne Maade er den profetiske Forvisning om Israels Fremtid bleven en religiøs Livskraft for det historiske Israel selv, et Livsprincip, der ikke dræbes ved Folkets Lidelser, men tvertimod suger ny Næring deraf, fordi Lidelserne danne Forudsætningen for Troens egen Gjenstand. Som Skaber af denne Tanke indtager Jesaja en grundlæggende Plads i Religionens Historie i absolut Forstand, idet den af ham fordrede Tro paa en hellig d. e. absolut Gud, der benytter den hele Verden til Virkeliggjørelsen af sit Maal, Gudsrigets Skabelse, ikke er udelukkende bunden til den gammeltestamentlige Religions nationale Former, men indeholder Spiren til en universal Religion. Betegnende er det derfor, at Jesaja ynder Modsætningen: Gud og Menneskene, ikke blot, hvor han taler om Modsætningen mellem Gud og et fremmed Folk (31, 3), men ogsaa, hvor han stiller Jahve overfor Israel selv (2, 9. 11. 17.

5, 15). Overfor den uendelig ophøjede Gud, hvis Hellighed Seraferne besynge, og hvis Herlighed opfylder Alverden (6, 1 ff.), forsvinder Modsætningen mellem Israel og de øvrige Folk, omend Troen paa det kommende Gudsrige foreløbig er knyttet til Forvisningen om Israels Fremtid.

At Jesaja er bleven ført til denne Opfattelse af det kommende Israels Forberedelse og embryoniske Nærværelse i det samtidige Israel, nemlig i den Rest, der skal bestaa i den forestaaende Ildprøve, ved den Omstændighed, at han i Modsætning til Hosea og Amos levede og virkede i Juda Rige, er umiskjendeligt. I dette Rige havde Herren sin Bolig paa Sion (Jes. 8, 18 smlgn. Am. 1, 2), og i dette Rige herskede den davidiske Kongeslægt, om hvilke de gamle Forjættelser concentrerede sig (§ 25). Medens Hosea foran sig ser Folkets Undergang og en ny Ørkenvandring udenfor det forjættede Land, og først hinsides denne Afgrund et nyt Liv for et gjenfødt Israel, danner der sig for Jesajas Blik ligesom en Bro over Afgrunden, der forbinder det nuværende med det kommende Israel. Folket skal føres i Landflygtighed, men i Landet selv bliver en lille Rest tilbage, der frister Livet under kummerfulde Kaar (7, 21 ff.), indtil endelig Tiden kommer, da det nye Israel fremgaar af denne bevarede Rest.

Med Hensyn til den nærmere Begrundelse af denne og de følgende Paragrapher henvises til Forf.s Jesajacommentar. Her skulle kun nogle Opfattelser, der ere fremsatte i den i Mellemtiden udkomne Literatur finde Omtale.

Duhm udelader i sin Jesajafortolkning de tre sidste Ord af c. 6 og forklarer det dér brugte Billede saaledes: Landet (nemlig Juda) skal blive mennesketomt, og naar der bliver en Tiendedel tilbage, skal ogsaa den opbrændes, ligesom naar man opbrænder en Rodstub, der er bleven tilbage, efterat et Træ er fældet. Paa denne Maade indeholder Jesajas Kaldelsesvision udelukkende en Trusel. Den samme Opfattelse gjør Hackmann, Die Zukunftserwartung des Jesaja 1893. 72 ff., gjældende, men idet han med Rette betoner den Modsigelse, som derved opstaar mellem dette Cap. og Navnet »Resten skal vende tilbage«, som dog hidrører fra Jesajas første profetiske Virksomhed, føres han til den ganske usandsynlige Antagelse, at c. 6 skulde være rettet mod Efraim, medens »Resten«, der skal bevares, i Jesajas ældre Profetier

er Juda Rige. Det Umulige og Uprofetiske i denne Opfattelse beviser meget mere, at hin Forstaaelse af c. 6 som en absolut Trusel er falsk, siden den fører til et falsk Resultat. Betydningen af Billedet af den ved Træets Fældning tilbageblevne Stub hæves ved Jj. 14, 7 over enhver Tvivl, og saaledes føres vi til det i Forf.s Commentar fremsatte Resultat, at *ba'er* 6, 13 umulig kan betyde »opbrændes«, men maa have en eller anden forjættende Betydning, saa at Jesaja i c. 6 fremsætter den samme Fremtidsopfattelse, der er indeholdt i Navnet »Resten (nemlig af det tilintetgjorte Israel) skal vende tilbage«.

Ang. det national-judaiske Moment i Jesajas Forjættelser s. Smend Religionsgesch. 218 f.

33. I sine ældste Profetier (c. 2—5. 9, 7—10, 4. 17, 1—11) begrunder og udmaler Jesaja sin med Hosea og Amos stemmende Forkyndelse af Israels, d. e. Efraims og Judas uundgaaelige Fald. Som Fuldbyrder af Hævnen nævner han ligesom Amos det frygtelige assyriske Folk (5, 25 ff), der skal bringe den »Herrens Dag« over Israel, da Jahve staar triumferende i sin majestætiske Ophøjethed, medens al menneskelig Storhed kastes til Jorden. Dog er ogsaa her Assyrernes Angreb nærmest en Legemliggjørelse af en rent religiøs Tanke, ti c. 3 tegner han med mesterlig og for alle Tider træffende Kunst et andet Billede af Juda Undergang: Statens Undergang ved anarkisk Selvopløsning og Pøbelherredømme, et Billede, som sikkert de politiske Forhold under den unge Ahaz' svage Herredømme gav ham Farverne til. Kun et af de i disse Afsnit indeholdte Stykker slutter med en Forjættelse, nemlig 4, 2 ff. som Afslutning af c. 2—4. Denne messianske Udsigt, hvis jesajanske Affattelse delvis eller helt betvivles af flere Nyere, indeholder en yderst træffende Tanke, naar man forklarer »Jahves Spire og Landets Frugt«, hvori Israeliterne i Fremtiden skulle sætte deres Stolthed, som en Modsætning til det importerede og uægte Væsen, hvormed Juda nu fylder sit Land i direkte Modsætning til Herrens Befaling til det om at være et Folk, der lever »for sig selv« og ikke blander sig med Folkeverdenen. Ved Siden heraf skildrer det lille Afsnit det kommende Israels Renhed og den Beskyttelse, Herren lader sin Bolig blive til Del.

Den jesajanske Oprindelse af 4, 2—6 forkastes fuldstændig af Duhm og Hackmann, a. Skr. 20 f.

Til de i denne Paragraph omtalte Forjættelser hører formodenlig ogsaa 32, 15 ff., da Stykket 32, 9 ff., hvis Ægthed uden Grund er bleven betvivlet, rimeligvis hidrører fra Jesajas ældste Virksomhed. Der er her Tale om Retfærdighedens Herredømme i den messianske Tid og den deraf følgende Velsignelse og Lykke. Smlgn. Duhms Comm. og Smend, Religionsgesch. 224.

34. Den rolige og lykkelige Tilstand, Juda Rige en Tidlang havde nydt, afbrødes brat ved Efterretningen om, at Aramæerne i Damask og Efraimiterne havde forenet sig om at bemægtige sig Landet og indsætte en ny Hersker istedetfor Davids vantrevne Ætling, Ahaz. Medens denne Fare bragte Kongen paa den fortvivlede politiske Tanke at kalde selve Assyrerkongen til Hjælp, gav den Profeten Anledning til endnu bestemtere at udfolde sit profetiske Program. Det af Herren dødsdømte efraimitiske Rige var ikke kaldet til at tilintetgjøre Juda Rige, hvorfor han opfordrer Kongen til med stor Ligegyldighed at se paa, hvad Aram og Efraim, disse to »halvforbrændte Træstykker«, vilde foretage sig (7, 4). Og med Opbydelsen af al sin profetiske Kraft besværger han ham, ikke at indlade sig med Assyrerkongen, Herrens virkelige Tugtemiddel, da han ved en saadan vantro Politik selv hidkalder Undergangen over sit Hoved. »Ere I ikke troende, skulle I ikke blive boende«, saaledes lyder nu med fuld Klarhed hans profetiske Angivelse af den eneste Vej, der fører til Frelse. At han ved denne Opfordring stiller Rigets Frelse i Udsigt som en Mulighed, medens han i de foregaaende Taler har skildret Tilintetgjørelsen ved Assyrerne som uundgaaelig, er ikke andet end hvad vi kjende fra Amos (§ 28). Selv i den 11. Time arbejde Profeterne, omend mod Haab og Forventning, paa at frelse deres Folk, og Jesajas Ord ere saa meget mindre betydningsløse, da de, selv om de ikke formaa at bevare Nationen, indeholder en Frelseslære for den trofaste Rest indenfor Israel.

I Profetens videre Tale til Kongen træde de øvrige jesajanske Grundtanker os imøde. Da Ahaz har afslaaet

Profetens Tilbud om ved et underfuldt Tegn at godtgjøre, at hans Udsagn om Angrebets Betydningsløshed stammer fra Gud selv, flammer hans hellige Vrede op, og han forkynder nu Kongen et andet »Tegn«, som han skal tvinges til at se, og som skal godtgjøre hans Ords Sandhed, nemlig med de bekjendte Ord (7, 14—17):

Se, den unge Kvinde bliver svanger og føder en Søn, hvem hun giver Navnet »Gud-med-os«; Mælk og Honning skal han leve af ved den Tid, da han forstaar at forkaste det Onde og vælge det Gode. Ti inden han forstaar at forkaste det Onde og vælge det Gode, skal Landet * være mennesketomt. Over dig og dit Folk og din Faders Hus bringer Jahve Tider, som de ikke have været siden dengang, da Efraim løsrev sig fra Juda.

Om man ved den her omtalte Dreng Immanuel (Gud-med-os) forstaar et Collectivum: de i den nærmeste Fremtid fødte Børn, eller et kongeligt Barn, den Fremtidens Hersker, om hvem Jesaja senere taler, er et Spørgsmaal af forholdsvis begrænset Betydning, da det afgjørende her ikke er, hvad der siges om Drengen rent personligt, men hvad der gjennem Udsagnet om ham siges om hele Landets Skjæbne. Juda skal erobres, dets Indbyggere dræbes eller føres i Landflygtighed, saa at kun en ringe Rest, til hvilken Immanuel hører, bliver i Landet, hvor den ernærer sig kummerligt paa Nomadevis, efterat al Civilisation og alt Statsvæsen er ophørt. Dette er Straffen for Ahaz' Vantro, idet hans Kongemagt gaar tilgrunde med det hele Folkeliv. Men Barnet fører Navnet Immanuel, hvori baade ligger, at den bevarede Rest lever efter Programmet »Gud-med-os«, d. e. søger sin Frelse alene i Troen paa Jahve — og at Herren virkelig er med den trofaste Rest af sit Folk og efter nogen Tid atter skjænker dem Frelse, omend denne Forjættelse naturligvis ikke kommer til fuld Udfoldelse i Truselstalen til Ahaz.

Den nærmere Begrundelse af den ovenfor givne Tydning af Jes. c. 7 findes i Forf.s Commentar. Forunderlig nok bliver ogsaa Duhm, til hvem Hackmann slutter sig, staaende ved den, enhver Forstaaelse af Stedet udelukkende Sætning: det af Profeten V. 14 tilbudte Tegn

maa stadfæste det samme, som Profeten forhen havde sagt, nemlig det syrisk-efraimitiske Togs Mislykken, hvorfor han udelader V. 15 og 17. Hvad Tegnet skal stadfæste, er meget mere at Profeten har talt Guds Ord. Men til dette Guds Ord hørte ogsaa Truslen om Straf, ifald Ahaz fremturede i sin Vantro, og det er dette Moment, der i det Følgende træder i Forgrunden, medens Udfaldet af Syrernes og Efraimiternes Angreb overfor den nye Fare taber al Betydning. Som Følge deraf maa den sidste Relativsætning i V. 16, der tilmed formelt er i høj Grad unaturlig, udelades som en senere Fortolkningsglosse. Til hvilke Inkonsekvenser hin anden Forklaring fører, viser Hackmann (a. Skr. 63 f.), der lader Skildringen af Landets Ødelæggelse V. 17 ff. gjælde Efraim.

Forklaringen af »Immanuels« Person er som allerede bemærket af mindre væsenlig Betydning for hele Stykkets Forstaaelse. Den collective Opfattelse hævdes ogsaa af Duhm og Hackmann, men alligevel forekommer den personlig messianske Udlægning mig stedse, af de i min Commentar angivne Grunde, at være den ulige sandsynligste.

35. Kan det være Gjenstand for Strid, om Immanuel c. 7 er den kommende messianske Konge eller et mere almindeligt Begreb, er det hævet over enhver Tvivl, at det hele Afsnit 7, 1—9, 6 ender med en Skildring af den ideale Fyrste af Davids Æt, der skal herske over Israel i den kommende Herlighedsperiode. Vi staa her i et senere Afsnit af den syrisk-efraimitiske Krig. Ahaz' Forbund med Assyrien har baaret sin første Frugt, idet Tiglat Pileser (i Aaret 734) har hærjet Efraim og bemægtiget sig Landets nordligste og østligste Provinser. For Jesaja er dette imidlertid kun en Stadfæstelse af de Tanker, han allerede har udtalt. Det efraimitiske Riges Sønderlemmelse er Begyndelsen paa hele Israels Undergang, hvorfor han i de undertvungne Efraimiter ikke mere ser Fjender, men Brødre, hvis Skjæbne fremkalder hans Medfølelse. Men naar den samme Skjæbne har ramt Juda, naar det frygtelige Mørke har sænket sig over det hele Folk,

Da skal det Folk, der vandrede i Mørke, skue et stort Lys,
Da rinder en Morgenrøde op over dem, der boede i Mulmets Land.
Du gjør Glæden stor og * Jublen * overvættes,
De glæde sig for dit Aasyn, som man glæder sig efter Høsten,
De juble, som naar Krigsbyttet uddeles.

Ti det tunge Aag og * Stavselerne * paa hans Ryg,
Driverens Stok sønderbryder du som paa Midjans Dag.
Ti hver trampende Krigsstøvle, hver blodbesudlet Kappe
Skal opbrændes, fortæres af Ilden.
Ja et Barn fødes os, en Søn skjænkes os,
Herredømmet hviler paa hans Skulder.
Og hans Navn lyder: Underfulde Raadgiver,
Vældige Gud, Evige Fader, Fredsfyrste —
Til Herredømmets Vækst og til endeløst Held
Over Davids Trone og hans Kongevælde,
Til at fæstne og støtte den med Ret og Retfærd
Fra nu af i al Evighed!
Det er Jahves Nidkjærhed, der volder dette.

Den til Davids Kongehus knyttede Forjættelse (§ 25) naar her sin højeste Fuldendelse. Til det lutrede Israels Herlighed svarer en Hersker, der ikke blot er mægtig og lykkelig, men ogsaa fuldkommen og uden Lyde. Fordi det menneskelige Kongedømme i Israel var en Form for Herrens Kongemagt over sit Folk, maa i den kommende Tid Kongen ved sin personlige Hellighed legemliggjøre Herrens eget Herredømme. Blandt hans Egenskaber nævnes — i skarp Modsætning til Datidens Herskere — fremfor alt hans Retfærdighed, et Begreb, der ikke blot udtrykker den strenge Ret, men ogsaa den ædle, højsindede Billighedsfølelse, der især føler sig hendragen til de Lidende og Hjælpeløse. Hvad der ellers siges om denne ideale Fyrstes Regjering, ligger dels i, at den kommende Frelser er b e t i n g e t ved hans Fremkomst (»ti« V. 5), dels sammenfattes det i det firleddede, vægtfulde Navn, der tillægges ham. Han er en Vidunder-Raadgiver, en Fyrste, hvis Raad og Planer til Folkets Frelse have underfuld Kraft og Virkning (smlgn. 28, 29); han er en Vældig-Gud, en Fyrste af saa vældig Kraft, at Folket i hans Fremtræden erkjender en Fremtræden af den almægtige Gud (10, 21. Deut. 10, 17) selv; han er en Evigheds-Fader, en Fyrste, der for bestandig er en omsorgsfuld Fader for sit Folk; og han er en Fredsfyrste, en Konge, der skaffer sit Folk Fred og uforstyrret Lykke. At bemærke er endelig, at det efter 9, 6 ikke er

Jahves Retfærdighed, heller ikke hans Kjærlighed, men hans Nidkjærhed, hans skinsyge Omsorg for sin ukrænkelige Majestæt, der virker alt dette.

Til dette Messiasbillede svarer et andet nærbeslægtet 11, 1 ff, der formodenlig hidrører fra den samme Tid som det foregaaende. Forudsætningen er her den samme, nemlig Rigets og Kongehusets Fald og Ydmygelse. Af Davididernes stolte Træ er kun en ringe Stub tilbage, efterat Stammen er fældet (smlgn. 6, 13); men

> da skyder der en Kvist frem af Isajs Stub,
> Et Rodskud derfra blomstrer frem.
> Over ham sænker sig Jahves Aand,
> Visdoms og Indsigts Aand,
> Raads og Krafts Aand,
> Jahves Erkjendelses og Frygts Aand.
> Hans Lyst er Jahves Frygt,
> Ikke dømmer han efter det ydre Skin,
> Ikke fælder han Dom efter, hvad der falder i Ørerne;
> Med Retfærdighed dømmer han de Hjælpeløse,
> Med Ret fælder han Dom for Landets Lidende;
> Men * Tyrannerne * slaar han med sin Munds Stok,
> Med sine Læbers Aande dræber han de Ugudelige.
> Retfærdighed er Bæltet om hans Lænder,
> Troskab Gjorden om hans Hofter.

Ogsaa her er det Retfærdigheden i den ovenfor omtalte Betydning, der særlig fremhæves blandt den kommende Herskers Egenskaber. Derfor skildres han væsenlig som Dommer, hvad der laa saameget nærmere, som Dommervirksomheden var en af de væsenligste Sider ved de israelitiske Fyrster (smlgn. 2 Sam. 12, 5 f. 1 Kg. 3, 16. Ps. 101). Til Anskueliggjørelse heraf forudsætter Beskrivelsen, at der i hans Rige ogsaa findes Tyranner og Ugudelige, hvorved der opstaar en tilsyneladende Modsigelse overfor de øvrige Skildringer af Folket i den messianske Tid; men betegnende er det, at netop de Hjælpeløse og Lidende — de samme, der udgjorde Kjernen af den trofaste Rest af det samtidige Israel (c. 8) — ere den egenlige Gjenstand for Kongens og altsaa ogsaa for Herrens

Kjærlighed. Tillige tilføjes det betydningsfulde Træk, at Herrens Aand i sin hele Fylde skal bo i denne Fyrste. Enhver israelitisk Konge modtog Herrens Aand (1 Sam. 16, 13), der overhovedet virker alt, hvad der sker i Israel; men denne Konge skal besidde Aanden i al dens Rigdom og paa blivende Maade. Denne Aandens hele Fylde anskueliggjøres ved de 3 Ordpar: Visdom og Indsigt d. e. det klare og enkle Blik, der gjennemskuer Tingenes sande Væsen — Raad og Kraft d. e. Evnen til at give heldbringende Raad (9, 5) og Kraften til at udføre dem til sit Folks Frelse — Erkjendelse af Herrens sande Væsen og Frygt for hans hellige Vilje d. e. det fuldkomne Forhold til Gud i Modsætning til Datidens Fyrster, der ligesom Folkets Flertal forvandlede Jahve til en uhellig Naturgud og unddrog sig hans klart aabenbarede Lov.

Under denne Herskers Regimente fører da Folket sit Liv paa underfuld lykkelig Maade. Da Synden forsvinder af Landet, forsvinder ogsaa Syndens Følge: Lidelser og Ulykker. Dette udtrykkes ved den bekjendte storslaaede Skildring af Naturlivets Forvandling og Forklarelse (11, 6 ff.): Rovdyrene aflægge deres Blodtørst og Vildskab og færdes fredelig Side om Side med de værgeløse Lam og Gjeder, medens Barnet uden Fare leger med Giftslangens broget glimrende Hoved. Denne Skildring er ligesaa lidt at forstaa plat bogstavelig, som den er at forflygtige til en Allegori om den menneskelige Vildskabs Ophør; det er Forvisningen om en paradisisk Tilstand uden Lidelser og uden vilde og ødelæggende Kræfter, en Tilbagevenden til Verdens Begyndelse, da Alt var saare godt, der her har givet sig Udtryk i sorgløs frie og skjønne Billeder, som ere uskyldige i, at en senere Tids pedantiske Lærdom har manglet Evnen til at forstaa dem.

Medens Dateringen af 9, 1 ff. er given ved Sammenhængen med Immanuelsprofetiernes Cyclus, er Bestemmelsestiden af 11, 1 ff. vanskeligere, da dette Stykke neppe kan være fra samme Tid som 10, 5 ff., der er skrevet i Tiden efter 717. Duhm lader det opstaa i Jesajas seneste Tid under Manasse; men herfor kan intet Sikkert gjøres gjældende, medens Slægtskabet med 9, 1 ff. taler for den ovenfor frem-

satte Formodning. Ganske vist løsriver Duhm 9, 1 ff. fra den foreliggende Sammenhæng og henfører Stykket til Sanheribs Invasion 701, men dengang herskede Hizkija, saa at Jesaja umulig kunde have vist den umiddelbart forestaaende Frelse ved en ny Hersker, medens Profetien er forstaalig paa Ahaz' Tid, hvor Landets Erobring og Kongehusets Fald ved Assyrerne for Profetien hørte Fremtiden til.

I Modsætning til alle Jesajafortolkere (smlgn. ogsaa Smend, Religionsgesch. 218 f.) har Hackmann (a. Skr. 131—148) gjennem en meget skarpsindig Undersøgelse søgt at paavise, at de to absolute Profetier 9, 1 ff. og 11, 1 ff. ikke kunne tilskrives Jesaja, men ere forfattede i en langt senere Tid, da Ulykken allerede havde ramt Juda. Hans Hovedargument er, at det davidiske Dynastis Fald her er forudsat, hvorfor Forf. maa have det bagved sig; desuden anfører han forskjellige andre Grunde, navnlig, at c. 9, 1 ff. taler om Juda Rige, medens der i Slutningen af c. 8 er Tale om den nordlige Del af Efraim, uden at nogen Overgang forbinder de to Forestillinger. Til dette Resultat har Marti sluttet sig (Kayser, Altt. Theol. 115). At en Kritik som denne, saa ærgerlig den ogsaa kan forekomme Mange, ikke uden videre kan afvises, have vi allerede bemærket § 16. Desuden ledes Hackmann væsenlig af en Stræben efter at finde Enhed og Ensartethed i den hele jesajanske Forkyndelse, der gjør et ædlere og varmere Indtryk end mange af de moderne Skrifter, der fastholde de forskjellige Afsnits Ægthed, men forklare Omslagene i Jesajas Fremtidsbetragtninger paa en nærgaaende og ufin Maade. Men alligevel gjør den fortsatte Henvisning af saa storslaaede Forjættelser som 9, 1 ff. og 11, 1 ff. til en sen Tids sekundære Harmoniseringsarbejder et unaturligt Indtryk, og heller ikke kan det nægtes, at i denne Kritik i og for sig rigtige Principer ere overdrevne i en betænkelig Grad. Har Jesaja virkelig forudset Judas Undergang og Dynastiets Ydmygelse som uundgaaelig, saa kunde han ogsaa i en i profetisk Begejstring conciperet Fremtidsskildring forudsætte disse Begivenheder, der for Tilhørerne vare fuldt forstaaelige ved hans forudgaaende Taler. Ligeledes er Springet fra Betragtningen af Galilæa som et mod Juda fjendligt Land til en Betragtning deraf som en Del af det gjenfødte Israel, ikke forunderligt, da Profeternes dybeste Betragtning aldrig er den profetiske, men den religiøse. Endelig er Skildringen af den kommende ideale Fyrste formidlet ved Modsætningen til Datidens Vrængebillede af en israelitisk Konge. Derimod ligger der i den Omstændighed, at den messianske Konge atter forsvinder i de følgende jesajanske Taler, et Bevis for, at denne Skikkelse, saaledes som Jesaja skildrede ham, endnu ikke stod for Profeterne som et centralt og uundværligt Moment i deres Fremtidsforventning (smlgn. Smend, Religionsgesch. 220 f.) — et Forhold, som fuldt ud bekræftes ved Kristi Udsagn og Virksomhed i det nye Testamente.

36. I de jesajanske Profetier, som vi nu gaa over til at betragte, træder et umiskjendeligt Omsving i den profetiske Tankegang os imøde — en af de mærkeligste og indflydelsesrigeste Omdannelser i Profetismen overhovedet. Assyrerriget, som Jesaja hidtil, ligesom hans Forgjængere, havde betragtet som det af Herren kaldede Tugtemiddel, fremtræder nu som Legemliggjørelse af Fjendskabet mod Gud og hans Rige. Assur var blevet beruset af det Hverv, som Herren havde givet det, nemlig at tugte de Folkeslag, der vakte hans Vrede, og vilde nu optræde som Verdenserobrer og derfor ogsaa i bevidst Trods udrydde det af Herren skabte Folk — ikke fordi det havde syndet, men fordi Verdensmagten ikke taalte en anden Magt ved Siden af sig. Paa denne Maade forberedes et stort Verdensdrama, Kampen mellem Verdenserobreren og Verdens sande Herre, Israels Gud. Den fuldt bevidste, og tillige med mesterlig Kunst udførte Fremstilling heraf have vi i Afsnittet 10, 5 ff., om hvis Affattelsestid kun det kan siges med fuld Sikkerhed, at det er affattet senere end 717, da det sigter til assyriske Erobringer, der ere forefaldne i dette Aar. Hvad Udfaldet af denne Kamp vil blive, er naturligvis ikke tvivlsomt for Profeten. Saalidt som et af Mennesket benyttet Værktøj er større end dette selv, saalidt kan Assyrien spille Mester overfor den Gud, der har valgt det til sit Redskab. Vel drager den vældige assyriske Hær for Profetens Blik ned mod Jerusalem, overalt udbredende Skræk og Forfærdelse — men umiddelbart foran Staden, i det Øjeblik den strækker Haanden ud efter sit Bytte, rammes den af Herrens mægtige Haand. En Ild blusser op i den stolte assyriske Skov, og de ranke Stammer synke forkullede til Jorden.

Naar man i denne Skildring maa erkjende en Omdannelse af Jesajas forudgaaende Udtalelser, saa vilde det dog være et stort Misgreb at betone Modsætningen saaledes, at Forbindelsen mellem de to Fremtidsbilleder bliver overset. Det til Grund liggende Princip er det samme, nemlig det jesajanske Trosprincip. Ligesom han

tidligere havde afvist Syrernes og Efraimiternes egenmægtige Forsøg paa at trodse Herrens Planer, saaledes hævder han nu det Samme overfor Assyrerne. Da Assyrerkongens Forsøg paa at trodse Herrens Vilje fra første Færd er dødsdømt, saa gjælder det kun om rolig at oppebie det Øjeblik, da Israels Gud kaster sin Modstander i Støvet, og ikke at lade sig forvirre af den nærværende Tid, i hvilken Jahve overlegent og rolig ser til, indtil Verdensmagten er moden til Undergang — en Lære, som Jesaja ikke blot forkyndte sine Landsmænd, men ogsaa de fremmede Udsendinge, der kom fra Æthiopien, Filistæa og andre Egne for at opfordre Juda til et Forbund mod Assyrerne (c. 18. 14, 28 ff.). Naar det nu i Modsætning til de tidligere jesajanske Taler hedder, at Jerusalem ikke skal indtages, idet Assyrerkongen gaar tilgrunde under sit Forsøg paa at erobre denne Stad, saa er dette en Følge af, at Jerusalem med Templet er Herrens Bolig, over hvilken den selvforgudende Verdensmagt ikke tør triumfere, medens det tidligere betragtedes som Midtpunktet i det forfaldne Juda Rige, der havde vakt Herrens Vrede. Men samtidig vedbliver Assyrernes Angreb at betragtes som en lutrende Straffedom, ti om end Jerusalem ikke erobres, saa skulle dog de urene Elementer i Folket gaa tilgrunde under dette Angreb, og kun den trofaste Rest blive tilbage. Altsaa modificeres den tidligere Fremtidsforventning paa et enkelt Punkt, men dens Grundtanke ophæves ikke.

37. Jesajas utrættelige Formaninger om ikke i dumdristig Trods at nedkalde Ødelæggelse over sig, prellede af paa de judaiske Statsmænds taabelige Tro paa ved Ægypternes og andre Folkeslags Hjælp at kunne frigjøre sig for det assyriske Aag. Efter længere Forhandlinger med det tidligere højt ansete, men nu svage og upaalidelige Rige ved Nilens Bredder, foretog man det skjæbnesvangre Skridt og afbrød Vasalforholdet til den assyriske Overherre. Dette førte til Sanheribs Tog 701, der bragte Juda til Undergangens Rand. Et klart Indblik i disse

Forhold vinde vi ved de jesajanske Taler 28 ff., hvori Profeten Skridt for Skridt forfølger og afslører sine mægtige Modstanderes Politik. Med frygtelig Strenghed forkynder han dem Følgerne af deres vantro Statskløgt, nemlig et hærjende Angreb fra Assyrernes Side, der skal tilintetgjøre alle Herrens Fjender indenfor Folket; men samtidig kommer overalt hans Hævdelse af Troen som Frelsesvej til Orde, idet alle, der søge deres Frelse hos Jahve, skulle bevares, fordi Israels Gud ikke kan betvinges af den hedenske Verdensmagt. Sit klareste Udtryk finder Profetens Tanke i det Ord, han tilraaber sine Modstandere, der mene ved deres politiske Forbund at have afvæbnet den truende Fare (28, 16 f.):

Se, jeg har grundlagt paa Sion en Sten,
En tilforladelig Sten, en kostelig, grundfæstet Hjørnesten;
De, som tro, * skulle ikke beskjæmmes *.
Jeg gjør Retten til Maalesnor,
Retfærdigheden til Vægtskaal,
Og Haglen skal bortfeje eders Tilflugt ....

Af særlig Betydning er det her, at Frelsen ikke bestemmes ad ren abstract Vej som en almengyldig Tro, der f. Eks. kunde bevare de i Landflygtighed førte Israeliter, men at det hedder, at den urokkelige Hovedhjørnesten er nedlagt paa Sion. Dette vilde nemlig være et ganske vildledende Udtryk, hvis Jesajas Tanke var, at Jerusalem skulde falde i Assyrernes Hænder. Vi have altsaa her den samme Anskuelse som i c. 10: Jerusalems Bevarelse er bleven et symbolsk Udtryk for Jahves Ukrænkelighed, paa hvilken de Trofastes Tro hviler. Om en Bevarelse i rent udvortes Forstand er der ganske vist ikke Tale, ti de Vantro og Ugudelige skulle gaa tilgrunde under Verdensmagtens Angreb, og kun de ydmyge Troende blive frelste; men Frelsen er dog knyttet til Sion og Herrens Bolig (31, 9), ti her findes den Hjørnesten, paa hvilken Fremtidens Israel hviler. Den samme Dobbelthed gjenfindes i de følgende Taler, der snart skildre Jerusalems dybe Ydmygelse, snart dets underfulde Frelse ved Herrens Hjælp i det

yderste Øjeblik (29, 7 f. 30, 27 ff. 31, 5 fl.), hvortil der slutter sig Billeder af den lykkelige Tilstand efter Trængselstidens Ophør (29, 17 ff. 30, 18 ff.). Og jo mere Faren voksede, des sejerssikrere lød Profetens Forkyndelse af det hovmodige Verdensriges nær forestaaende Ydmygelse (37, 22 ff.), indtil endelig hans Ord ved Sanheribs pludselige Bortdragen fra Palæstina fik en storartet Opfyldelse efter deres tidshistorisk-politiske Side, medens Virkeliggjørelsen af deres rent profetiske Indhold paa vanlig Maade henvistes til en fjernere Fremtid.

Ang. den nærmere Forklaring af den 28, 16 omtalte sikre og kostelige »Hjørnesten« smlgn. Forf.s Jesajafortolkning. Ogsaa Differensen mellem de nyeste Fortolkningers Forklaringer viser, hvor vanskeligt det er med Sikkerhed at angive den dermed udtrykte Tanke. Saaledes forklarer Duhm det ved: Jahves Forhold til sit Folk, Hackmann ved: Tilliden til Jahve, Smend ved: den rette Gudserkjendelse.

I den skarpeste Modsætning til den i denne og den foregaaende § fremsatte Opfattelse, der i alt væsenligt findes hos de fleste moderne Forfattere, staar Hackmanns Opfattelse af Jesajas Fremtidsforkyndelse i Sargons og Sanheribs Tid (a. Skr. 25—48. 100—108). Medens endnu Smend (Religionsgesch. 227) betragter Sanheribs Opgiven af Jerusalems Indtagelse som en Triumf for Jesaja og den profetiske Forkyndelse, ser Hackmann deri en Begivenhed, der gik stik imod, hvad Jesaja stadig havde ventet og forkyndt. Inden det skjæbnesvangre Forbund med Ægypten var sluttet, havde Profeten uophørlig raadet til rolig og taalmodig Underkastelse under Assurs Overherredømme; paa denne Maade kunde det Værste undgaas, medens ethvert Forsøg paa at hjælpe sig selv ved udvortes Midler vilde føre til den visse Undergang. Og Israeliterne kunde saa meget desto lettere bære denne Trængsel, som den Tid sikkert vilde komme, da Jahve greb ind forat ydmyge den stolte Verdensmagt (c. 18). Efterat Juda imidlertid havde forkastet hans Raad, forkyndte han følgerigtig den uundgaaelige Undergang som Frugten af denne vantro Trods. Dette er Indholdet af c. 28 ff., idet samtlige Vers i disse Capitler, hvori der er Tale om Jerusalems Bevarelse og den kommende Herlighed, ere interpolerede. I c 10 er Betragtningen en anden, idet Profeten her er oprørt over den selvforgudende Maade, paa hvilken Assur udfører sit Kald som Tugtemiddel i Herrens Haand. Derfor udraaber han et Ve over Verdensmagten og henviser til dens kommende Ydmygelse, men denne skal først indtræde, efterat Assur har tugtet Juda og erobret Jerusalem. De Vers, der fremkalde den Forestilling, at Assur skal ydmyges umiddelbart foran Hovedstaden og uden at have indtaget den (V. 20—27.

32 f.), ere nemlig ogsaa senere Tilføjelser. — At Jesajas Fremtidsforkyndelse paa denne Maade vinder i Sluttethed og Ensartethed, er ubestrideligt, og Ingen, der læser Hackmanns Udviklinger, vil miskjende deres store Skarpsindighed og den religiøse Alvor, der ligger til Grund for dem. Men alligevel vil man ogsaa overfor denne Del af hans Skrift, ikke kunne værge sig for det Indtryk, at den sønderlemmende Kritik og den frit formende Construction her have overskredet en sikker Methodes faste Grænser. Fremfor alt komme to Hovedpunkter i Betragtning. Det ene er den allerede ovenfor betonede Omstændighed, at 28, 16 saa stærkt fremhæver Sions Betydning som det Sted, hvor Herren har lagt Grundstenen for det Rige, han vil oprette. Det andet er, at Jesaja efter denne Kritik ganske vilde have ladet Israels Fremtid ude af Betragtning og undlade at omtale den Rest, der i hans tidligere Profetier spiller en saa stor Rolle.

At det vanskelige lille Stykke 22, 1—14, i hvilket Hackmann (a. Skr. 108) ligesom flere Andre ser Profetens sidste, Alt opgivende Ord efter Sanheribs Bortdragen, bedre forstaas som et Udbrud af Jesaja fra et tidligere Tidspunkt i Sanheribs Angreb, er omtalt i Forf.s Fortolkning. Ordene: lader os spise og drikke, ti imorgen skulle vi dø! vise hen til en endnu truende Fare og gjengives ikke træffende af Hackmann ved: man glemte i jublende Lystighed den forudgangne og den endnu mulig truende Fare. Vi have følgelig i dette Afsnit ikke et Hovedpunkt, men en forbigaaende Stemning i Jesajas Forkyndelse.

38. De jesajanske Fremtidsbilleder beskjæftige sig imidlertid ikke blot med Juda eller Israels Skjæbne, men ogsaa med den hele daværende Folkeverden, der gjentagne Gange inddrages i Profetens messianske Skildringer. Dette er dels en Følge af Jesajas Opfattelse af Jahve som den majestætiske Hellige, hvis Herlighed fylder den hele Verden, dels af hans Opfattelse af Folkeverdenen som en Enhed, der staar i et fjendligt Forhold til det af Israels Gud grundede Rige. Rigtignok er Ægtheden af flere af de herhenhørende Profetier stærkt omtvistet, men dog uden virkelig tvingende Grunde og nærmere beset væsenlig kun i Kraft af den Analogi, der ligger i, at Jesajas Bog ved Siden af ægte jesajanske Bestanddele indeholder saa mange senere Stykker.

Om Moab hedder det 16, 14 i en Profeti, der synes at være ældre end Jesaja, men optagen og bearbejdet af ham, at der efter Ødelæggelsen skal blive en Rest til-

bage, som Herren vil benaade — Rigtigheden af en nærliggende Tekstændring forudsat. Til de æthiopiske Udsendinge siger Profeten 18, 7, at der efter den frygtede assyriske Verdensmagts Ydmygelse ved Jahves Haand skal bringes Helliggaver fra deres Land til Israels Gud, hvis Almagt er bleven aabenlys for Folkene. Om det ydmygede, men atter gjenoprejste Tyrus hedder det, at det vil hellige Udbyttet af sin Handel ved at skjænke det til de Fattige blandt Jahves Folk (23, 18). En endnu større Højde naar denne Fremtidsopfattelse i det mod Ægypten rettede 19. Capitel. Faraonernes gamle Rige skal ydmyges saa dybt af Herren, at det bæver, hver Gang Juda eller Israels Gud bliver nævnet. Men derigjennem lærer det Jahves Almagt at kjende, og nu begynder Troen paa ham at udbrede sig hos det ægyptiske Folk. Fem Byer begynde at tale Israels Tungemaal — en ejendommelig og dybsindig Omskrivning for, at de antage Israels Tro, der har skabt sig Udtryk i det israelitiske Sprog, som de andre Tungemaal ikke eje. Derpaa rejses der Altre og Monumenter rundt om i Landet til Ære for Israels Gud, der nu ikke blot tugter Ægypterne, men ogsaa bønhører dem, naar de i deres Nød raabe til ham. Men ikke engang herved bliver denne storartede Profeti staaende. Ogsaa den anden Verdensmagt, Assyrien, der ligeledes er ydmyget af Herren, anerkjender hans Magt, og nu forene disse to Repræsentanter for Verdensmagten sig med Juda for at hylde Israels Gud, der ophæver den ved Israels Udvælgelse satte Forskjel ved følgende til Menneskeheden rettede Ord (19, 25):

> Velsignet være mit Folk Ægypten,
> Mine Hænders Værk Assur,
> Min Ejendom Juda!

Det ved Abrahams Udvælgelse opstillede Maal (§ 20) er naaet; Judas Verdensherredømme er virkeliggjort, idet dets Gud anerkjendes som Verdens Gud. Da denne Profeti maa tilhøre Slutningen af Jesajas Virksomhed, idet den forudsætter Assyriens Ydmygelse, tør vi betragte den

som Jesajas sidste Ord — en Afslutning af hans mægtige profetiske Virksomhed, der ikke kan tænkes mere storslaaet.

Medens det her overalt er Jahves Almagt og hans Førelser af Folkene, der overbevise disse om hans Overlegenhed og Krav paa at betragtes som den eneste sande Gud, finder den universalistiske Fremtidsforventning et endnu renere Udtryk i den Forjættelse, der indleder det andet Cap. hos Jesaja. Her sejrer Sandheden saa at sige ved sin egen Kraft. Tempelbjerget, hvor Jahve bor, rager højt op over de øvrige Bjerge, hvor Guderne have deres Helligdomme, og fra alle Sider strømme Folkene derhen, fordi de nu vide, at Sandhedens Aabenbaring udgaar fra dette Sted. Som den første Frugt af den saaledes modtagne Lære nævnes, at al Krig hører op, idet de dødbringende Vaaben smedes om til fredelige og nyttige Redskaber, ti fra nu af blive alle Stridigheder afgjorte ved Jahves, af alle anerkjendte Kjendelse.

Den generaliserende collective Omtale af »Folkeslagene« som Jahves Fjender findes Jes. 5, 26 (?). 14, 26. 17, 12 ff. 29, 7. 30, 28; Omtalen af Assur som bevidst Verdensmagt 10, 5 ff. Imod den moderne Tilbøjelighed til at frakjende Jesaja denne Forestilling retter Duhm (til Jes. 14, 26) de i flere Henseender betegnende og træffende Ord: »Assurs Stræben efter Verdensherredømmet er ikke Aarsagen, men Foranledningen til, at den profetiske Religion vover at omfatte den hele Verden. Den tænker endnu ikke paa at ville være Verdensreligion, men sin Gud erkjender den som Verdens Gud. Man behøver hverken at hylde en uhistorisk Supranaturalisme eller en Genicultus, forat glæde sig over at kjende den Mand, der for første Gang har undfanget en saadan Tanke omend uden Bevidsthed om dens umaalelige Følger. Jeg betvivler, at det er mere kritisk elier mere historisk at forklare verdensomskabende Tanker ved en halvt ubevidst Combination af Anskuelser og Reflexioner og at lade det Store være sket, ikke ved store Mænd, men ved den navnløse Mængde eller ved selve Stoffernes Gæring; dette er naturhistorisk, ikke historisk tænkt og ligesaa lidt religiøst, ti den levende Religion, fremfor alt den bibelske, stiller overalt Personen og Bedriften i Forgrunden«. Ogsaa Wellhausen bemærker træffende (Skizzen und Vorarbeiten I 49): »Assyrerne indførte en ny Faktor, Verdensrigets Faktor eller mere almindelig: Verdens Faktor i Folkenes Historie«. Iøvrigt var Modsæt-

ningen mellem Israel og den øvrige Folkeverden ældre end Jesaja (smlgn. Hos. 9, 1. 8, 10), ja saa gammel som Israel selv (smlgn. § 22), men Verdensrigets Fremkomst bidrog til, at Enheden af den øvrige Folkeverden og dens Forhold til Israels Gud fremstillede sig klart for den profetiske Erkjendelse.

Ang. Jes. 15 f. s. Forf.s Commentar. Duhm lader yderst dristig Profetien være opstaaet i det 2. Hundredaar og Epilogen i det 1. Hundredaar f. Chr.

Imod Antagelsen af verdensomfattende Profetier hos Jesaja bemærker Smend, Religionsgesch. 209, at Jes. 18, 7, hvor Æthioperne hylde Jahve som Assyriens Betvinger, er udtalt »ifølge en særlig Anledning« og altsaa Intet beviser. Hvorlidet en saadan Bemærkning imidlertid har at sige, ser man f. Eks. hos Duhm, der netop lader dette Vers være en senere Tilføjelse, fordi den Tanke, at Æthioperne betale Afgiften til Jerusalems Tempel, røber en senere Tid!

Ang. Jes. 19 s. Forf.s Commentar. Duhm lader V. 1—15 være skrevet i Midten af det 4. Hundredaar og V. 16 ff. af en ægyptisk Jøde i det 2. Hundredaar. De kanaanæisk talende Byer V. 18 skulle være de af Jøderne beboede Byer i Ægypten, fremfor alt Leontopolis, som han ved Hjælp af det arabiske Epitheton til Løven *haris* finder i Navnet *'ir heres*, medens Septuagintas »Retfærdighedens By« skal være det Tilnavn, som de ægyptiske Jøder gave den By, hvor de havde deres Tempel — lutter ubeviste Paastande, der strande paa, at de palæstinensiske Jøder dog neppe vilde have optaget denne Forherligelse af Templet i Leontopolis i deres hebraiske Bibler.

Hvad Jes. 2, 2—4 angaar, indrømmer Smend (a. S. 250), at den Paastand, at disse Ord efter deres Indhold maa være yngre end Jesaja, gaar for vidt, og Duhm erkjender, at der hidindtil ikke er fremsat betydningsfulde Grunde imod Jesajas Affattelse af dem.

39. Samtidig med Jesaja virkede Profeten Mika. De tre første Capitler af hans Skrift minde om Jesajas ældre Taler (§ 33), idet de uden Forbehold forkynde baade Efraims og Judas velfortjente og uundgaaelige Undergang. Domsordet culminerer i den Sætning, hvormed det 3. Cap. slutter:

> Derfor skal for eders Skyld Sion pløjes som Mark,
> Jerusalem blive en Grusdynge,
> Og Tempelbjerget en kratbevokset Høj!

Med denne mørke Udsigt lade flere moderne Kritikere Mikas Fremtidsforkyndelse slutte, idet de frakjende ham de følgende Capitler, eller ialtfald de forjættende Dele deraf. Har imidlertid Jesaja gjentagne Gange tegnet Billeder af

den kommende ideale Fyrste (§ 35), saa taler Analogien for, at ikke blot Skildringen af den israelitiske Konges Fornedrelse 4, 14, men ogsaa Omtalen af den nye og herlige Konge af Davids Æt 5, 1 ff. virkelig hidrører fra Jesajas Samtidige. Vi læse her:

Der opkastes Skandser mod os,
Israels Hersker tilføjer man forsmædelige Slag.
Men du * Efrats Slægt *, for ubetydelig til at regnes med blandt Judas Landkredse,
Af dig fremgaar der en Mand, der skal herske over Israel,
Fra Arilds Tid og fordums Dage udleder han sin Æt.
Derfor giver han (Gud) dem hen, til den Fødende har født,
Og Resten af hans Brødre vende tilbage til Israels Sønner.
Han vogter sin Hjord i Jahves Kraft,
I Jahves sin Guds Navns Overlegenhed.
Og de bo trygt, ti han er anset indtil Jordens Ende.
Han betyder Freden:
Hvis Assur kommer til vort Land
Og betræder vore * Enemærker *,
Saa opstille vi mod det syv Hyrder,
Ja otte Høvdinge,
Som vogte Assurs Land med Sværdet
Og Nimrods Land med Sværdets Od.
Saaledes frelser han fra Assur,
Naar det kommer til vort Land
Og betræder vore Enemærker.

Denne Skildring minder umiskjendeligt om de jesajanske Messiasbilleder. Den kommende Fyrste udgaar som en ny David af Davids Slægt Efrat eller Bethlehem, i hvilken Roden til det davidiske Hus bevares, efterat den mægtige Stamme er fældet, smlgn. Jes. 11, 1. Den ubestemte Maade, hvorpaa Messias' Moder omtales, minder om Jes. 7, 14. Som Hovedmoment ved hans Herredømme nævnes den trygge Fred, som han skjænker sit Folk — en Udfoldelse af de Navne, der Jes. 9, 5 tillægges den messianske Fyrste.

Ligesom sin store Samtidige Jesaja har Mika i den nyeste Tid været Genstand for indgaaende kritiske Undersøgelser. Medens Stade (Z AW I og IV) ganske fraskriver ham de 4 sidste Capitler i den Bog,

der bærer hans Navn, anerkjender Wellhausen (Skizzen und Vorarbeiten V) Muligheden af, at 4, 14 og 6, 1—8 kan tilhøre ham. Derimod forkaste Wellhausen, Marti (Kayser, Alttest. Theol. 184) o. A. hans Forfatterskab til det messianske Kongebillede c. 5, ligesom ogsaa til Forjættelserne i det 4. Cap. Grundene, som gjøres gjældende, ere væsenlig de samme som de, der anførtes mod Oprindeligheden af Jes. 9, 5 og 11, 1 (§ 35), nemlig at det davidiske Kongehus her omtales som detroniseret. Desuden betoner man Stykkets ejendommelige Clairobscur, samt at Davids Tid her omtales som en fjern Fortid, hvad ikke skal passe til Mikas Tid. Ulige vigtigere end alt dette er den Vanskelighed, der ligger i Omtalen af Bethlehem som en ubetydelig Landstad, hvis Ret til at tælles med blandt Judas Landkommuner er tvivlsom. Til at reflektere herover var der nemlig, som det synes, mindre Anledning, saalænge det davidiske Hus herskede, da der jo ikke var sket nogen Forandring med Bethlehem siden den Tid, da David fremgik deraf. Dog kan Udtrykket sigte til Forhold, der ere os ukjendte. Og i høj Grad mærkeligt vilde det dog være, om man senere netop havde udstyret de to samtidige Profeter Jesaja og Mika med udførlige Skildringer af Messias, og derimod undladt det ved de andre ældre Profeter! — Istedetfor »Bethlehem Efrat« læse Roorda, Kuenen, Wellhausen o. A. vistnok rigtigere efter den oprindelige LXX: Bet Efrat, idet Bethlehem er en, iøvrigt rigtig Tilføjelse til Tekstens Stedsangivelse.

Utvivlsomt rigtigt er det, naar de fleste moderne Kritikere betragte 7, 7—20 som et senere Stykke, der ikke kan tilskrives Mika, men er opstaaet i den exilske eller efterexilske Tid. Istedetfor Anklager og Trusler læse vi her lutter Trøst, og Hovedpunktet er, at Menigheden nu taalmodig bærer den Lidelse, som Folkets tidligere Synder have bragt over den.

40. Det Nederlag, der tvang Sanherib til at forlade Palæstina, betød ikke den assyriske Magts Undergang. Tvertimod hævede dette Rige sig under de følgende Konger Assarhaddon og Assurbanipal til en endnu mere glimrende Højde, navnlig da det lykkedes Assyrerne at erobre Theben og saaledes betvinge det gamle faraoniske Riger ved Nilens Bredder. Paa denne Maade opstod der en anfægtende Vanskelighed for dem, der holdt fast ved den profetiske Verdensbetragtning og havde lyttet til Jesajas Forkyndelse af den assyriske Magts nærforestaaende absolute Ydmygelse ved Herrens Haand. Med dette Spørgsmaal beskjæftiger Profeten Nahum sig. Hans Skrift, der er yngre, men formodenlig ikke meget yngre end Thebens Erobring ved Assurbanipal omtrent

Aar 660 (3, 8), skildrer i malerisk Pragt Ninives forestaaende Erobring og Ødelæggelse, en Begivenhed, der vel kan lade vente paa sig, men dog sikkert vil komme, da Israels Gud ikke ustraffet lader sig forhaane (1, 11). Profetien slutter sig altsaa nærmest til Jes. c. 10 (§ 36) og vil opmuntre dem, der ere blevne anfægtede af Straffens lange Tøven. Den til Verdensmagtens Undergang svarende Forherligelse af Israel kommer kun kort og flygtig til Orde 2, 1—3 i Vers, hvis Oprindelighed ikke er hævet over enhver Tvivl, da de paa paafaldende Maade afbryde Sammenhængen. Det hedder her:

Se de fredforkyndende Budbringeres ilende Skridt henover Bjergene!
Fejr dine Fester Juda, indfri dine Løfter!
Ti ikke mere vil Ødelæggeren drage frem igjennem dit Land,
Han er fuldkommen tilintetgjort . . . .
Ti Jahve fører Jakobs Herlighed og Israels Herlighed tilbage.

Ere disse, om de exilske Profetier mindende Ord (smlgn. Jes. 52, 7) ægte, saa berige de kun Nahums Fremstilling med den Tanke, at Verdensmagtens Ydmygelse er saa grundig, at det gjenopstandne efraimitiskjudaiske Rige ikke mere skal trues af nogen Fare.

Smlgn. ang. Nahum især Wellhausens Skizzen V, 156 f. Wellhausen forkaster, at 3, 8 skulde sigte til Thebens Erobring ved Assurbanipal, og daterer derfor Skriftet noget senere. Men hans Hovedargument, at den her omtalte Erobring af Theben ikke kan være sket ved Assyrerne selv, da Profeten isaafald ikke kunde benytte den som Skræmmebillede for dette Folk, overser det Ironiske i en saadan Tiltale. Og uberettiget er ogsaa hans Paastand, at en Tale som Nahums nødvendig maa forudsætte en bestemt Fare for Ninive, da dette vilde gjøre Profeterne slavisk afhængige af de historiske Forhold. Truedes f. Eks. Assur af en bestemt Fare, da Jesaja skrev c. 10?

41. Medens Nahum reproducerer Jesajas Profeti om den mod Israel kjæmpende Verdensmagts Ydmygelse, gjentager Sefanja, en i den første Halvdel af Josijas Regjering optrædende Profet, andre Momenter af hin store Seers Forkyndelse. Udgangspunktet for hans Profeti er Jesajas Opfattelse af »Herrens Dag« som en verdensomfattende Krise, der i første Række, men ikke ude-

lukkende er rettet mod Herrens troløse Folk (smlgn. § 32 og Jes. 3, 14 f.). Hans Skildring af den store Dommens Dag, en Skildring, der ligger til Grund for det senere *dies irae dies illa* (1, 15), begynder med at omtale hele Jorden som Gjenstand for Dommen og vender sig først derefter særlig mod Juda, hvis Synder gjøre Herrens Dom uundgaaelig. Og efterat Israels Afstraffelse er vidtløftig begrundet og skildret, retter Profeten sine Trusler mod andre Folkeslag, Filistæer, Moab, Ammon, Æthioper og sluttelig mod Verdensmagten Assur selv (2, 5—15). Vi have altsaa her en saa at sige mere dogmatisk Opfattelse istedetfor den umiddelbare Straffeprædiken hos Amos og Hosea: Udgangspunktet er ikke Herrens særlige Forhold til Israel, men den almægtige og hellige Guds Forhold til Verden. Aarsagen til Dommens Komme er ikke i første Linie Israels Frafald, men den hele Verdens Oprør mod Jahve. Fremdeles minder Sefanja om Jesaja ved indenfor Israel at udsondre en mindre Del, en Rest, der har Udsigt til at bevares under de kommende Trængsler:

> Søger Jahve, alle I Ydmyge i Landet, der øve hans Vilje!
> Stræber efter Retfærdighed og efter Ydmyghed,
> Maaske kunne I da spares paa Jahves Vredes Dag.

Udgangspunktet for denne Tanke (2, 3 smlgn. 3, 12) er Jes. 14, 32 smlgn. 11, 4, medens Jesajas mægtige Fremhæven af Troens Betydning som Frelsesvej ikke møder os med lignende Klarhed hos Sefanja. Om denne Rest hedder det tillige, ialtfald i den foreliggende Tekst, at den skal herske over de ydmygede Hedningefolk (2, 7–9). Endelig minder Sefanja om Jesaja ved at stille Hedningenes Anerkjendelse af Jahves Almagt og deres Dyrkelse af ham i Udsigt, 2, 11. 3, 9. Derimod mangler Billedet af den messianske Konge ganske.

Indholdet af Sefanjas Fremstilling af Fremtiden begrænses temmelig stærkt af Wellhausen, der frakjender ham de Steder, hvor der er Tale em Fremtidens lysere Side (2, 3. 7. 9. 11. c. 3). Smend nøjes (Religionsgesch. 233) med at udelade de Steder, hvor der er Tale om Hedningenes Anerkjendelse af Jahve (2, 11, 3, 8—10). Smlgn. ogsaa

Schwally, Z A W X 218 ff. De anførte Grunde gjøre imidlertid intet tvingende Indtryk, om de end hist og her kunne støtte sig til Tekstens Mangel paa tydelig Sammenhæng. Men hvor lidet denne Omstændighed fører til faste Resultater, ser man bedst af, at Budde (Stud. u. Krit. 1893, 393 ff.) omvendt forkaster Sefanjas Affattelse af 2, 4—15, men hævder den ved 3, 11—13. I Almindelighed maa man vistnok hævde, at den fuldstændige Mangel paa Hensyntagen til Tiden hinsides Straffedommen ikke er sandsynlig hos en Profet i Tiden efter Jesaja. Derimod er den sefanjanske Oprindelse af 3, 14—20 med Rette opgivet af de fleste Nyere.

Som Anledning til det lille Skrifts Affattelse antage Flere, navnlig Wellhausen, Skythernes Invasion i Vestasien omtrent Aar 626. Men Skythernes Indfald reddede jo netop Assur og forhalede saaledes Ninives Erobring i nogen Tid, medens Profeten inddrager Assyrien under den forestaaende Verdensdom En bestemt historisk Anledning er her ikke nødvendig, efter at Jesaja havde udtalt de store religiøse Grundtanker. Smlgn. § 43.

Om Sefanjas Forhold til Jesaja smlgn. Duhm, Theologie der Propheten 225.

42. Josijas' Regjering blev ikke alene af indgribende Betydning for Israels Udvikling ved hans paa Grundlag af Deuteronomium gjennemførte Reformation, der søgte at virkeliggjøre de profetiske Grundtanker ved en Tilbagevenden til de oprindelige mosaiske Cultusformer, men ogsaa ved den mægtige Bevægelse, som den fremkaldte i de rent profetiske Forventninger. Ifølge den nedarvede, klare Gjengjældelseslære maatte det for den almindelige Bevidsthed staa som sikkert, at Israel efter denne religiøse Renselse og under denne fromme Konges Herredømme kunde vente Tegn paa Herrens Velbehag og se bedre Tider imøde. En Stadfæstelse maatte desuden denne Forventning faa ved den Omstændighed, at Vestasiens Skræk, det vældige assyriske Rige netop da begyndte at vakle saa stærkt, at dets endelige Fald kun var et Tidsspørgsmaal. Altsaa syntes virkelig den Tid at nærme sig, da den jesajanske Forkyndelse af Verdensmagtens Ydmygelse skulde blive til Virkelighed. Desto frygteligere virkede derfor Slaget, da den fromme Konge, der i Tillid til sin Guds Hjælp var ilet op til den store samaritanske Slette for at standse den ægyptiske Hær, som nærmede sig for at faa sin Del af

det assyriske Bytte, ikke blot blev overvunden, men endog faldt i Kampen. Det lammende Indtryk, som denne pinlige Modsætning mellem dogmatisk Forventning og raa Virkelighed gjorde, fremkaldte hos de trofaste Israeliter en stærk Anfægtelse, men derigjennem en videre Udvikling af den profetiske Erkjendelse, der nu gjennem lange Tider lever og aander i dette Problem.

Under Indtrykket af dette smertelige Spørgsmaal staar Profeten Habakuk, om det end ikke er selve Josijas' Fald, men noget senere Tidsforhold, der anfægte ham. Vi staa nemlig i en Tid, da Kaldæerne allerede ere traadte frem paa den verdenshistoriske Skueplads. I Begyndelsen vare de blevne hilsede af Profeten som Fuldbyrdere af Herrens straffende Retfærdighed overfor det hovmodige Assyrien (1, 7); men nu have de efter at have udført dette Hverv afløst Assyrien som Vestasiens Svøbe og mishandle Herrens Folk endnu værre end hine (1, 11). Hvor bliver da Jahves Retfærdighed af, og hvorledes stemmer dette med Hans hellige Væsen, der ikke taaler nogen Uret? Saaledes lyder Expositionen i dette lille Skrift. Som ægte Profet bringes Habakuk ved denne Anfægtelse ikke til at opgive Troen paa Israels Gud, men til med Anspændelsen af al sin Kraft at spejde efter Gaadens Løsning. Tilsidst modtager han ogsaa et Svar af Herren (2, 2 ff.). I dette opfordres Israel til at holde ud og ikke opgive Troen paa Dommens Komme, ti om den end tøver, saa vil Herren, hvis Ord aldrig skuffe, dog tilsidst bringe den. Verdensmagten er dødsdømt, ti netop hos Kaldæerne ytrer dens dæmoniske, om den umættelige Død mindende Blodtørst og Ugudelighed sig saa aabenlyst, at Herren endnu sikrere maa tilintetgjøre denne nye Fjende end det hovmodige Assyrien. Som Modsætning til den ugudelige, for alle sædelige Tanker blottede Verdensmagt opstiller Profeten »den Retfærdige« (1, 13. 2, 4). Nærmest betegner dette Udtryk Israels Folk, Borgerne i det af Herren stiftede Rige. Hermed berøre vi den jesajanske Grundtanke, der i Modsætning til Verdensmagten opstillede

Sion som Herrens Bolig og Virkekreds (§ 37), men Udførelsen af Tanken er en noget anden, idet Vægten mindre lægges paa Herren selv end paa det af ham stiftede Folk. Israel er, trods al Ufuldkommenhed, ustridig retfærdigere end Verdensmagten (1, 13), den raa Naturmagt, der ingen Lov eller Ret anerkjender. Desuden antyder Profeten, i fuld Overensstemmelse med den historiske Virkelighed, at den ogsaa i selve Israel om sig gribende Uretfærdighed og Foragt for Herrens Lov netop er en Frugt af de historiske Forhold, der synes at spotte alt, hvad der hedder Ret og hellig Verdensstyrelse (1, 2 ff.). Her er det umiskjendeligt, at Habakuk, ligesom Nahum, ved at fæste al Tanke paa det Paradoxe i Verdensmagtens ustraffede Overmod, paa en noget ensidig Maade gjentager de jesajanske Tanker, idet den profetiske Bodsprædiken, hvis store Repræsentanter Sefanja og Jeremias ere, helt træder i Baggrunden. Men hvad der fattes i rent sædelig Retning, opvejes ved Profetens intensive religiøse Betragtning. Ligesom Jesaja fremhæver han den udholdende, al Anfægtelse overvindende Tro paa Jahve, Israels usynlige Gud, som den eneste Frelsesvej. Verdensmagten gaar sin sikre Undergang imøde, men

Den Retfærdige vil leve i Kraft af sin faste Tro!

Hvorvidt Kaldæerne skulle drive deres Færd, om de skulle erobre Jerusalem og føre Folket i Landflygtighed, eller om Jerusalem i sidste Øjeblik skal frelses, derom taler dette Ord (2, 4) Intet; kun det staar fast, at Israel skal bevares for Livet ved at tro paa sin Gud og ikke lade sig blænde af de Sejre, som Verdensmagtens Guder vinde.

Deuteronomium selv indeholder ingen messianske Forjættelser i egenlig Forstand (smlgn. iøvrigt ovenfor § 26). Uden Ret har man villet finde en saadan i Tilsagnet 18, 18 ff.: jeg opvækker en Profet for dem af deres Brødre i Lighed med dig (Moses), og jeg lægger mine Ord i hans Mund, og han skal tale til eder, alt hvad jeg befaler ham. Her har nemlig Ordet *nabi*, som Modsætningen V. 20 viser, collectiv Betydning, og Stedet udtrykker Tanken om den profetiske Inspirations

Continuitet i Israels Historie. Man oversætter derfor bedre »Profeter« end »en Profet«. Smlgn. § 47.

Ang. Habakuk se, foruden de ældre Fortolkninger, Wellhausen, Skizzen V, 161, Budde, Stud. u. Krit. 1893, 393 ff., Rothstein, smst. 1894, 51 ff., Smend, Religionsgesch. 229 f. Vanskelighederne i det 1. Cap. løses bedst ved at betragte V. 5 f. som et Slags Citat, der udtaler, hvorledes Kaldæerne oprindelig vare blevne hilsede, nemlig som Fuldbyrdere af Straffedommen over Assyrien. Derimod kan »den Ugudelige« V. 13 umulig være Assyrerne, men kun Kaldæerne. — Det ovenfor Udviklede viser, hvor uberettiget Wellhausens Persiflage af 2, 4 (geschaut hat Habakuk herzlich wenig osv.) i Virkeligheden er.

I højeste Grad lærerig er Sammenligningen mellem Hab. 2, 4 og den paulinske Anvendelse deraf. Man har her Forholdet mellem den gammeltestamentlige Profeti og den nytestamentlige Opfyldelse i kort Begreb.

43. Medens Nahum, Sefanja og Habakuk kun repræsentere enkelte Sider af deres store Forgjænger Jesajas Forkyndelse, træder den profetiske Aand os imøde i hele sin Fylde hos Profeten Jeremias, der tillige, rent menneskelig set, blandt alle det gamle Testamentes Skikkelser staar os nærmest ved sin ædle og inderlige Personlighed, der ligesom en Sangbund klinger med i hele hans profetiske Forkyndelse. Han var samtidig baade med Sefanja og Habakuk og oplevede desuden Judas endelige Undergang og Folkets Opløsning. For Jeremias var denne Katastrofe en stor, omend smertelig Triumf, ti fra første Færd af havde han forudsagt denne Begivenhed, trods al den Smerte, som det voldte hans eget Sind, og al den Forfølgelse, som det skaffede ham hos det af letfærdige Profeter bedaarede Folk. Han har derfor en lignende Betydning for Juda, som Amos og Hosea havde for Efraim, ligesom der ogsaa, især i hans ældste Taler, kan spores en indgribende Paavirkning navnlig af Hosea, med hvis Inderlighed han følte sig mest beslægtet. Over denne Straffeforkyndelse glemmer han ikke Tanken om Israels Fremtid, men den træder gjennemgaaende tilbage hos ham i Modsætning til Jesaja, der fra Begyndelsen af gav den en central Betydning.

Jeremias' ældste Virksomhed falder under Josijas' Regjering. Denne Konges højsindede Bestræbelser for at redde sit Folk formaaede ikke at forandre hans mørke Syn paa Judas Fremtid. Den frygtelige Skyld, som Manasses Regjering havde bragt over Juda, kunde ikke blive usonet (15, 4), og Jeremias' skarpe Blik saa desuden klart, at Josijas' Reformation, i hvis Tjeneste han selv havde stillet sig (c. 11), kun fremkaldte et hyklerisk Skin hos det i sine dybeste Rødder fordærvede Folk. Uden direkte Hensyn til foreliggende politiske Forhold, kun ud fra rent religiøse Forudsætninger, forkynder han derfor Judas Tilintetgjørelse ved et fra Norden kommende, endnu anonymt Folk, der skal spille samme Rolle for Juda som Assyrerne for Efraim. Vel lyde af og til Formaninger om ved Omvendelse at unddrage sig Tilintetgjørelsen (f. Eks. 6, 8), men ligesom Amos og Hosea tror Profeten selv ikke paa denne Mulighed. Meget mere erkjender han, at den guddommelige Tilgivelses Tid er forbi (5, 7 f.), idet Folket ved sin Fortsættelse af Fædrenes Synder nedrager den samlede, utilgivelige Syndeskyld over sig (5, 11). Om en lysere Fremtid hinsides Tilintetgjørelsen taler han paa den Tid ikke. Tvertimod er hans Forkyndelse af Efraims Redning 3, 11 ff. nærmest en frygtelig Haan mod Juda, der hovmodede sig over Søsterrigets Fald, men i Virkeligheden ved sin Fortsættelse af Efraims Synd trods den frygtelige Lære, som Samarias Fald indeholdt, kastede et vist retfærdiggjørende Lys over Nordrigets Brøde og Fremtidsudsigter.

Til Jeremias smlgn., foruden Commentarerne af Graf, Orelli, Giesebrecht o. A., især v. Bulmerincq, Das Zukunftsbild des Propheten Jeremias. Riga 1894. Smend, Religionsgeschichte 236 ff.

Til Jeremias' ældste Profetier høre c. 1. 2—6, der gjengive hans Virksomhed under Josija, omend af og til i en modificeret Form, der var en Følge af, at Talerne først senere optegnedes (36, 32).

I disse ældste Taler hedder det undertiden (4, 27. 5, 10. 18), at Ødelæggelsen dog ikke skal være absolut tilintetgjørende. Men disse Sætninger kunne vanskelig være oprindelige, da de paa unaturlig Maade afbryde Sammenhængen og blive uden Indflydelse paa Talens

Fortsættelse. Vigtigere er det kritiske Spørgsmaal, som 3, 6—4, 2 fremkalder. I den foreliggende Tekst er der nemlig ikke blot Tale om Efraims, men ogsaa om Judas Frelse (V. 14—18). At her imidlertid foreligger et Indskud, erkjendes med Rette af de fleste Nyere Pointen er netop, at Efraim er blevet retfærdiggjort paa Judas Bekostning (V. 11), en Tanke, der fuldstændig ødelægges, naar det V. 14 hedder, at Efraimiterne skulde føres tilbage til Sion. Hvorvidt de senere indskudte Ord ere af Jeremias eller ikke, er et andet Spørgsmaal, der her kan blive ubesvaret, da det kun gjælder om at fastslaa, at de omtalte Ord ikke kunne betragtes som Udtryk for Profetens Forkyndelse under Josija. — Iøvrigt fortjener det at bemærkes, at Tabet af disse Ord rigelig opvejes ved, at V. 16, naar det henføres til en senere Tid efter Jerusalems Erobring, ikke mere beviser, at Pagtens Ark var forsvunden allerede før denne Begivenhed, men tvertimod fører til det modsatte Resultat. Smlgn. Forf.s Det israelitiske Folks Historie § 70.

At Jeremias i sine ældste Taler ved Omtalen af det fra Norden kommende Folk skulde have ment Skytherne, er ligesaa usandsynligt som ovenfor ved Sefanjas Profeti (§ 41). Det erkjendes almindeligt, at Profeten senere umiddelbart overførte denne Skildring paa Kaldæerne, da disse vare traadte i Forgrunden. Men havde han paa denne Maade corrigeret sine tidligere Ord, saa havde han vel ogsaa gjort Skridtet fuldt ud og indført Kaldæernes Navne i sine ældste Taler. Det Betegnende er meget mere, at Folket fra Norden i disse Taler intet bestemt Navn bærer. Paa det historiske kom det ikke an, undtagen forsaavidt, som Betegnelsen udelukkede, at Ægypten skulde optræde som Strafferedskab; det Øvrige var ligegyldigt, da Herren, naar Tiden kom, vilde have et Folk beredt. Knap ere imidlertid Kaldæerne traadte frem, før Profeten hilser dem som det Folk, der af Herren var kaldet til at fuldbyrde hans Vilje. Iøvrigt passer Skildringen i og for sig ikke paa Skythernes vilde Horder, s. især 5, 15, hvor vedkommende Folk i direkte Modsætning til, hvad Herod. 4, 5 siger om Skytherne, kaldes et ældgammelt Folk.

44. Havde Jeremias under Josijas' Regjering forkyndt Judas uundgaaelige Undergang, saa maatte dette Domsord lyde med forstærket Kraft under de følgende Konger, der mere eller mindre bestemt stillede sig i Spidsen for det under Manasse raadende Parti. I Virkeligheden vedblev Profeten under Jojakims Regjering at udslynge sine frygtelige Trusler, der culminerede i hans mægtige Tempeltale (c. 7 smlgn. c. 26), i hvilken han forudsiger Herrens Bolig paa Sion den samme Skjæbne, der havde ramt et andet Sted, hvor Pagtens Ark ogsaa

havde staaet, nemlig den i Ruiner liggende efraimitiske Stad Shilo. Medens Folket og dets letfærdige Profeter holdt sig til Jesajas Ord om Sions Uforkrænkelighed (§ 37), tilraaber Jeremias den i Helligdommens Forgaard forsamlede Mængde:

Stoler ikke paa den falske Tale:
Her er Jahves Tempel, Jahves Tempel, Jahves Tempel!

Den uhyre Ophidselse, som denne Tale fremkaldte, havde nær kostet Profeten Livet, men alligevel vedblev han uforfærdet at forkynde det Samme, uden at bekymre sig om Kongens eller Folkets Forbitrelse. Efter Slaget ved Karkemish 605 nævnede han Babel og dets Konge som det af Herren kaldede Strafferedskab, hvem Juda ligesom alle andre Smaastater var prisgivet (36, 29. 25, 9). Trods enkelte Opfordringer til Omvendelse, som om Frelsen endnu var mulig, beherskes Fremstillingen overalt af Bevidstheden om Straffens Uundgaaelighed — ja Profeten skal ikke mere bede for sit Folk (7, 16. 11, 14. 14, 11), ti end ikke Moses eller Samuel vilde formaa ved deres Forbøn at frelse dette Folk (15, 1).

Jo uundgaaeligere Undergangen imidlertid viste sig for Profetens Blik, desto nærmere maatte det ligge for ham at henvende sine Tanker paa Israels videre Fremtid, især da de forudgaaende Profeter allerede havde gjort denne Tid til Gjenstand for deres Forkyndelse. I Virkeligheden udtaler ogsaa Jeremias i en Tale, der var fremkaldt ved Nebukadresars Sejr ved Karkemish, at det kaldæiske Herredømme over de øvrige Folkeslag ikke skulde vare evigt, men høre op efter 70 Aars Forløb (25, 11). At dette Tal ikke er ment umiddelbart kronologisk, fremgaar dels af dets Uoverensstemmelse med Tiden for Fangenskabets Ophør, dels af, at Profeten selv i en senere Tale (29, 10) uden videre gjentager den samme Tidsangivelse. Det er et rundt Tal, der vel skal sige, at den nulevende Generation fuldstændig skal være uddød, inden Trængselstiden hører op, ti 70 Aar ere efter Ps. 90, 10 Menneskelivets normale Længde. Endnu vigtigere er et andet Sted

i de herhen herende Taler, fordi Profeten her hæver sig til Forestillingen om det ideale Israel, der trods alt Frafald dog skjuler sig bag Folkets historiske Virkelighed. I Modsætning til Jesaja (§ 32) taler Jeremias intetsteds om en ham omgivende Kreds af Trofaste, der forud afbilder og afgiver Borgen for Fremtidens fuldkommengjorte Israel. Tvertimod undtager han end ikke en Eneste ved sine haarde Domme over Folkets fuldstændige Fordærvelse, naar han erklærer, at Jahve vilde have tilgivet Folket, om der havde været blot én From i dets Midte, 5, 1 smlgn. 8, 6. 13, 13; og hvor han taler om dem, der skulle bære Israels Fremtid, er Forudsætningen altid, at de først maa have gjennemgaaet Lidelsens Smeltedigel for at komme i Betragtning (s. § 46). Men alligevel lever i hans Tanker Billedet af det sande Israel, der i Lidelserne ser en retfærdig Straf for de tidligere Synder, og som netop i Kraft af denne Erkjendelse er værdigt til at overleve Ødelæggelsen og danne Udgangspunktet for den nye Tid. Dette Billede, der for den følgende Tid blev den egenlig bærende og livsfyldige Tanke, personificerer sig for ham og indføres talende — paa én Gang en Fantasiskikkelse og dog den egenlige Realitet i Israels Historie. Ordene i dette betydningsfulde Sted (10, 17 ff.) lyde saaledes:

Sammel din Bylt sammen, du Belejrede,
Ti saaledes siger Jahve:
Se jeg jager Landets Beboere afsted,
Og bringer dem i Trængsel, forat de skulle * bøde *. —
Ve mig for det Slag, der har ramt mig,
Mit Saar er ulægeligt!
Men jeg siger: det er * min * (velfortjente) Lidelse,
Og jeg vil bære den.
Min Hytte er ødelagt,
Mine Teltreb sønderrevne,
Mine Børn bortvandrede og forsvundne;
Ingen rejser mit Telt,
Ingen ordner mine Telttæpper igjen . . . . .
Jeg ved det, Jahve, at intet Menneske er Herre over sin Vej,
Ingen Mand Herre over sine Skridt.

Men tugt mig, Jahve, med Lempe,
Ikke efter din Vrede, at du ikke tilintetgjør mig.
Udgyd din Harme over Hedningene, der ikke kjende dig,
Og over Folk, der ikke anraabe dit Navn,
Ti de have fortæret Jakob,
Tilintetgjort ham og hærjet hans Land!»

Netop i Kraft af sin Syndserkjendelse (smlgn. 31, 18 ff.) vover det personificerede Israel her at bede om at bevares for en fuldstændig Undergang. Betydningsfuld er tillige Modsætningen til Hedningefolkene, der staa langt under Israel trods dettes dybe Fald, en Tanke, der minder om Habakuk (§ 42), hvis Profeti vel er opstaaet omtrent ved denne Tid.

Til Jeremias' Taler under Jojakims Regjering hører bl. a. c. 7—10 med Fradrag af 10, 1—16, c. 11, 1—12, 17. c. 14—20. 22, 13—19. c. 25 f. c. 35. I flere af disse Capitler kunne dog en Del Enkeltheder med større eller mindre Sikkerhed udsondres som senere Udvidelse. Især er dette Tilfældet ved c. 25, smlgn. Giesebrechts Commentar. Rimeligvis sekundær er Forjættelsen 16, 14 f.

Ang. det vigtige Stykke 10, 17 ff. og dets Oprindelighed smlgn. Giesebrecht.

45. I de under Jekonjas korte Regjering opstaaede Profetier (c. 13. 22, 24—30) tilspidses Truslerne yderligere, idet de nu direkte rettes mod Kongen selv. Den Tid er nu kommen, da Davids Hus, trods de dertil knyttede Forjættelser, skal rammes. Selv om Jekonja var en Ring paa Herrens højre Haand, hedder det 22, 24, skal denne Ring dog afrives og bortkastes. Hans Navn skal optegnes blandt Davididerne som barnløs, ti Ingen af hans Børn skal bære Kronen (22, 30). Kongen og hans Moder skulle stige ned fra Højsædet, ti Kronerne ere faldne af deres Hoveder (13, 18). Og med dem skal Riget gaa tilgrunde, ti uagtet det engang var saa nær forbundet med Herren som det Bælte, en Mand bærer om sin Lænd, vil han dog nu fjerne det fra sig (13, 1 ff.). Om nogen Forjættelse er der i disse stærkt bevægede Stykker ingen Tale. Kun i det første Stykkes Slutningsord:

Ve dig Jerusalem, du bliver ikke frikjendt —
Ak for hvor lang Tid endnu!

klinger Tanken om Lidelsens Ophør næsten uhørlig igjennem.

Denne mod Jekonja rettede Trusel gik hastig i Opfyldelse. Efter en kort Regjering førtes Kongen med den bedste Del af Folket i Landflygtighed, medens kun Landets Bærme blev tilbage for under Sidkijas Regimente at føre en tvivlsom og usikker Tilværelse paa Afgrundens Rand. For Jeremias' dybe Blik var denne ynkelige Rest af det gamle Israel, til hvilken det endnu stadig forblindede og af falske Profeter ophidsede Folk knyttede sine Forhaabninger, et rent Intet. Hans Blik var rettet paa den i Landflygtigheden boende ædlere Del af Folket, der allerede havde oplevet den længe truende Straffedom, ti netop derfor tilhører Fremtiden den. Exulanterne og de Tilbageblevne fremstiller han (c. 24) under Billedet af to Kurve, der ene med ypperlige, friske Figener, den anden med fordærvede og uspiselige. Og medens de Tilbageblevne skulle blive et af alle Ulykker rammet Skræmselsbillede, siger Herren om de Bortførte:

Paa dem hviler mit Blik til det Gode;
Jeg lader dem vende tilbage til dette Land,
Jeg bygger dem urokkelig,
Planter dem sikkert.
Jeg giver dem et Hjerte til at erkjende mig, at jeg er Jahve;
De skulle være mit Folk, og jeg deres Gud,
Naar de omvende sig til mig af ganske Hjerte.

Fra nu af gik Profetens Raad ud paa, at hans Landsmænd skulde forholde sig roligt og taalmodigt bære de Trængsler, som deres Synder havde bragt over dem. Til de Landflygtige skriver han (29, 1 ff), at de skulle indrette sig i det fremmede Land for et længere Ophold, bygge Huse og plante Haver, tage til Ægte og føde Børn og bede for det Lands Lykke, hvori de opholdt sig, ti dets Velfærd er deres egen Velfærd. Paa de letfærdige Profeters falske Tilsagn om en snarlig Befrielse skulle de ikke høre, ti vel har Jahve sit Folks Frelse for Øje, men

først maa Lidelsernes Bægre tømmes, først Trængslens 70 Aar (§ 44) være til Ende, før Befrielsen kan komme. Paa de Tilbageblevne skulle de ikke tænke med Misundelse, ti disse Folk, der ikke ere blevne klogere ved det allerede Skete, skulle rammes af de frygteligste Ulykker. Samtidig formaner han (c. 27) de Tilbageblevne til rolig at finde sig i det kaldæiske Herredømme. Paa denne Maade kunne de undgaa det Værste og leve under lempelige Forhold, medens ethvert Forsøg paa at afryste dette Aag vilde medføre deres fuldstændige Tilintetgjørelse, ti Nebukadreser er Jahves Tjener, kaldet til at fuldbyrde hans Værk (27, 6). Derfor bekjæmper han af al Kraft de fanatiske Profeter, der i Jahves Navn forkyndte en snarlig Frelse, navnlig Hananja, der i Sidkijas 4. Aar lovede Judæerne, at Jekonja og de Bortførte efter 2 Aars Forløb skulde vende tilbage fra Babel (c. 28), ligesom han ogsaa indtrængende fraraadede at lytte til Nabostaternes Forslag om at gjøre Oprør mod den babylonske Overherre (c. 27).

Alle Profetens Formaninger vare imidlertid spildte. Drevet af en uovervindelig Trang begyndte Folket den skjæbnesvangre Kamp, der førte til Jerusalems sidste Belejring. Selv i denne yderste Nød, med den visse Undergang for Øje, opgav det af sine Profeter ophidsede Folk ikke Troen paa, at Jahve i det sidste Øjeblik vilde redde det ved et Under (21, 2), ligesom tidligere, da Sanherib belejrede Jerusalem. Jeremias derimod var ubønhørlig (34, 2 f. 22). Hans Raad gik nu ud paa, at man ved frivillig at overgive sig til Kaldæernes Naade skulde redde Livet, idet den fortsatte Modstand vilde føre til uundgaaelig Undergang (21, 9). Og bestemt vægrede han sig ved i denne Nødens Stund at overtage Jesajas Rolle som Forbeder og Trøster for Folket (37, 3 ff.). Selv Beskyldningen for Landsforræderi og den truende Dødsfare formaaede ikke at rokke ham i hans Optræden som Herrens Vidne mod det forvildede Folk (c. 38).

Efterat Kaldæernes Indtagelse af Jerusalem havde bragt en frygtelig Gjendrivelse af de fanatiske Profeters Løfte og stadfæstet Jeremias' Ord som guddommelig Sandhed, foretrak Profeten at blive hos den lille Rest Judæer, der forblev i Landet under den ædle Gedaljas Ledelse. Under disse forholdsvis rolige Forhold vilde han gjennemleve den af Herren sendte Trængselstid. Denne Ro blev imidlertid snart afbrudt ved Gedaljas Mord. De forfærdede Judæer kom nu til Jeremias for at høre hans Raad, idet der nemlig gjorde sig en stærk Stemning gjældende hos dem for at unddrage sig Nebukadresars Hævn ved at flygte til Ægypten. Profeten bød dem blive i Landet og tilsagde dem Herrens Beskyttelse, hvis de fulgte dette Raad; hvis de derimod i fornyet Vantro vilde søge Hjælp i Ægypten, skulde de gaa tilgrunde dér (42, 7 ff.). Men Profetens Ord prellede igjen denne Gang af paa det afsindig forstokkede Folk, der endnu ikke formaaede at tro paa Profetens usynlige Gud, men stadig følte sig draget til de politiske Forbindelsers og Afguderiets massive Hjælp. Man drog ilsomt bort og tvang Jeremias til at følge med til Ægypten. Her fortsatte han imidlertid sin Virksomhed som en manende Samvittighedsrøst for Folket, idet han forkyndte det, at Ingen af dem, der ved denne Flugt havde unddraget sig den af Jahve sendte Trængsel, skulde vende tilbage (c. 43. 44). Hermed slutter denne store Profets Forkyndelse, der fra Begyndelsen til Enden blev sig selv tro trods alle Martyrlidelser og al den Smerte, som han selv følte ved at skulle forkynde en Fremtid, der saa ubarmhjertig saarede hans egne Ønsker og Sympatier.

Fra Sidkijas Tid hidrøre, ialtfald efter deres Hovedindhold, følgende jeremianske Profetier 21, 1—10. 11—22, 8. 23, 1—8. 9—40. c. 24. 27—29. 30—33. 34. 37. Begivenhederne efter Jerusalems Indtagelse fortælles c. 39—44.

46. Jo nærmere Jeremias i de i den foregaaende § omtalte Profetier saa Undergangen rykke frem, desto mere maatte Tanken om Israels Fremtid beskjæftige ham. I

Virkeligheden møde vi ogsaa i Talerne fra denne Tid flere lysere Fremtidsbilleder, der danne Modstykket til de i det Foregaaende omtalte Trusler. Ja, medens han kort før Jerusalems Erobring sad i sit Fængsel, kjøbte han paa demonstrativ Maade et Grundstykke i sin Fødeby Anatot for dermed at symbolisere, at den Tid skulde komme, da man atter kjøbte og solgte Jordejendomme i det hellige Land (32, 15). Ligesaa er den mærkelige Sindsro, hvormed han opfordrer Israeliterne til at bære det babylonske Aag, et Udtryk for hans Forvisning om, at dette Herredømme ikke betød Enden paa Israels Religion.

Som Bærere af Israels Fremtid havde Jeremias i en ældre Profeti (§ 43) nævnet Efraimiterne; senere tilkjender han de med Jekonja Deporterede denne Betydning (§ 45). At dette imidlertid ikke er ment exklusivt, fremgaar af, at han selv efter Jerusalems Fald bliver i Palæstina (40, 1—6). Tanken er meget mere, at kun de af Straffedommen Trufne kunne danne Udgangspunktet for Israels herlige Fremtid, ti kun hos dem har der gjennem den dybe Anger fundet et Brud med Fortiden Sted (31, 18 ff. smlgn. 10, 19 f.). I de udførte Fremtidsbilleder er der baade Tale om Efraim og Juda som Deltagere i den kommende Herlighed (31, 27), idet de adsplittede Israeliter skulle føres tilbage fra alle de Lande, hvor de opholde sig (23, 3. 8). Ti Motivet til Frelsen er Guds Trofasthed med Hensyn til alt, hvad han har forjættet det af ham udvalgte Folk (32, 42). Overensstemmende med de gamle Tilsagn skulle alle øvrige Folk fyldes af Ærefrygt ved at se, hvorledes Jahve frelser Israel (33, 9).

I Spidsen for det nye Israel staar en Fyrste af Davids Hus:

> Se Tider skulle komme, i hvilke jeg oprejser David en retfærdig Ætling, der skal herske som Konge, regjere med Dygtighed og øve Ret og Retfærdighed; under hans Regjering skal Juda være velforvaret, og Israel bo trygt, og dette er det Navn, med hvilket han skal kaldes: Jahve er vor Ret (23, 5).

Da Ordet Ætling (*semaḥ*, egenlig: Spire, Skud) oftere er collectivt, kunde man henvise til Omtalen af flere Herskere i den messianske Tid 23, 4. 33, 26 og forklare dette Sted om en Række af fuldkomne Konger. Men naar der tillægges denne *semaḥ* et characteriserende Navn, ligger det ubetinget nærmere at tænke paa en enkelt Fyrste, hvad yderligere bestyrkes, dels ved Parallelerne hos Jesaja og Mika, dels ved den utvetydige Anvendelse af det jeremianske Ord hos Zakarja (3, 8. 6, 12). At denne kommende Davidide beskrives som en retfærdig Fyrste, minder om og forklares ved Jesaja 9, 5 (§ 35). Hans Lykke og Held er en umiddelbar Følge af denne hans Hovedegenskab (smlgn. Ps. 72, § 76). Navnet »Jahve vor Retfærdighed« tør man ikke under Paaberaabelse af 33, 16 tillægge Israel; efter en naturlig Exegese er det utvivlsomt Kongen, der 23, 5 betegnes med dette Navn. Derimod sigter Navnets Indhold ikke direkte til Fyrstens egne Egenskaber, men til Folkets Tilstand under hans Regjering, som allerede Ordet »vor« viser. Vigtigere er Spørgsmaalet om Betydningen af Begrebet »Retfærdighed« i dette Navn. Delitzsch, Kautzsch o. A. forklarer det om Folkets Retfærdighed (δικαιοσύνη) i ethisk-religiøs Forstand: Jahve er Ophavsmanden til Folkets Retfærdighed, nemlig derved, at han tilgiver dets Synd. Men i dette Tilfælde vilde det være paafaldende, at en saadan Tanke udtryktes gjennem Kongens Navn. Langt mere træffende er det at forstaa »Retfærdigheden« om Folkets Ret, om det, der med Rette tilkommer det, og som nu under denne Konges Regjering ved Jahves Hjælp bliver det til Del. Tanken er altsaa: Jahve er vor Fyldestgjørelse, en Brug af Ordet *ṣedeq*, der har mange Paralleler, navnlig hos Deuterojesaja.

Er denne Skildring af den messianske Konge en noget mat Gjenklang af de langt fyldigere Steder hos Jesaja og Mika, saa er til Gjengjæld den videre Beskrivelse af selve Folkets Tilstand i Herlighedens Tid af overordentlig Dybde og Rigdom. Ingen Profet har med saa stor Klarhed fremhævet, at den messianske Tid i dybeste Forstand skal

virkeliggjøre det, der fra Begyndelsen af var Hensigten med Israels Skabelse og den gamle Pagts Grundlæggelse. Den centrale Tanke i det mosaiske Værk, at Israel skulde være Jahves Folk, og Jahve Israels Gud, skal nu virkeliggjøres i absolut Forstand (32, 38, smlgn. 24, 7). Derfor spiller Ordet Pagt *(berît)* en saa stor Rolle hos Jeremias, da det nemlig viser tilbage til den Pagt, som Herren fra Begyndelsen af sluttede med Israel (11, 3). Men den oprindelige Pagt er nu ophævet, idet Herren har besluttet sit frafaldne Folks Død og saaledes sønderrevet det Baand, der knyttede ham til Israel. Som Følge deraf bliver Pagtens Virkeliggjørelse i den messianske Tid en ny Pagt, der helt igjennem kan bestemmes ved Modsætningen til den gamle, fordi den skal udfolde Alt, hvad den tidligere ikke formaaede at gjøre til Virkelighed. Udgangspunktet for den nye Pagt er, at Herren har tilgivet sit Folk og ikke mere tænker paa dets gamle Syndeskyld (31, 34. 33, 8), fordi Israel af fuldt Hjerte har omvendt sig til sin Gud (24, 7). Som Følge heraf kan Herren nu fylde dem med den Erkjendels, der fra Begyndelsen af var Maalet for Israels Skabelse. Han giver dem et Hjerte til at erkjende, at han er Jahve (24, 7), d. e. en Gud, der øver Naade og Retfærdighed og finder Velbehag i dette (9, 23). Han giver dem alle det samme Sindelag til altid at frygte ham til Held for dem selv og deres Børn (32, 39). Navnlig her viser Modsætningen mellem det Gamle og det Nye sig, idet Profeten med fuld Klarhed udtaler den Erkjendelse, at det Mangelfulde ved det Hidtidige ikke blot laa i Folkets Synd men ogsaa i selve Pagtens Ufuldkommenhed. Dette ligger nemlig i de berømte, af Hebræerbrevet saa stærkt betonede Ord 31, 31 ff.

Se Tider skulle komme, siger Jahve,
Da jeg slutter en ny Pagt med Israels Slægt og med Judas Slægt:
Ikke som den gamle Pagt, som jeg sluttede med deres Fædre,
Da jeg greb deres Haand forat føre dem ud af Ægypten,
Men som de brød, hvorfor jeg forkastede dem.
Nej saaledes er den Pagt, som jeg i Fremtiden slutter med Israel:
Jeg lægger min Lov i deres Indre og skriver den paa deres Hjerter,

Og jeg vil være deres Gud, og de skulle være mit Folk.
Da lærer den Ene ikke mer den Anden
Med de Ord: erkjender Jahve!
Nej alle, baade Store og Smaa, kjende mig,
Ti jeg tilgiver deres Skyld,
Mindes ikke mere deres Brøde.

Vel er her paa dyb Maade Synden set som det, der fordunkler Menneskets Erkjendelse af Gud og hindrer det i at skue Gud ved at fjerne det fra den absolut Hellige; men naar det tillige hedder, at Herrens Lov, Tilkjendegivelsen af hans hellige Vilje, skal skrives paa deres Hjerter og saaledes blive en iboende sædelig Kraft, saa ligger deri tydelig en væsenlig Modsætning til selve den gamle Pagt, der kundgjorde Herrens Vilje ved beskrevne Stentavler eller Lovbøger. Tillige indeholder denne Udtalelse en Antydning af, at Profetien, den gamle Pagts bærende Kraft (Deut. 18, 18 ff. smlgn. § 42), skal forsvinde som overflødig i den nye Pagt, hvor alle skulle være »oplærte af Gud« (Jes. 54, 13). Paa denne Maade er det gamle Testamente naaet til det nye Testamentes Tærskel, idet Forskjellen kun er den, at hvad der for Profeten er et Haab, i Kristendommen er blevet til Virkelighed, fordi Syndstilgivelsen er bleven til Virkelighed i Kristendommen.

Om en Forklarelse af Menneskelivets ydre Betingelser i Lighed med Jes. 11 er der hos Jeremias ikke Tale. Ikke destomindre findes der et Sted, hvor han antyder, at Verdensordenen i den nye Tid vil blive en anden end i den gamle Pagt. 31, 29 f. læse vi:

I hine Tider skal man ikke mere sige:
Fædrene have spist sure Druer,
Men Sønnerne have faaet stumpe Tænder deraf.
Nej, Enhver skal omkomme for sin egen Brøde,
Den, der spiser sure Druer, skal selv faa stumpe Tænder deraf!

Anledningen til dette Ord var, som Hez. 18, 2 viser, et spottende Mundheld, med hvilket Folket paa den Tid persiflerede Profeternes Trusler om en ved Israels hidtidige

Syndeskyld fremkaldt Straffedom. Satiren var forsaavidt uberettiget, som de senere Profetier stadig fremhævede, at den nærværende Generation ikke var bedre end Fædrene og derfor ogsaa led for sine egne Synder. Men en vis Sandhed laa der dog i hint Mundheld, idet den Gjengjældelseslære, der var formuleret Ex. 20, 5. 34, 7. Deut. 5, 9. Jer. 32, 18 vel ofte stadfæstedes af Erfaringen, men dog ikke var et Udtryk for det rent ideale Retfærdighedsbegreb, efterat man var begyndt at opfatte det enkelte Individ som udelukkende ansvarligt for sin moralske Handlen (smlgn. Deut. 7, 10. 2 Kg. 14, 6). Jeremias erkjender derfor, at den nærværende Virkelighed, der ikke stemmer med den ideale Retsfordring, er en Ufuldkommenhed, der skal ophøre i den kommende messianske Tid.

Endelig skal den nye Pagt adskille sig fra den gamle ved, at den ikke som denne skal ophøre, men vare evig, 32, 40. Netop fordi den er den absolut fuldkomne Pagt, og fordi den ikke mere ophæves ved Folkets Synd, skal den ikke vige Pladsen for nogen kommende Pagtslutning.

Fremstillingen af det jeremianske Fremtidsbillede vanskeliggjøres noget ved det Indtryk, som man neppe kan unddrage sig, at det store Afsnit c. 30—33 foreligger i en bearbejdet og udvidet Skikkelse. Vel er det uberettiget, naar Smend, Religionsgesch. 239 ff. helt og holdent forkaster c. 30—31 som et efterexilsk Product, hvad baade Giesebrecht og Marti (Kayser, Alttest. Theol. 115) have anerkjendt. Men at vi ikke uden videre kunne benytte alle i dette Afsnit forekommende Tanker som jeremianske, fremgaar dels af enkelte Skildringers paafaldende Udvorteshed (f. Eks 33, 17 f. 21 f.), dels af flere ikke mindre paafaldende Modsigelser (f. Eks. 31, 29 f. ved Siden af 32, 18; 23, 5 ved Siden af 33, 15). I det ovenfor Udviklede ere derfor kun saadanne Stykker benyttede, der med stor Sikkerhed kunne betragtes som oprindelige.

En lignende Vanskelighed frembyder sig ved de jeremianske Profetiers Forhold til de fremmede Nationer. At Jeremias oftere har ladet sit Blik omfatte en større eller mindre Kreds af Hedningefolkene, er en Kendsgjerning. Snart forkynder han dem Guds Straffedom, 9, 25 12, 14. 25, 9 ff. 27, 8. 28, 14. 43, 10. 44, 30, snart tilsiger han dem en Tilbagevenden til deres Lande og en lykkelig Fremtid, hvis de ville anerkjende Israels Gud og rette sig efter hans hellige Vilje, 12, 15 ff. Ligeledes forudsiger han, at det babylonske

Rige, der foreløbig skal paaføre de andre Nationer de omtalte Lidelser, selv skal have en Ende efter 70 Aars Forløb, 25, 11. Han omtaler sig derfor selv udtrykkelig som en Profet baade for Israel og Hedningeverdenen, 1, 5. 10, og af 36, 2 erfare vi, at allerede den ældste, senere tilintetgjorte Samling af jeremianske Profetier indeholdt Udsagn om Hedningene. Allerede af denne Grund er det derfor urigtigt, naar Schwally ZAW VIII 177 vil forkaste hele c. 25 som uægte. Vanskeligere forholder det sig derimod med den Samling af Profetier mod fremmede Folk, som nu findes i Jeremias' Bog c. 46—51. Her er, som nu almindelig anerkjendt, Profetien mod Babel c 50 f. sikkert ikke af Jeremias selv, og derved bestyrkes de Indvendinger, som kunne gjøres mod Ægtheden af flere Profetier i de foregaaende Capitler. Med størst Sikkerhed lader Oprindeligheden af Truslen mod Filistæa sig hævde. De øvrige Taler synes derimod at have været underkastede en saa gjennemgribende Bearbejdelse, at det er sikrere ikke at benytte dem til Fremstillingen af Jeremias' Fremtidsbillede. Smlgn. Giesebrechts Commentar.

Om Hezechiels afvigende Opfattelse af det i Jer. 31, 29 omtalte Problem s. nedenfor § 52.

47. Ved Omtalen af Jer. 31, 29 f. (§ 47) have vi allerede berørt, hvorledes Jeremias paa dette Sted i Overensstemmelse med sin Samtid anerkjender Individets religiøst-sædelige Betydning. Hans Virksomhed har imidlertid i langt dybere Forstand haft Betydning for den individualistiske Opfattelses Udvikling hos Israeliterne. Ganske vist vilde det være urigtigt at mene, at Jeremias med klar Bevidsthed havde gjort Individet til Bærer af Religionen i den messianske Tid. Dette er for ham ligesom for de foregaaende Profeter udelukkende Israels Folk. Med Israel sluttes den nye Pagt, og den øvrige Verden kommer kun i Forhold til Sandheden ved at vandre dette Folks Veje og anerkjende Israels Gud (12, 15 ff.). At hver enkelt Israelit i den messianske Tid skal have den samme Gudserkjendelse (31, 31 ff.), vil nærmere beset kun sige, at Israels Folk paa fuldkommen Maade virkeliggjør sit Ideal. Men alligevel har Jeremias som ingen anden Profet bidraget til at individualisere Israels Religion, ikke gjennem klare Læresætninger, men ved sin Personlighed og sine profetiske Livserfaringer. Overfor det øvrige

Folk, der for ham stod som uden Undtagelse frafaldent (§ 44), følte han i Kraft af sin profetiske Viden om Herrens Vilje sig selv som den eneste Bærer af Israels Ide. I ham levede de aandelige Skatte, som de foregaaende Slægter havde samlet, men som foreløbig vare gaaede tabte for Israels Folk. I høj Grad betegnende er det derfor, at Troen, der hos Jesaja og Habakuk fremtraadte som Israels Frelsesvej, af Jeremias kun nævnes i en Sammenhæng, hvor der er Tale om hans personlige Oplevelser (17, 5 ff.):

> Saa siger Jahve: »Forbandet den Mand, der stoler paa Mennesker og gjør Kjød til sin Hjælp, men hvis Hjerte viger fra Jahve. Som en Enebærbusk i den øde Steppe skal han blive og ikke se den kommende Lykke, men bebo Ørkener og mennesketomme Saltstepper. Men velsignet den Mand, der tror paa Jahve og sætter sin Lid til ham. Han bliver som et Træ, der vokser ved Vandet, hvis Rødder naa Bækken, som ikke frygter, naar Heden kommer, og stadig bærer Frugt. ... Frels mig Jahve, at jeg kan faa Frelse, hjælp mig, at jeg kan blive hjulpen, ti du er min Lovprisning. Se de Andre sige til mig: hvor bliver Jahves Ord af, lad det dog komme .... Lad mine Forfølgere og ikke mig blive tilskamme, lad dem og ikke mig staa fortabte. Bring Ulykkens Dag over dem, og knus dem med et tvefoldigt Slag.

Troen gjælder her ikke Israels Fremtidshaab, men Profetens Ære som Forkynder af Guds Vilje. Mod sin egen Tilbøjelighed maa han nedkalde sine Landsmænds Had og Spot over sig, fordi han ikke kan undlade at forkynde Herrens Ord, der brænde i hans Indre som en uudslukkelig Ild, men han holdes oppe ved Bevidstheden om, at Herren, den mægtigste Helt, er paa hans Side (20, 7 ff.). Ud fra dette profetisk-individuelle Standpunkt klager han ikke som Habakuk over, at Hedningene ere lykkeligere end Israel (§ 42), men over at de Frafaldne indenfor Folket trives og intet mærke til Herrens Retfærdighed (12, 1 ff.).

Heri ligger Jeremias' store Betydning for den følgende Udvikling. Han er i Kraft af sine Lidelser og sin Bevidsthed som Profet bleven Forbilledet for de lidende Trofaste i Israel, der i den følgende Tid bære Israels

ikke Israel efter dets rent udvortes Virkelighed, men et lutret Folk. Men medens de foregaaende Profeter lod Lutringen ske ved selve Folkets Tilintetgjørelse, udfører Hezechiel, der havde det uovervundne Frafald hos mange af de Landflygtige for Øje, Tanken saaledes, at der samtidig med den kommende Indsamling af de adsplittede Israeliter skal finde en Sondring Sted indenfor Folket, inden Frelsen bliver til Virkelighed. Med Hentydning til Hos. 2, 16 siger han 20, 34 ff., at Israeliterne, naar de ere samlede fra de forskjellige Lande, hvorhen de ere førte, skulle bringes til den store Ørken mellem Folkenes Riger, og der vil Gud holde Rettergang med dem, ligesom han holdt Rettergang med Israel i den ægyptiske Ørken; alle Frafaldne skulle udskilles og ikke komme tilbage til det hellige Land. Herefter bliver uden Tvivl 34, 17 ff. at forstaa. Efterat Herren har samlet sin Hjord, holder han Rettergang mellem de enkelte Faar, mellem Vædderne og Bukkene. De stærke og brutale Dyr, der med Vold trænge de svagere tilbage fra Vandingsstedet, skulle forkastes.

Det saaledes frelste Folk vender tilbage til Livsforhold, der, ialtfald ifølge de Capitler, der gaa forud for c. 38, i Almindelighed betegne en Fuldkommengjørelse af Israels tidligere Livsvilkaar. Folket bestaar ikke blot af Juda, men ogsaa af Efraim (37, 15 ff., smlgn. 16, 53). Det fører et lykkeligt, uforstyrret Liv i sit nye Land. Ingen Fjender skulle mere fordrive det, ja selv de vilde Dyr ere udryddede, saa at man trygt kan overnatte i Ørkenen og sove i Kratskovene. Rigelig Regn frembringer en stor Frugtbarhed i Landet, og det vrimler af Kvæg paa Markerne og af Mennesker i Byerne (34, 25 ff. 36, 8 ff. 29 ff. 33 ff.). Istedetfor de hidtidige utro og uretfærdige Konger og Mægtige fremstaar der en ny Konge af Davids Æt, i hvem de gamle Forjættelser skulle blive til Virkelighed. Første Gang træffe vi denne Tanke i Allegorien c. 17. Efterat den høje Ceder, der forestiller Davids Kongeslægt, er fældet, tager Herren en fin Kvist deraf og planter den paa et højt Bjerg:

Paa Israels Bjerghøjde vil jeg plante den, og den skal skyde Grene og bære Frugt og blive en mægtig Ceder, saa at utallige Fugle skulle bygge Reder i dens Grenes Skygge. Og alle de øvrige Træer skulle erkjende, at jeg, Jahve, fornedrer det høje Træ og ophøjer det lave Træ, gjør det friske Træ tørt og lader det tørre Træ blomstre.

Senere hen lære vi det samme 21, 31 ff., hvor den nye Konge ligeledes stilles i Modsætning til Sidkija, og hvor Profeten tillige paa mærkelig Maade hentyder til Forjættelsen Gn. 49, 10 (§ 19):

Bort med Kronen, ned med Diademet!
Det Lave skal ophøjes,
Det Høje fornedres.
Til lutter Ruiner vil jeg forvandle det,
* Og saaledes skal det blive *,
Til Han kommer, der har det retmæssige Krav, og hvem jeg giver det!

Endnu bestemtere gjentager Profeten denne Forjættelse 34, 23 ff., efterat han har holdt Dom over Israels slette Hyrder:

Jeg indsætter en eneste Hyrde over Faarene.
Til at vogte dem, min Tjener David.
Han skal vogte dem og være deres Hyrde.
Jeg, Jahve, vil være deres Hyrde,
Og min Tjener David skal være Herskeren iblandt dem.

Smlgn. endnu 37, 24:

Min Tjener David skal herske som Konge over dem,
Og de skulle have en eneste Hyrde;
Og de skulle vandre efter mine Bud,
Og iagttage mine Vedtægter og udføre dem.

At »David« her ikke er David selv, som Enkelte have ment, behøver knap at bemærkes. Derimod er det ikke absolut tydeligt, hvorvidt Profeten har en enkelt Personlighed for Øje eller en Række ideale Herskere af Davids Slægt, da han indskrænker sig til at fremhæve det nye Herredømmes Ophøjelse efter den foregaaende Ydmygelse og Modsætningen til Rigets tidligere Tvedeling og til Kongernes Uretfærdighed. Dog tyder 21, 31 ff. nærmest hen i Retning af en enkelt Kongeskikkelse.

i Forhold til de tidligere Profeters Forkyndelse, idet han udtrykkelig erklærer (38, 17. 39, 8), at det er Gog, om hvem de tidligere Profeter havde talet, og at den af ham skildrede Begivenhed er den Dag, som Profeterne have varslet, nemlig i deres eskatologiske, endnu ikke i Opfyldelse gangne Profetier.

Disse Tanker udfører Hezechiel paa følgende Maade. Efterat Israeliterne atter ere samlede og vendte tilbage til deres Land og her have boet rolig og trygt i lange Tider (38, 8), foretager de vilde nordiske Folkeslags Hersker, Gog, hvis Hær omfatter en Række forskjellige Folkestammer, et stort Angreb paa det værgeløse Folk. Begrundelsen af dette Angreb er af dobbelt Art, idet det dels hedder, at Herren selv drager Gogs Folk, som han længe har holdt i Baggrunden som Reserve (38, 7), til en saadan Kamp (38, 2—9), dels, at denne onde Tanke er opstegen i Gogs eget Sind (38, 10 ff.); men begge disse Motiveringer samles i, at dette Angreb sker, fordi Herren vil vise sig i al sin Majestæt for de øvrige Folkeslags Øjne, naar han tilintetgjør denne sidste Fjende (38, 16). Naar nemlig Gogs talløse og broget sammensatte Skare staar i det hellige Land, blusser Jahves Vrede op, og medens Jorden bæver, Bjergene skride, og Murene styrte sammen, rammer han de angribende Fjender med Skybrud og Hagel, med Ild og Svovl. Saa stor var Angriberens Hær, og saa stærkt er Mandefaldet, at Beboerne af Israels Land syv Aar igjennem ikke bruge andet Brændsel end de Faldnes Skjolde og Køller. Hele syv Maaneder samler man de Dræbtes Lig sammen og bringer dem, for at Landet ikke skal blive urent, til en Bjergdal østlig for det døde Hav, der afspærres og faar Navnet »Gogs Krigerskarers Dal«, medens alle Fugle og aadselædende Dyr hidkaldes for at fortære de døde Kroppe. Paa denne Maade forherliger Herren sig, forat hans nu lutrede og gjenopstandne Folk kan erkjende, at han er Jahve (38, 18—39, 29).

Uagtet Jeremias, som ovenfor bemærket, mindede om de foregaaende Profeter ved øjensynlig at sammenstille

Messiastidens Frembrud med Kaldæerrigets Fald, finder der den Lighed Sted mellem ham og Hezechiel, at begge intetsteds skildre Kaldæerne som den selvforgudende Verdensmagt, der misbruger det den af Herren overdragne Hverv, saaledes som Jesaja og Habakuk fremstillede Assyrerne og Kaldæerne. Grunden hertil var sikkert ikke Frygt for Kaldæerne, men uden Tvivl Bevidstheden om Israels uhyre Brøde, overfor hvilken ingen Straf var for stor, og tillige den Erkjendelse, at enhver Anklage mod Kaldæerne vilde svække Syndserkjendelsen og Erkjendelsen af Straffens Retfærdighed hos Folket. Som Modsætning til den fjendlige Verdensmagt staar ikke som hos Jesaja en trofast »Rest«, et Mindretal af Folket, der sluttede sig til Profeterne, men et fuldstændig forfaldent Folk. Paa denne Maade førtes vel Hezechiel, den dybest reflekterende blandt Profeterne, til som Modsætning til den dæmoniske Verdensmagt i eskatologisk Forstand at opstille Fremtidens lutrede Israel og saaledes at rykke Verdensdramaets Afslutning ud i en fjernere Fremtid. Endelig tyder Slutningen af Skildringen (c. 39) ogsaa hen paa den Tanke, at den Miskjendelse af Jahves Almagt, som hans Folks Undergang let kunde fremkalde hos Hedningene, fordrede en grandiosere Satisfaction end den, der vilde ligge i Kaldæernes Ydmygelse.

Hvad Valget af Skytherne som Incarnation af den fjendlige Verdensmagt angaar, finder Smend (Ezechiel p. 294) i 32, 26 et Bevis for, at det, som Hezechiel kalder »Gog«, var en real Størrelse paa hans Tid, og formoder derfor, at de daværende politiske Forhold, f. Eks. Fremrykningen af nye skythiske Sværme mod Syd, have lagt en saadan Combination nær. Dette er neppe rigtigt, da Profeten udtrykkelig betoner, at dette Angreb skal finde Sted mange Dage efter Israels endnu fremtidige Hjemvandring. Det er her aabenbart ikke politiske Beregninger, men rent religiøse Overvejelser, der have fremkaldt den hele ejendommelige Forestilling.

Aldeles forfejlet er det, naar Wellhausen, Skizzen V 152, mener, at Hezechiel med sine Ord 38, 17. 39, 8 skulde sigte til Sefanjas og Jeremias Trusler om Skythernes Indfald i Juda. Ti selv om hine Afsnit virkelig handlede om Skytherne, hvad ingenlunde er sikkert (§ 41. 43), saa skildre de jo Landets totale Ødelæggelse ved dette Angreb,

medens Hovedsagen hos Hezechiel er, at Fjenderne fuldstændig knuses uden at have tilføjet Israel noget Ondt.

51. Ikke mindre mærkværdig end Frigjørelsen af Eskatologien fra den samtidige Historie (§ 50) er det sidste Afsnit af Hezechiels Skrift c. 40—48, hvor Profeten næsten helt forsvinder og træder tilbage for den præstelige Lovgiver. I en vis Forstand kan man ganske vist kalde denne Del den mest profetiske af Bogen, eller ialtfald den Del, der paa den bogstaveligste Maade er gaaet i Opfyldelse. Med en forunderlig Divination har Hezechiel nemlig her tegnet Characteren af den efterexilske Jødedom og de Vilkaar, under hvilken det til en Kirke forvandlede Folk skulde leve. Saa indholdsløs denne hele Skildring er, set fra Kristendommens Standpunkt, ja saa uforenelig den er med Evangeliets bærende Grundtanker, saaledes som disse navnlig ere udviklede i Hebræerbrevet, saa betydningsfuld er den som en Forudanelse af den Tids Vilkaar, der skulde forløbe mellem Israels Tilbagevandring og den gamle Pagts Opfyldelse i Kristus. Betegner den end et Tilbageskridt, sammenlignet med de rene profetiske Grundtanker hos de foregaaende Profeter og endnu mere med deres Culmination hos Forfatteren af Jes. 40 ff., saa vækker den dog vor udelte Beundring ved at basere Israels Fremtid paa de Livsformer, der alene viste sig istand til at bevare Israels Folk for Fremtiden og Fuldkommelsen i Kristendommen. Iøvrigt gjælder Modsætningen ikke blot Hezechiel overfor de tidligere Profeter, men ogsaa dette Afsnit overfor Hezechiels egne tidligere Udtalelser, hvad navnlig bliver tydeligt, naar man sammenligner den Rolle, Israels Fyrste i dette Afsnit spiller som en næsten betydningsløs Figur, hvis Opgave gaar op i at betjene Templets Cultus paa forskjellig Maade, med den Glans, der omgiver den messianske Tids Fyrste i de foregaaende Afsnit (§ 45). Og saaledes ledes man til ialtfald prøvende at opkaste det Spørgsmaal, om denne Modsigelse maaske skal løses saaledes, at Hezechiel i det sidste Afsnit væsenlig har haft den Tid for Øje, der skulde

gaa forud for Gogs Angreb, den Tid, da Israeliterne bo stille og rolig i deres Land (§ 50), medens de foregaaende Profetiers mere egenlig messianske Skildringer blive at henføre til Tiden efter dette Angreb. Paa denne Maade vilde Hezechiels Overensstemmelse med den følgende Historie blive endnu mere overraskende. Men ganske vist lader denne Formodning sig kun støtte ved den almindelige Betragtning, at Profeten neppe vilde have ladet sine tidligere Skildringer staa uforandrede, naar han selv havde abrogeret dem ved Bestemmelserne i Bogens Slutningsafsnit.

Grundtanken i dette sidste Afsnit af Bogen er, at Herren vender tilbage til Jerusalem og for evig tager Ophold hos sit Folk (43, 7 ff. 48, 35), hvorfor hans Bolig, Templet, bliver Folkets Midtpunkt, og de cultiske Bestemmelser den vigtigste Grundlov for Folkelivets Ordning. Beskrivelsen falder i tre Dele. C. 40—43 skildrer Templets Indretning og Indvielse, c. 44—46 den Stilling, som de enkelte Dele af Folket indtage overfor Tempeltjenesten, c. 47—48 Templets Beliggenhed midt i Landet og den Velsignelse, som derfra udbreder sig, idet der fra Templets Østside udstrømmer en Kilde, hvis Vand forvandler Ørkenen Øst for Jerusalem til frugtbart Land og det døde Hav til en Sø med sundt Vand; tillige angives i dette sidste Afsnit Landets Fordeling mellem de tolv Stammer og Jerusalems Udstrækning og nye Navn »Her er Jahve«. Paa flere Steder berører denne Skildring Hezechiels forudgaaende Profetier, f. Eks. 43, 9 ff., hvor det hedder, at Israeliterne ville holde sig borte fra alt Afguderi, forat Herren bestandig kan bo i deres Midte, og at den kommende Frelse vil fremkalde en Følelse af Beskjæmmelse hos dem. Paa andre Punkter derimod fjerner den sig paa betegnende Maade fra hine Afsnit, nemlig ved den Maade, hvorpaa Israels Fyrste (*nâsî*, ikke *melek*, Konge) omtales. Israels Konger modtage ifølge Hezechiels Anordninger et Stykke Jordegods paa begge Sider af den hellige Stads Distrikt, forat de ikke mere skulle tilrane sig Herrens Folks Besiddelser, men overlade Israeliterne det øvrige

Land (45, 7 ff.). Af disse Domæner tør Fyrsterne overdrage deres Sønner forskjellige Dele, ligesom de ogsaa for et vist Tidsrum tør skjænke Dele deraf til deres Hoffolk; men af det øvrige Land maa de ikke bortskjænke noget, forat Israeliterne ikke skulle berøves deres Arvelod (46, 16 ff.). Her forudsættes altsaa ikke blot en successiv Række af Konger, men ogsaa Herskere, hos hvem man kan vente Lyster til at forurette Folket — en yderst betegnende Modsætning til Jesajas, Jeremias' og Hezechiels egne Skildringer af den kommende idealt retfærdige Davidide! Iøvrigt ordnes Fyrsternes Pligter kun med Hensyn til Offervæsenet (46, 1 ff.) De egenlige Hovedpersoner ere meget mere Præsterne, der bære Folkets religiøse Liv, fordi de lære Folket Forskjellen mellem Rent og Urent og holde Rettergang, naar der opstaar Stridigheder blandt Folket (44, 23 ff.). Denne sidste Opgave, der tidligere var Kongernes Sag, fratages altsaa Fyrsterne, medens paa den anden Side Kongernes Virksomhed som Hærførere falder bort, da Herren selv beskytter sit Folk. Selv om altsaa de politiske Former ikke helt ere forsvundne, saa ere de dog blevne betydningsløse, idet det helt igjennem er det kirkelige Liv, der reguleres ved Hezechiels Bestemmelser, dels ved at de gamle forexilske Cultusformer gjenoptages, dels ved enkelte nye Forordninger, der alle gaa ud paa at afværge alt det hedenske Væsen, der i tidligere Tider havde fordunklet Israels Liv.

Det sidste Afsnit af Hezechiels Skrift var for den ældre, paa rent traditionelt Grundlag staaende, Opfattelse af det gamle Testamente en uløselig Gaade. Hvortil tjener disse minutiøse Forordninger, hvis der paa Hezechiels Tid existerede en Samling endnu minutiøsere Love, saaledes som vi læse dem i det præstelige Kildeskrift i Pentateuchen. Og hvorfor henviser Profeten intetsteds til disse Love, som han dog som Præst maatte kjende? Men ogsaa bortset herfra voldte dette Afsnit den kirkelige Exegese de allerstørste Vanskeligheder. De af Hengstenberg og Kliefoth fremsatte Forsøg paa at tilegne sig disse Skildringer i nytestamentlig Aand ved at spiritualisere og allegorisere dem ere absolut umulige, da de fleste Enkeltheder ere saa realistiske og beregnede, at der ved deres Spiritualisering aldeles intet bliver tilbage, ligesom de ogsaa allerede ved den af dem forudsatte vedvarende

Offertjeneste ere i diametral Modsætning til Kristendommen. Først ved at bringes i Forbindelse med den i Exilet opstaaende præstelige Lovgivning (den præstelige Kilde i Pentateuchen) have de faaet Liv og Actualitet. Begge Skrifter stræbe nemlig mod det samme Maal: at bevare Israel. Men medens det hos Hezechiel kan være tvivlsomt, hvorvidt han tænker paa en forberedende Periode eller paa selve den endelige Messiastid, træder det i det præstelige Kildeskrift klarere frem, at Hensigten er at bevare Israel indtil Messiastidens Komme. Begge Skrifter behandle Israel, ikke som Nation, men udelukkende som Kirke eller Cultusmenighed under Præsternes Førelse, men medens Hezechiel naar dette Maal ved at forflygtige de national-politiske Former til rene Skygger, kommer det præstelige Kildeskrift til samme Resultat ved at gribe tilbage til de ældste Tider, da de politiske Former endnu ikke vare opstaaede. Med disse Udkast stemmede i Virkeligheden Jødernes Forhold i den efterexilske Tid paa den fuldkomneste Maade, idet de ikke mere levede som et politisk Folk, men som en Menighed, der udelukkende holdtes sammen ved sin Religion; og Hezechiels overordenlige Betydning bestaar netop i at have vist sit Folk Vejen i denne Henseende paa en Tid, da alle de Israeliter, der forventede Israels Gjenfødelse, mente, at den vilde finde Sted under de gamle nationale Former. Denne Vending i Profetien hører til de uudgrundelige Hemmeligheder i det israelitiske Folks Førelser og tillige til de Punkter, hvor den moderne Opfattelse har aabnet overraskende Indblik i Sammenhænge, overfor hvilke den ældre Betragtning stod aldeles hjælpeløs.

52. Individualiseringen af Israels Religion, hvortil Jeremias havde ydet saa betydningsfulde Bidrag (§ 47), udvikles videre hos Hezechiel og paa en Maade, der stemmer med denne Profets strengt reflekterende Character. Ganske vist gjør Hezechiel ligesaa lidt som Jeremias Individet til Subject i den messianske Tids Religion. Denne virkeliggjøres derved, at Herren renser Israels Folk og indgyder det sin helliggjørende Aand; og naar der forud for Frelsen gaar en Udsondring af alle Ugudelige i Israel (§ 49), saa betyder dette kun, at de ikke Udskilte tilsammen danne Israels Folk i ideal Forstand. Derimod fremtræder den individualistiske Opfattelse hos Hezechiel ligesom hos Jeremias i hans Gjengjældeslære, men med den betegnende Forskjel, at Hezechiel ikke som sin Forgjænger indrømmer, at det individuelle Ansvar ikke kommer til sin Ret i den nærværende Verdensperiode. Som den strenge og konse-

kvente Dogmatiker kan han ikke anerkjende en saadan Forskjel i den guddommelige Retfærdigheds Ytringsmaade før og efter Messiastidens Frembrud. Overfor Folkets Spottetord om Sønnerne, der faa stumpe Tænder, fordi Fædrene spiste sure Druer (§ 47), hævder han den rent individuelle Ansvarlighed i strengeste Forstand (c. 18). Naar et Menneske er from, er det uden Betydning for ham, at hans Fader var en Synder, eller omvendt. Den Person, der har syndet, og kun han, skal bøde (18, 20), og den, der er from, faar selv Lønnen derfor. Det samme gjælder om andre menneskelige Forbindelser end det egenlige Slægtskab, saaledes om politiske Samfund, idet f. Eks. de Fromme i en ugudelig Stad vel kunne redde deres eget Liv, men ikke Staden for Undergang (14, 12 f.). Ja, for det enkelte Menneske er hans Skjæbne afhængig af hans momentane moralske Tilstand. Begaar den Fromme en Synd, saa hjælper hans tidligere Fromhed ham ikke, men Straffen rammer ham for hans Brøde; og omvender en Synder sig, saa dør han ikke, men bliver i Live, ti Herren har ingen Behag i Synderens Død, men i, at han omvender sig og bliver i Live (33, 12 ff.). Denne Bevidsthed giver Hezechiel hans store Kraft og Energi som Bodsprædikant og Formaner til Omvendelse. Saadanne Formaninger forekom ogsaa hos de foregaaende Profeter, men altid som halvt eller helt mistvivlende Antydninger, der ingen Betydning kunde faa overfor Folkets Forstokkethed; hos Hezechiel derimod lyde disse Opfordringer med fuld Frejdighed og Kraft, men tillige med en stærkt udviklet Følelse af Ansvar overfor de Sjæle, der ere betroede Profetens Omsorg. Han staar ikke som de tidligere Profeter overfor Folket som Forkynder af Herrens Beslutning, men som en Sjælesørger, der skal aflægge Regnskab for de enkelte Individer, med hvem han kommer i Berøring (3, 16 ff. 33, 8 f.). Hvis den Ugudelige rammes af Døden, uden at Profeten har advaret og formanet ham, saa bærer Profeten Ansvaret for hans Død; kun hvis han har modtaget en Advarsel, men ladet haant derom, er Profeten ansvarsløs for hans Død. Her

er det enkelte Individs selvstændige Værdi anerkjendt paa en Maade, der ikke forekommer hos de ældre Profeter.

Naar Hezechiel 21, 8 f. siger, at ved Jerusalems Undergang de Retfærdige skulle gaa tilgrunde med de Uretfærdige, saa indeholder dette en Modsigelse til det ovenfor Udviklede, der imidlertid mildnes ved, at der her foreligger et exceptionelt Tilfælde.

Hezechiels Paastand, at Enhver nøjagtig faar, hvad han fortjener, er den samme Theori, som Ijobs Venner forfægte overfor deres lidende Ven. For de fromme Lidende i Israel indeholder den en frygtelig Anfægtelse, men tillige en mægtig Drivkraft til at søge en dybere Erkjendelse, en Udvikling, som tilsidst førte til Udødelighedstroens Fremvækst i det gamle Testamente.

53. Et betegnende Bevis for, i hvor ringe Grad de profetiske Skrifter indeholde en snorlige Udvikling uden Spring eller Krumninger, foreligger i den Omstændighed, at de efter Hezechiel optrædende Profeter fra Exilets Tid ikke knytte til ved ham, men ved de foregaaende Profeter. Medens Hezechiel havde løsnet den eskatologiske Kamp mellem Jahve og Verden fra den samtidige Historie (§ 50), vende disse Profeter tilbage til den ureflekterede Sammenfatning af den samtidige Verdensmagts Undergang og Messiasrigets Frembrud. Grunden hertil var uden Tvivl, at den gamle profetiske Forventning flammede op i hele sin umiddelbare Kraft og ligesom i heftig Utaalmodighed, jo mere den Tid nærmede sig, da den kaldæiske Magt, der havde holdt Israel under sit Aag, skulde underkastes samme Skjæbne som tidligere Assyrien. Jo mere Tiden led, desto mere oprørende følte Kaldæernes Mishandling af Israeliterne, og desto stærkere gjorde den af Habakuk udtalte Tanke sig gjældende, at de Uretfærdige ikke maatte triumfere over de Retfærdige.

Blandt de Profeter, der fremstod for at bringe det forpinte og anfægtede Folk Trøst, nævne vi først Forfatteren af det lille Afsnit Jes. 13, 1—14, 23. Ligesom Nahum havde forkyndt Assyriens Fald, forkynder denne Profet det grusomme og hovmodige Babels Fald. Dels skildrer han dette gjennem den i digterisk Henseende vidunderlig storslaaede ironiske Klagesang over Kongen af Babels Nederlag

og Drab, 14, 4 ff., og dels udtrykker han sine Tanker i det 13. Cap. ved at udmale, hvorledes Israels Gud kalder Medernes blodtørstige og skaanselløse Folk til fra Jordens fjerneste Egne for at fuldbyrde hans Vrede over Babylon, Verdens stolte Metropol, Samlingsstedet for Handelsfolk fra alle Jordens Egne. Med udtrykkelige Ord betegnes denne Dom over Babel som en Verdensdom (13, 5. 9), under hvis Fuldbyrdelse Himlen bæver, og Jorden skjælver. Tillige er det den sidste Dom, ti Mederne forlade Babel, Verdensmagtens Incarnation, som en ubeboelig Grushob, hvor herefter for evige Tider kun uhyggelige Ørkendyr og natlige Spøgelser skulle færdes (13, 20 ff.). Denne Dom vil ikke lade vente længe paa sig, ti den kommer for Israels Skyld, hvis Lidelser Herren ikke længere vil udstrække:

> Nær er Babels beskikkede Tid,
> Dets Livsdage skulle ikke forlænges,
> Ti Jahve har Medlidenhed med Jakob
> Og vil atter udvælge sig Israel.

Hertil slutter sig en Forkyndelse af, at de øvrige Folkeslag ville anerkjende Israels Guds Storhed og søge Optagelse i hans Folk som Proselyter (14, 1 ff.).

En lignende Trøstetale læse vi Jes. 21, 1—10, hvor en anden Seer skuer Babels dybe Ydmygelse ved Mederne og Elamiterne, der kaste den stolte Verdensstads Gudebilleder i Støvet. Den ender med de for Israeliternes forpinte Sind husvalende Ord:

> Mit tærskede Folk, du, der er hjemfaldet til Tærskepladsen,
> Hvad jeg har hørt af Hærskarernes Jahve, Israels Gud, har jeg forkyndt dig.

Begge disse Afsnit nævne ikke Perserne, men Mederne som Babels Betvingere, et Bevis for, at de ere udtalte paa en Tid, da Cyrus endnu ikke var fremtraadt. Til samme Resultat fører ogsaa den Skildring af Babels Konge, der gives i Sangen c. 14, og som aldeles ikke passer paa den sidste kaldæiske Konge, Naboned. Desto betydningsfuldere er det, at det profetiske Blik allerede dengang rettede sig

mod de østlig for Babel boende ariske Folkeslag som dem, der skulde underkue det babyloniske Rige.

Duhm forkaster 14, 1—3 som en senere Tilføjelse, men ialtfald dette Stykkes Begyndelse er uundværlig som Begrundelse af c. 13. Derimod kunde der snarere være Tale om at betragte V. 2 som Indskud, da det ikke ret stemmer med V. 1. Mod Profeten selv vilde det unægtelig være en Velgjerning at befri ham for den deri udtalte uskjønne og uædle Tanke.

54. Efterat Cyrus var fremtraadt, hilsedes han straks af profetiske Stemmer som den Helt, hvem Israels Gud havde udvalgt sig til sit Redskab. Kort efter hævede der sig blandt de Landflygtige en mægtig og begejstret profetisk Røst, der forkyndte de forpinte og anfægtede Israeliter Trøst i Herrens Navn og med underfuld Klarhed angav de Begivenheder, der snart efter blev til Virkelighed. Først og fremmest gjaldt det om at kalde Troen paa Jahves Almagt til Live hos det ved Rigets Undergang ligesom lamslaaede Folk, der med større eller mindre Bestemthed begyndte at se hen til Verdensmagtens Guder som de virkelig Almægtige og Sejrrige. I dette Øjemed fremstiller Deuterojesaja, Forfatteren af Jes. 40 ff., Gang efter Gang en stor Væddestrid mellem Israels Gud og Folkenes Guder, der skal overtyde selv de mest Forsagte om, paa hvilken Side Sandheden og Magten er at søge. Bevisførelsen sker væsenlig ved en Henvisning til Jahve som Profetismens Gud, ti kun den, der selv leder Begivenhederne efter sin Vilje, kan forud forkynde, hvad der skal ske. Dette har Jahve gjort fra Folkets Begyndelse af, men fremfor alt nu ved Cyrus' Fremtræden. At denne mægtige Helt ikke er en Udsending af Babels Guder, men af Israels Gud, kan Ingen betvivle, ti medens Verdensmagtens afgudsdyrkende Folkefærd ere i den største Vaande ved Cyrus' Fremtrængen, har Jahve fra Begyndelsen af gjennem sine Profeter hilset ham som den af ham Udkaarne. Cyrus kjender selv ikke Jahve (45, 4), men dog er det denne, der baner Vejen for ham og skjænker ham den Kraft, hvormed han besejrer sine Fjender. Med desto større Tillid bør derfor

Folket lytte til, hvad Profeten videre har at forkynde om denne Helt, nemlig at han er kaldet til at erobre Babel, til at befri Israel og give Befaling til Templets Gjenopførelse (44, 26 ff., 48, 14). Med fuld og klar Bevidsthed fremsætter Profeten Modsætningen mellem Israels almægtige, verdensstyrende Gud og Menneskeheden, Verden, der er flygtig og kraftløs som det hurtig visnende Græs (40, 6), og som derfor Intet formaar overfor Herren, hvis Planer og Tanker ere saa ophøjede over Menneskene som Himlen over Jorden (55, 8), og hvis Ord endnu aldrig er vendt tilbage med uforrettet Sag (55, 11). Men fremfor alt beviser denne Profet sin Religions Sandhed ved netop at benytte det, der for Folket stod som et Tegn paa dets Nationalguds Afmagt, til derigjennem at fremkalde Troen paa Profeternes Guds Ophøjethed og Verdensherredømme. Folkets Landflygtighed og nationale Død er, som allerede de tidligere Profeter havde fremstillet det, en Retfærdighedshandling af Israels hellige Gud: Jahve og ingen Anden har bragt denne Forsmædelse over dem, fordi de syndede imod ham (42, 24). Har han allerede paa denne Maade vist sit ubegrænsede Herredømme over de øvrige Folk, der maa tjene til Fuldbyrdelsen af hans Planer, saa viser han sig tillige netop gjennem Israels Adsplittelse som den Gud, der har alle Folkeslags Anerkjendelse og Hyldning til Maal, ti det mellem Hedningene levende Folk skal virke som Missionær blandt de Fremmede og vinde dem for Troen paa Jahve og hans Aabenbaring. Overfor Folket, der mistvivlede om Herrens Evne til at frelse det, forkynder derfor Profeten det store Budskab: Eders Frelse er altfor ringe et Værk for Jahve, derfor forbinder han nu Besejringen af Hedningenes Vantro med Folkets Gjenfødelse (49, 6). Og endelig skal Folket gjennem sin Hjemløshed og Løsrevethed fra sin til Landet bundne Cultus paa afsluttende Maade blive helbredet for den gamle fordærvelige Tro paa, at det ved sine Ofringer og andre Cultusformer selv fortjener sig sin Lykke; den cultusløse Tilstand i Exilet forvandler han til en stor og uigjendrivelig Læresætning om, at Profetens

Gud frelser alene af fri Drift og for sit eget Navns Skyld (43, 22 ff.).

Om Nødvendigheden af at henføre Jes. 40 ff. og dermed ogsaa Jes. 13 f. og 21, 1—10 til Exilets Tid s. Forf.s Jesajacommentar.

55. Ud fra dette Trosgrundlag giver Deuterojesaja en Skildring af den forestaaende Frelse, der vel i nogle Enkeltheder gjenoptager de tidligere Forjættelser, men tillige ikke blot udmærker sig ved sin Inderlighed og Begejstring, men ogsaa bringer flere nye Tanker, i hvilke den gammeltestamentlige Profeti i flere Henseender naar sit Højdepunkt.

Allerede ved Angivelsen af Frelsens Motiv møder der os en stor Rigdom og Inderlighed. Motivet ligger, som allerede bemærket ikke hos Folket selv, men udelukkende hos Herren, dels i hans Stolthed, der ikke kan taale, at hans Navn haanes af de sejersdrukne Hedninger, 52, 5 (smlgn. Hezechiel § 49), dels i hans uendelige Kjærlighed til det af ham skabte Folk. Bjerge kunne vakle og skride, men hans Kjærlighed viger aldrig fra Israel (54, 10); selv om en Moder kunde glemme det Barn, hun har født til Verden, saa kan Herren ikke glemme sit Folk (49, 15). Fordi Israel er dyrebar i hans Øjne, giver han store Folkeslag hen som Vederlag for det (43, 4). For hans Kjærlighed er det, som om det til de raa og ugudelige Hedninger prisgivne Folk har lidt dobbelt for sine Synder (40, 2). Derfor er Israels Lidelsestid nu tilende! Snart skulle de forlade det vanhellige Babel og drage hjem gjennem Ørkenen, som hans kjærlighedsfulde Omsorg til Undren for Ørkendyrene forvandler til vandrige og skovklædte Landskaber, hvor Solens Brand ikke mere kan pine dem (43, 14 f. 48, 21. 49, 9 ff.); og saaledes nærmer det jublende Tog sig Herrens Stad, hvor Budbringere allerede have meldt dets nære Ankomst (52, 7). Det er en Udfrielse, over hvilken man glemmer den ofte besungne Udfrielse fra Ægypten i Folkets Barndom (43, 18). Og ikke blot de i Babylon boende Israeliter, men alle Folkets Sønner, hvor de ogsaa opholde sig, blive af de dybt bevægede Hedninger

frivillig bragte til deres Hjem (43, 5. 49, 22). Den Frelse, der begynder paa denne Maade, er en evig Frelse, der aldrig skal forstyrres (45, 17). Alle kommende Forsøg paa at erobre eller plyndre Israel skulle mislykkes (54, 15 ff.). — det eneste Sted, der svagt minder om Hezechiels eskatologiske Fremtidsbillede (§ 50). Det nu menneskefomme Land vrimler af Indbyggere (49, 17 ff. 54, 1 ff.). Jerusalem straaler i blændende Pragt, bygget af ædle Stene (54, 11 f.). Til den ydre Glans svarer den indre Herlighed, ti alle de Frafaldne og Vantro ere tilintetgjorte ved en frygtelig Undergang (48, 22. 50, 11). I denne Herlighedens Tid hyldes Jahve ikke blot af Israel, men ogsaa af Folkeslagene, hvis Vantro er brudt ved den underfulde Aabenbarelse af hans Magt og Herlighed. Alle synge Herren en ny Sang (42, 11 f.); for ham bøjer sig ethvert Knæ, og ham sværger enhver Tunge Troskab (45, 23); alle kalde de sig med Jakobs og Israels Navn for at faa Del i hans Folks Velsignelser (44, 5).

Om en ideal Konge er der i disse begejstrede Skildringer intetsteds Tale. Tvertimod foregaar der paa dette Punkt en betydningsfuld og følgerig Omdannelse. De gamle Forjættelser til David (§ 25) staar ved Magt, ti Herren er en trofast Gud, der ikke sviger sit Ord. Men Opfyldelsen af dem skjænkes ikke umiddelbart Kongen, men selve Folket, der nu skal udfolde det Verdensherredømme, der var stillet David i Udsigt (55, 3 f.):

Laaner Ører og kommer hid til mig,
Hører og lever op!
Saa slutter jeg med eder en evig Pagt,
De usvigelige Naadesforjættelser til David!
Se til et Vidne for Folkene gjorde jeg ham,
Til Hersker over Folkene.
Folk, som du ikke kjender, skal du byde over,
Folkeslag, der ikke kjende dig, ile til dig paa dit Bud,
For Jahve din Guds Skyld,
For Israels Helliges Skyld,
Ti han forherliger dig.

Denne Omdannelse hænger sammen med, at Israels Maal nu opfattes saa dybt og rigt, at de rent nationale Former ikke mere ere tilstrækkelige til at udtrykke det. Det Verdensherredømme, som der her er Tale om, er intet Voldsherredømme, men kun en Omskrivning for Herrens eget Herredømme, og derfor træder Folket i Kongens Sted som Arvetager til de Forjættelser, der fra Begyndelsen af stilede henimod dette rent religiøse Maal.

56. Saa storartede og gribende de hidtil omtalte deuterojesajanske Fremtidsskildringer ere, saa udtømme de dog endnu ikke den hele Dybde og Rigdom i disse Afsnit. Et fuldt Indblik deri vinder man først ved Betragtningen af, hvad denne Profet udsiger om Jahves Tjener (*'ebed Jahve*) paa forskjellige Steder af sit Skrift. Vi have allerede (§ 44) set, hvorledes Jeremias i en af sine Taler hæver sig til Forestillingen om en ideal Personification af Israels Folk, der ydmygt bekjender Straffens og Lidelsernes Retfærdighed, men netop derigjennem bryder med sin Fortid og saaledes danner Udgangspunktet for det kommende Israel. Tillige have vi set (§ 47), hvorledes Jeremias som den største mellem de Martyrer, der siden Manasses Dage forfulgtes for deres Troskab mod Herren af deres frafaldne Brødre, bidrog til, at de Retfærdiges Lidelser traadte i Forgrunden. I Exilet kom dette Forhold til at spille en endnu større Rolle. Landflygtigheden skulde være det frafaldne Folks Straf, men medens de halvt eller helt hedensksindede Israeliter befandt sig forholdsvis vel mellem Hedningene og hurtig kom til at staa i et venskabeligt Forhold til dem, faldt hele Lidelsens Vægt paa de Trofaste og Retfærdige, der holdt fast ved Troen paa Profeternes Gud og derfor ikke blot forfulgtes af Hedningene, men endnu mere af deres vantro Landsmænd, hvem de vare en Torn i Øjet. De Fromme følte sig som dem, der foragtedes af Mennesker, og som de Mægtiges Slaver (Jes. 49, 7); de maatte byde Ryggen til for Slag og taale, at man rev dem i Skjægget og spyttede dem i Ansigtet (50, 6). Ja det er højst sandsynligt, at Enkelte af

dem maatte besegle deres Tro med deres Blod. Men netop af deres Udholdenhed under Lidelserne afhang Israels Fremtid. Hvad de Frafaldne skulde lide, led de paa uretfærdig Vis, men hvis de vilde unddrage sig disse Lidelser, saa var det forbi med Israels Haab. Paa denne Maade fik de Trofastes Trængsler og Martyrdød Betydningen af en stedfortrædende Lidelse, hvis Maal var Israels Frelse og derigjennem Menneskehedens Optagelse i Gudsriget (§ 55).

Alt dette samler og udtrykker Deuterojesaja ved Billedet af Jahves udkaarne Tjener. I Almindelighed betragtet er det Israels Folk, der betegnes ved dette Navn. Saaledes begynder Profeten 41, 8 sine Trøsteord med Tiltalen: Israel min Tjener, Jakob min Udkaarne, min Frænde Abrahams Slægt! Smlgn. videre 45, 4. 48, 20 og 49, 3. Og at Folket i sin rent empiriske Virkelighed kan benævnes saaledes, fremgaar af Ordene 42, 19: hvo er blind som min Tjener, døv som det Bud, jeg har overdraget mit Navn, d. e. hvilket Folk har i den Grad vist Mangel paa aandelig Sands som Israel, der trods alle de store og alvorlige Belæringer. som Begivenhederne havde bragt det, endnu ikke kan fastholde Sandheden! Derfor kan undertiden Udtrykket »mine Tjenere« veksle med »min Tjener» (54, 17 og vel ogsaa 43, 10). Paa andre Steder betegner Ordet derimod en snævrere Kreds, nemlig de Israeliter, der virkelig ere sig Folkets Opgave bevidst og stræbe at løse den. Derfor kan det hedde, at Herren vil benytte sin Tjener til at føre Israel tilbage til sig (49, 5), hvorved der altsaa opstilles en Modsætning mellem Tjeneren og Folket i dets Helhed. Om Tjeneren i denne Betydning af Ordet hedder det nu, at han lider Spot og Mishandling, men at han frivillig udholder disse Lidelser, fordi Israels Fremtid er afhængig deraf, og fordi han holder fast ved Troen paa en kommende Forherligelse som Løn for sin Trofasthed (49, 4). Og hans Mod opretholdes ved, at Gud forjætter ham, at han ikke blot skal naa sit nærmeste Maal, nemlig at frelse Israel, men ogsaa et langt herligere

og rigere Maal: at blive et Lys for Hedningene, i hvis Midte det lidende Israel nu færdes (49, 6), og om hvem den dybt skuende Profet ved, at de bære paa en higende Længsel efter den sande Gud og hans Aabenbaring (42, 4). Men ikke engang denne dobbelte Betydning af Ordet »Herrens Tjener» er istand til fuldstændig at udtømme dets hele Indhold, der endnu maa bestemmes ved en tvesidig Berigelse, som det paa enkelte Steder yderligere modtager. Naar det hedder, at Jahve har kaldet sin Tjener fra Modersliv af, og fra første Færd af tildelt ham den Opgave, at føre Israel tilbage til ham (49, 5), saa er det klart, at det her ikke er tilstrækkeligt at tænke paa de Trofaste, der levede paa Profetens Tid i Exilet, eller overhovedet paa nogen enkelt historisk Generation. Fra første Færd af har Israel efter Profetens Skildring staaet overfor denne Jahves Tjener, der altsaa ikke kan være andet end Folkets Ideal, saaledes som dette fra Begyndelsen af levede i Guds Tanker, hvor det allerede havde en virkelig Realitet i højere Betydning, medens det i historisk Forstand først skulde vinde en saadan ved at virkeliggjøres gjennem Israels Folk. Dette Ideal aabenbarede sig netop nu, under Exilet, i hidtil ukjendt Kraft og Inderlighed i den Del af Folket, der underkastede sig de Lidelser, som det vantro og frafaldne Folk havde nedkaldt over sig selv, og saaledes bliver det ideale Israel under de daværende Forhold den uskyldig lidende Herrens Tjener, der i urokket Tillid til Herrens Trofasthed underkaster sig Hedningenes og de frafaldne Israeliters brutale Forfølgelser (50, 6). Fremfor alt beskjæftiger c. 53 sig med Tjenerens frivillige Liden. Men idet Lidelsen her potenseres til Dødens Lidelse, udfolder Begrebet »Herrens Tjener« sig paa ny Maade. Paa det trofaste Mindretal af Israel kan man her ikke tænke, ti dettes Død vilde være en Tilintetgjørelse for Israels Fremtidshaab overhovedet. Meget mere tyder hele Skildringen ved sin udpræget individualiserende Character hen paa, at det her er en personlig Martyrskikkelse, der har foresvævet Profeten, men

isaafald sikkert ikke nogen historisk Person, til hvis Død han umulig kunde knytte saa store Forventninger, men en ideal Person, i hvem »Herrens Tjener« endelig bliver til Virkelighed i absolut Forstand. At Forfatteren kan have laant enkelte Træk til sin Skildring fra en virkelig Martyrs Skjæbne paa hin Tid, er meget muligt, smlgn. især 53, 7, der direkte viser tilbage til, hvad Jeremias siger om sine Lidelser (§ 47); men Beskrivelsen af, hvad der bliver Herrens Tjener til Del efter hans Død, viser langt ud over, hvad der kunde tilskrives en enkelt dalevende Martyr, selv om man vilde udmale sig hans Virksomhed og hans Lidelser i det størst mulige Omfang. Umulig kan »Tjenerens« underfulde Ophøjelse, der faar Hedningefolkene til at staa maalløse af Undren (52, 13—15), blot bestaa i det anerkjendende Eftermæle, der bliver ham til Del, efter at man har erkjendt den dybere Hensigt med hans uhørte Lidelser; og umulig kan Sætningen »han skal (efter sin Død) leve et langt Liv« (53, 10), betyde, at det ved hans Martyrium vakte Folk skal leve længe. Mod en saadan Afsvækken af Ordene protesterer deres positive og vægtfulde Formulering. Kun om en overhistorisk Skikkelse, en absolut enestaaende Virkeliggjørelse af hint i Guds Tanker levende Idealbillede af Israels Folk, til hvis Fremstilling den daværende Tid kun frembød svage Tilløb, kunde en saadan underfuld Forherligelse udsiges, hvis den hele Skildring ikke skal være en blot og bar Legen med Ord.

Vi staa her ved den gammeltestamentlige Profetis Culmination, ved den dybeste Hemmelighed, som det var den overdraget at forkynde. Hos alle Profeter spiller Lidelsen en væsenlig Rolle, men i ganske forskjellig Betydning. Hos Amos og de Profeter, der som han i første Linie forkynde Folkets Undergang, er Lidelsen en Straf, en Aabenbarelse af Guds hellige Retfærdighed. Hos Jesaja er Lidelsen fremfor alt en lutrende Proces, en rensende Ild, af hvilken den bevarede Rest af Israel skal fremgaa til et nyt og helligt Liv. Her derimod for-

midles Frelsen ved den Lidelse, som de Skyldige egenlig skulde lide, men som den Uskyldige frivillig overtager i de Skyldiges Sted, idet Lønnen for denne Troskab ikke blot er den Uskyldiges Forherligelse, naar Lidelsens Nat er forbi, men fremfor alt den Frelse, der bliver de Andre til Del, som om det var dem, der virkelig havde lidt, hvad de fortjente. Tillige bliver, da Israels Frelse og Forherligelse jo danne Udgangspunktet for den øvrige Verdens Forløsning, den Skyldfris Lidelse for de Andres Skyld det egenlige Centrum i den hele Menneskeslægts Frelseshistorie.

De Afsnit hos Deuterojesaja, paa hvilke den ovenfor givne Fremstilling hviler, og hvis nærmere Fortolkning maa søges i Forf.s Jesajacommentar, lyde paa følgende Maade:

Se min Tjener, ved hvem jeg holder fast,
Min Udkaarne, hvem min Sjæl har kjær·
Jeg har meddelt ham min Aand;
Retten bringer han ud til Folkene.
Ikke raaber han, ikke opløfter
Eller lader han sin Stemme gjalde.
Det knækkede Rør sønderbryder han ikke,
Den ulmende Tande slukker han ikke,
Trofast udbreder han Retten.
Han mattes ikke og synker ikke sammen,
Saalænge han ikke har grundlagt Retten paa Jorden.
Efter hans Lære hige de fjerne Lande (42, 1—4).

Hører, I fjerne Lande, paa mig,
Lytter, I Folkeslag langt borte:
Jahve har kaldet mig fra Modersliv,
Fra Moderskjødet af nævnede han mit Navn.
Han gjorde min Mund til et hvæsset Sværd
Og skjulte mig under sin Haands Skygge;
Han gjorde mig til en skærpet Pil
Og gjemte mig i sit Kogger.
Han sagde til mig: Du er min Tjener,
Israel, ved hvilket jeg vil forherlige mig!
Men jeg sagde: Forgjæves har jeg anstrengt mig,
Til ingen Nytte og uden Udbytte ødslet min Kraft —
Dog, min Ret er hos Jahve,
Min Løn hos min Gud!

Og nu siger Jahve, der fra Modersliv skabte mig til sin Tjener,
Til at føre Jakob tilbage til ham
* Og indsamle Israel til ham *,
Han, i hvis Øjne jeg er dyrebar,
Min Gud er bleven min Styrke —
Nu siger han: det er for lidet, at du skulde være min Tjener
Blot for at oprejse Jakobs Stammer
Og føre Israels Rest tilbage til mig,
Nej, jeg gjør dig til et Lys for Folkeslagene,
At min Frelse maa naa til Verdens Ende (49, 1—6).

Herren Jahve har givet mig en Discipels Tunge,
Til at *kvæge * de Udmattede med Tale.
Han vækker hver Morgen mit Øre
Til at høre, som Disciple høre.
Herren Jahve har aabnet mit Øre,
Og jeg har ikke vægret mig,
Jeg har ikke trukket mig tilbage.
Min Ryg bød jeg frem for dem, der slaa,
Mine Kinder for dem, der rykke i Skjægget,
Mit Ansigt skjulte jeg ikke for Haan og Spyt.
Herren Jahve hjælper mig,
Derfor bukker jeg ikke under for Forhaanelsen,
Mit Ansigt har jeg gjort haardt som Sten,
Jeg ved, at jeg ikke skal blive tilskamme.
Han, der retfærdiggjør mig, er nær,
Hvo tør kjæmpe mod mig — lad os vove en Dyst!
Hvo tør anklage mig — lad ham komme hid til mig
Se, Herren Jahve hjælper mig,
Hvo tør fordømme mig?
Se, alle skulle de blive som en opslidt Kappe,
Møl skal fortære dem. (50, 4—9).

Se, min Tjener sejrer,
Han ophøjes og bliver saare herlig!
Som de Mange skræmmedes af dig —
Saa umenneskelig skjæmmet var hans Udseende,
Og hans Tilsyneladelse ikke som et Menneskes —
Saaledes skal han .... mange Folkeslag,
Og Konger skulle forstumme over ham,
Fordi de se, hvad der aldrig fortaltes dem,
Faa at skue, hvad de aldrig hørte.
»Hvo troede, hvad vi have faaet at høre,
Og hvo havde Øje for Herrens styrende Arm!

Han skjød frem foran * os * som en Spire,
Som et Rodskud i udtørret Jord,
Uden Anseelse eller Glans til at drage vort Blik til sig,
Uden Udseende til at vække vort Behag,
Foragtet og forladt af Mennesker,
En Smerternes Mand, velkjendt med Lidelser,
Som En, for hvem man skjuler sit Ansigt,
Foragtet og regnet for Intet af os.
Men det var vore Lidelser, han bar,
Vore Smerter lagde han paa sig,
Medens vi betragtede ham som En, hvem Gud havde revset og slaget,
Som en ydmyget Mand.
For vore Misgjerninger gjennemboredes han,
For vore Synder knustes han,
Den Straf, * vi havde fortjent *, laa paa ham,
Ved hans Saar fik vi Lægedom!
Alle vare vi som vildfarende Faar,
Der hver søgte sin Vej,
Men Jahve lod ramme ham, hvad vi Alle havde forskyldt,
Han pintes, men lod sig ydmygt mishandle,
Uden at aabne sin Mund, som et Lam, der føres til Slagterbænken,
Som et Faar, der er stumt, naar det klippes ....
De gav ham hans Grav mellem Misdædere ....
Uagtet han ikke øvede Uret,
Og der ikke fandtes Svig i hans Mund.
Jahve fandt for godt at slaa ham:
Om han vil give sig selv hen som Offer,
Skal han se Afkom og leve længe,
Og Jahves Plan skal fuldbyrdes ved hans Haand .... (52, 13—53, 12).

Medens det en Tid lang gjaldt som urokkelig Sandhed, at »Herrens Tjener« hos Deuterojesaja helt igjennem ikke var en Person, men en Flerhed, nemlig Israels Folk, har Duhm fornylig betegnet denne Forklaring som »den mest overfladiske af alle Udveje« og hævdet den individuelle Opfattelse med stor Energi. Vel indrømmer han naturligvis, at »Tjeneren« paa flere Steder hos Deuterojesaja betegner hele Folket, men de ovenfor oversatte Stykker udskiller han under Navnet *'Ebed-Jahve*-Sangene fra det øvrige og betragter dem som Brudstykker af en Række senere Digte, der maaske, men ikke sikkert (Commentar p. 377) ere ældre end Mal'aki. I disse Sange forherliges en enkelt historisk Martyr, en Mand, der var død af Spedalskhed, men hvis Tilbagevenden til Livet Digteren venter. I denne Form har Duhms Opfattelse imidlertid med Føje intet Bifald fundet. Det er umuligt at løsrive den hele Skildring fra Exilets Omgivelser, idet flere Træk, navnlig Tjenerens missionerende Virksomhed mellem Hedningene,

derved ganske tabe deres Fodfæste. Ligesaa umuligt er det helt at ophæve Forbindelsen mellem den i disse Stykker skildrede Skikkelse og »Herrens Tjener« som Collectiv, da Gjenstanden for disse Sange 49, 3 udtrykkelig tiltales som »Israel«, et Moment, som Duhm ganske uberettiget vil komme ud over ved paa dette Sted at udelade Ordet »Israel«. Vil man derfor hævde disse Afsnits oprindelige Selvstændighed, maa man ialtfald, som Smend (Religionsgeschichte 260 f.) gjør det, betragte dem som ældre end Deuterojesaja og af denne selv indfojede i hans Skrift. Men selv om man opfatter Forholdet paa denne Maade, er det af de ovenfor anførte Grunde sikkert urigtigt i Skildringen c. 53 at se en enkelt historisk Martyrs Lidelse og Død. For at gjøre dette maa Smend desuden løsrive c. 50 og 53 fra c. 42 og c. 49, hvor »Tjeneren« skal være det sande Israel; men dertil ere disse Capitler dog for ensartede. Da nu paa den anden Side Skildringen c. 53 gjør et saa umiskjendeligt individuelt Indtryk, bliver kun den Opfattelse mulig, der ovenfor er udviklet.

Tanken om den Skyldfris Lidelse som Middel for den guddommelige Frelse er ikke absolut ukjendt i den forudgaaende Tid. Navnlig indeholder Josefs Historie en indholdsrig Illustration til denne Forestilling. Men alligevel er Tanken i Tiden forud for Deuterojesaja intetsteds fattet i den Dybde, hvori den her foreligger. Saaledes er Josef vel relativ skyldfri i Forhold til sine Brødre; men hans Lidelser betegne dog ogsaa en Tugtelse for hans tidligere Hovmod; og fremfor alt kommer i Josefs Historie ikke det Moment til klart Udtryk, at den Uskyldige netop lider, hvad de Skyldige skulde have lidt. I denne Henseende indeholder først Exilet en stor profetisk Lære, som der vel hørte en Profets Blik til at udfolde, men som alligevel paa overbevisende Maade godtgjør den dybe Sammenhæng mellem Israels historiske Oplevelser og Aabenbaringens Udvikling.

57. Hvad vi i det Foregaaende (§ 54—56) have fremstillet, hviler kun paa Afsnittet Jes. 40—55, fordi der i den nyeste Tid er udtalt Tvivl om, hvorvidt Jes. 56—66 er affattet af den samme Forfatter (Deuterojesaja), der har skrevet det forudgaaende Stykke. Om det virkelig forholder sig saaledes, som nu paastaas af Enkelte, nemlig at de sidste Capitler bedre forstaas som affattede i Palæstina kort efter Exilets Ophør, er endnu et aabent Spørgsmaal. Men i ethvert Tilfælde er Fremtidsforventningen i disse Capitler overalt umiddelbart afhængig af Deuterojesaja, hvorfor vi paa dette Sted i Korthed ville henvise til dem. Ogsaa dette Afsnit lever og aander i Forvisningen om, at

Herrens Frelse, det store Forløsningsaar for alle Ufri og Lidende (61, 1 ff.), er nær forestaaende (56, 1), og ogsaa her er det de Ydmyge og Trofaste, der skulle faa Del i Frelsen, medens de Frafaldne, der have opgivet Troen paa Jahve og fortsætte Folkets tidligere Afguderi skulle gaa tilgrunde (57, 3—21. 65, 6 ff. 66, 16 f.). Paa andre Steder derimod veksler denne Forvisning med en utaalmodig Længsel efter Frelsens Komme (62, 1 ff. 64, 8 ff.). Grunden til, at Frelsen endnu lader vente paa sig, er ikke Herrens Afmagt, men Folkets Synd (59, 1 ff. 65, 1 ff.). Men alligevel vil Herren virkeliggjøre sine Forjættelser til Israels Slægt, fordi han er en trofast Gud (59, 21). Den Tid er nær, da Jerusalem skal straale i vidunderlig Pragt, medens de landflygtige Israeliter fra alle Sider føres tilbage dertil, og Hedningefolkene bringe deres kosteligste Skatte forat pryde Herrens Bolig (c. 60), ti Templet skal blive et Bedehus for den hele Folkeverden (56, 7). Det daglige og verdslige Arbejde i det hellige Land skulle Fremmede overtage, ti Israeliterne selv skulle tjene som Herrens helligede Præster (61, 6 f.). De Frelste leve under en ny Verdensorden, hvor al Lidelse er forsvunden, og Dødens Magt er, om ikke ophævet, saa dog begrænset (65, 25. 20; smlgn. Jes. 11, 4 ff.). Herren skaber en ny Himmel og en ny Jord, der evig skal bestaa (66, 22). Forat dette maa ske, maa den fjendlige Verdensmagt først knuses, men Profeten ser allerede (63, 1—6), hvorledes Herren vender tilbage med blodbestænkte Klæder fra det store Blodbad paa den oprørske Hedningeverden.

Som nær beslægtet med de deuterojesajanske Afsnit maa endnu nævnes Mi. 7, 7—20, der vel er opstaaet i Exilet eller kort Tid derefter. Den Talende er her Israels Menighed, der erkjender sin Synd og Straffens Retfærdighed, men netop derigjennem vinder Kraft til at fordybe sig i Tanken om Frelsens Komme og Verdensmagtens Undergang.

Jeg spejder efter Jahve
Og bier paa min Frelses Gud,

Min Gud vil høre mig.
Glæd dig ikke over mig, du min Fjende!
Ti om jeg end er falden, vil jeg dog rejse mig,
Om jeg end sidder i Mørket,
Jahve er dog mit Lys!
Jahves Vrede vil jeg bære,
Ti jeg har syndet mod ham —
Indtil han strider min Strid,
Skaber min Ret
Og fører mig ud til Lyset,
Indtil jeg skuer hans Retfærdighed.
Og min Fjende skal se det og blues,
Han, der siger: hvor er Jahve, din Gud —
Mine Øjne skulle se med Lyst paa min Fjende,
Han skal nedtrampes som Gadernes Dynd.
Tiden til at bygge dine Mure .....
Tiden, da de komme til dig lige fra Assur og indtil Ægypten,
Fra Ægypten og indtil Eufratstrømmen,
Fra Hav til Hav og Bjerg til Bjerg!
Men Jorden bliver en Ørken
For dens Beboeres Misgjerninger.

Ved at se dette forstumme Hedningene og nærme sig bævende og bøjede til Jorden som den krybende Slange, fordi de ere grebne af Ærefrygt for Israels Gud, der har øvet en saadan Stordaad.

Angaaende Affattelsen af Jes. c. 56–66 s. Forf.'s Commentar. Duhms Opfattelse har fundet Bifald hos Smend, Religionsgesch. 333 og Marti, s. Kayser, Altt. Theol. 116. — Ang. Mi. 7, 7 ff. s. Wellhausen, Skizzen V 146.

C. Den efterexilske Tid.

58. Efter Profetiens Culmination Jes. 40—55 følger der en Tid, hvor Forjættelsen ikke blot ikke naar ud over det allerede Givne, men endog i flere Retninger synker tilbage til et mindre overlegent Standpunkt, indtil den profetiske Inspiration efterhaanden helt forsvinder og giver Plads for en anden Retning i det israelitiske Folk. Det bedste Bevis for denne delvise Tilbageskriden ligger i den Kjendsgjerning, at den dybeste og rigeste Tanke, hvortil Profetien havde hævet sig, Tanken om den lidende »Herrens

Tjener«, ikke fastholdes i sit hele Omfang af de efterexilske Profeter, men overføres paa Forhold, der ikke ere istand til fuldt ud at bære den. Naar saaledes Haggai 2, 23 kalder Zerubabel »Herrens Tjener« (smlgn. Zak. 3, 8), saa sker dette vel ikke uden Hentydning til Deuterojesajas Profeti; men Zerubabel stod uendelig langt under det Ideal, der stilles os for Øje i det 53. Cap. hos Jesaja. Endnu tydeligere er det, at Mal'aki sigter til Deuterojesajas Omtale af Herrens Tjener ved den Maade, hvorpaa han skildrer Israels Præsteslægt Levi (2, 6 f.):

> Sandhedens Lære var i hans Mund,
> Uret fandtes ikke paa hans Læber.
> I Fred og Oprigtighed vandrede han med mig,
> Og Mange holdt han tilbage fra Synden.

Men med denne Beskrivelse sigter Profeten til Fortidens Idealer, idet han som Modsætning dertil opstiller den nuværende degenererede Præsteslægt. Endnu større er Afstanden mellem den forudgaaende Profeti og den Efterklang, som den profetiske Literatur fandt i den senere efterexilske Tid, og som væsenlig udviklede sig ad literær Vej ved Studiet af de gamle profetiske Skrifter (§ 64). Dog bør navnlig den første Gruppes Betydning ikke undervurderes; ti om end disse profetiske Epigoner vare ude af Stand til at tilføre Israels Bevidsthed et væsenlig nyt Indhold eller til blot i Længden at bevare det under dets aandelige Kampe, saa formaaede de dog i særlig kritiske Øjeblikke at fremkalde en stærk Begejstring og saaledes opflamme den trofaste Del af Folket til at udføre Bedrifter, hvortil det ellers vilde have savnet Kraft.

59. For Profeten Haggai, der fremtraadte i Aaret 520, medens Zerubabel og Ypperstepræsten Josua endnu stode i Spidsen for den hjemvandrede Menighed, var Gjenoptagelsen af Templets Opførelse det nærmest foreliggende Maal, et halvt symbolsk Udtryk for, at Folket ikke opgav sig selv, men endnu troede paa sin Fremtid. I Virkeligheden var ogsaa Standsningen af Arbejdet paa

Tempelbygningen en Følge af, at det messianske Haab var ved at udslukkes hos den lille Menighed i Hjemmet. Med højtspændte Forhaabninger, der vare vakte ved Deuterojesajas og andre samtidige Profeters begejstrede Skildringer, var en Del af Exulanterne dragne tilbage; men istedetfor at vende hjem til den forventede messianske Herlighed og se Hedningene bringe deres Rigdomme til det i blændende Pragt straalende Jerusalem, kom de hjem til en kummerlig Tilværelse, der kun paa rent local Maade skilte sig fra Tilstanden i selve Exilet. Istedetfor at opleve den underfulde Frugtbarhed i det hellige Land, som Profeterne havde skildret, sukkede de under Misvækst og Dyrtid (Hagg. 1, 6. 2, 16. Zak. 8, 10), medens samtidig stadige fjendlige Overfald gjorde det farligt at færdes i Landet (Zak. 8, 10). Intet Under derfor at den højtspændte Forventning slog over i den dybeste Modløshed og derpaa i religiøs Ligegyldighed. Man levede jo endnu i de af Jeremias omtalte 70 Trængselsaar, der altsaa ikke vare til Ende med selve Exilets Ophør (Zak. 1, 12 smlgn. § 44). Istedetfor den messianske Glæde vedblev man at fejre Faste- og Sørgedage paa Mindedagene for de store Ulykker, man havde oplevet (Zak. 7, 3. 8, 19). Altsaa var Tiden til at bygge Herren det Tempel, der efter Profetens Ord skulde blive et Bedehus for den hele Verden (§ 57), ikke kommen (Hagg. 1, 2), og saaledes gik det med stor Begejstring begyndte Bygningsarbeide atter istaa, tilmed da den i Israels Land levende halvhedenske Befolkning lagde de Hjemvendte de størst mulige Hindringer i Vejen.

For paany at vække Folkets Iver for Tempelbygningen maatte derfor Haggai først og fremmest gjenføde den lamslaaede messianske Forventning. I Lighed med de gamle Profeter forsvarede han Herrens usvækkede Magt og Handlekraft ved at erklære det, der mest anfægtede Folket, for en Straf for Israels Utroskab. Netop deres Lunkenhed i at bygge Herren et Hus var Aarsagen til de Lidelser, under hvilke de sukkede, og som det stod i deres egen Magt at befri sig for ved atter at tage fat paa Arbejdet

(1, 2 ff. 2, 14 ff.). I Virkeligheden lykkedes det ham paa denne Maade at vække Folket til ny Iver og til i den følgende Tid at holde denne Iver vedlige. Da Erindringen om det gamle Tempels Herlighed fremkaldte Mismod hos de Gamle, der havde levet i Jerusalem før dets Ødelæggelse, og nu saa de tarvelige Forberedelser til det nye Tempels Opførelse, opmuntrede han dem ved at forkynde dem følgende Forjættelse (2, 1 ff.):

Fat Mod, Zerubabel, siger Jahve,
Fat Mod, du Ypperstepræst Josua, Josadaks Søn,
Fat Mod, Alle I Folk i Landet!
Tager fat paa Arbejdet, ti jeg er med eder,
Og min Aand dvæler i eders Midte,
Forsager ikke!
Saa siger Hærskarernes Jahve:
Endnu kun en kort Stund,
Saa bringer jeg Himmel og Jord,
Havet og Fastlandet til at skjælve;
Og da bringer jeg Hedningene til at skjælve,
Da komme alle Hedningenes Skatte herhid,
Og jeg fylder dette Tempel med Herlighed.
Mit er Sølvet, og mit er Guldet, siger Jahve.
Og større bliver dette Tempels kommende Herlighed
End dets forrige Herlighed, siger Jahve.
Paa dette Sted skjænker jeg Fred *og Sjælero
Til at forny Grundmuren,
Og rejse dette Tempel *.

Tanken i denne Forjættelse, der tydelig viser tilbage til Skildringer som Jes. c. 60, er klar. Hvis Folket blot vil tage fat paa Tempelbygningen, d. e. vil vise, at det tror paa Herren og hans Tilsagn, og saaledes muliggjøre hans af Hezechiel skildrede Tilbagevenden til sin Bolig, saa kommer den Tid snart, da Templet straaler i messiansk Herlighed og bringer Erindringen om den gamle salomoniske Pragt til at blegne, idet Herren da bringer de store Katastrofer over Verdensfolkene, der skulle gaa forud for Messiastidens Frembrud. Tillige er her at erindre om, at Haggai, ligesom den samtidige Zakarja (1, 15. 2, 2), ikke taler om

et enkelt Verdensfolk, men om den samlede Hedningeverden som Gjenstand for den store Dom.

Da Menigheden noget senere var forsamlet paa Tempelbjerget, hvor Grundmurene til Templet nu vare lagte, forkyndte Profeten den en øjeblikkelig indtrædende Ændring af Forholdene med de trøsterige Ord: fra denne Dag af vil jeg velsigne (2, 19). Og paa den samme Dag udtalte han endnu et ham aabenbaret Ord, der danner Slutningen paa hans lille Skrift (2, 20—23):

Sig til Zerubabel, Juda Statholder:
Jeg bringer Himmel og Jord til at bæve,
Jeg omstyrter Kongerigernes Troner,
Og tilintetgjør Folkerigernes Kraft:
Jeg omstyrter Stridsvognene og deres Besætning,
..... Hestene og deres Ryttere;
Den Ene falder for den Andens Sværd.
Men paa den Dag, siger Hærskarernes Jahve,
Tager jeg min Tjener Zerubabel,
Og behandler ham, som man behandler en Seglring,
Ti dig har jeg udkaaret, siger Jahve.

Paa højst mærkelig Maade vækker Profeten her de gamle Forventninger til nyt Liv. Ikke blot Folket skal opleve en Herlighedens Tid, men Davids Hus skal gjennem sin daværende Repræsentant, Zerubabel, opleve de tidligere Forjættelsers Opfyldelse. Om en kommende Messias er her ikke Tale, men om Zerubabel selv, ved hvem Herren vil holde fast som ved en Seglring, fra hvilken Ingen skiller sig (Jer. 22, 24). Tydeligere kan en Profets Forventning om Messiastidens Frembrud midt i hans historiske Samtid (§ 11) ikke udtrykkes. Iøvrigt kunde Haggai saameget lettere overføre Messiasforventningen paa Zerubabel, som den messianske Tids Fyrste jo hos Hezechiel havde mistet en stor Del af sin Idealitet og Magt (§ 51).

60. Et Par Maaneder efter, at Haggai havde holdt sin første Tale til Folket, fremtraadte en anden Profet Zakarja, en Mand af præstelig Slægt. Hovedindholdet af hans Skrift (Zak. 1—8) foreligger i en Række Visioner, som Profeten skuede i Løbet af en Nat i Februar Maaned

i Aaret 520 (1, 7—6, 8). De Tanker, der beskjæftige Zakarja, ere i alt Væsenligt de samme som de, der mødte os i Haggais Skrift, nemlig i første Række Tempelbygningen og som Baggrund derfor de messianske Forventningers Gjenoplivelse. Den første Vision skildrer paa gribende Maade de dalevende Israeliters stadig skuffede Forventninger om Verdenskatastrofens og dermed Messiasrigets Frembrud. De udsendte Ryttere, der have gjennemstrejfet Jorden, vende tilbage med den nedslaaende Besked, at Alt endnu ligger i træg Ro uden Tegn paa de længselsfuldt ventede Omvæltninger. Men da Englen, der staar ved Profetens Side, deraf tager Anledning til at anraabe Herrens Barmhjertighed mod sit ulykkelige Folk, svarer denne ham med gode og trøstende Ord, og Profeten faar Befaling til at forkynde sit Folk følgende Aabenbaring (1, 14 ff.):

Jeg harmes saare paa de trygge Folkeslag, fordi de, da jeg vrededes noget (paa Israel), forværrede Ulykken; derfor, siger Jahve, vender jeg mig til Jerusalem med Barmhjertighed; mit Tempel skal bygges deri, og Maalesnoren udspændes over Jerusalem.

Endnu skulle mine Byer bugne af gode Ting; Jahve forbarmer sig endnu over Sion, og udkaarer sig atter Jerusalem!

Den anden Vision (2, 1—4) skildrer den samlede Verdensmagts Tilintetgjørelse ved Herrens Udsendinge, fordi den havde løftet Haand mod Juda Land og splittet dets Beboere til alle Sider. Den tredie Vision (2, 5—17) beskriver først Jerusalems kommende umaalelige Størrelse: ingen Mur vil kunne omfatte Staden, hvad heller ikke er nødvendigt, da Herren selv vil omgive den som en beskyttende Ildmur. Derefter opfordrer Zakarja i profetisk Begejstring de i Babel (Verdensriget) boende Israeliter til hastig at vende hjem og saaledes undgaa at inddrages i Verdensmagtens nær forestaaende Undergang. Derimod jubler Jerusalem, ti Herren drager atter ind deri (fordi Templet nemlig atter er opført), medens de ved Israels Frelse bevægede Hedninger bede om Optagelse i Herrens Folk forat kunne faa Del i dets Velsignelser.

Alle disse Tanker bevæge sig, som man let ser, næsten udelukkende indenfor de deuterojesajanske Ideers Kreds.

Til Zakarja smlgn. Köhlers Nachexilische Propheten, C. H. H. Wright, Zechariah and his prophecies, 1879. Wellhausen, Skizzen V 171 ff Marti, Der Prophet Sacharja 1892.

61. Ejendommeligere er Indholdet af den fjerde Vision (c. 3). Profeten ser Ypperstepræsten Josua, der som Menighedens Repræsentant vil nærme sig Gud, blive anklaget af Satan, som søger at vække Herrens Vrede mod Israels Folk. Men Herren afviser Anklagen, ti han har udkaaret sig Jerusalem til Bolig og vil derfor ikke lade Folkets Ufuldkommenhed hindre sig i at fuldbyrde sin Plan. Josua iføres Festklæder og modtager den Forjættelse, at han, hvis han vil vandre ad Herrens Veje, skal være den første i Templet og faa uhindret Adgang til Gud. Han og hans præstelige Medhjælpere ere garanterende Tegn (§ 14) for, at Herren snart vil udslette sit Folks Synd, der hæmmer Messiastidens Komme, og derpaa bringe den messianske Herlighed, der i Tilslutning til Mi. 4, 4 antydes ved den Opfordring, hvormed Israeliterne skulle hilse hverandre: kommer, og tager Plads under Figentræet og under Vinstokken!

I den femte Vision (c. 4) ser Profeten en Lysestage med 7 Lamper og ved Siden af den to Olietræer. De 7 Lamper ere Herrens Øjne, der kaste deres Lys over den hele Jord, og de to Olietræer ere de to Salvede, der staa foran Alverdens Herre, d. e. uden Tvivl Josua og Zerubabel. I et mellemstaaende Stykke (V. 6^{b}—10^{a}) forjættes det Zerubabel, at han skal fuldføre Tempelbygningen trods alle de Hindringer, der optaarne sig derimod; ti Maalet skal naas, ikke ved Kraft eller Vælde, men ved Guds Aand.

Den sjette Vision (5, 1—4) skildrer, hvorledes Forbandelsen rammer Synderne blandt Folket og fortærer deres Huse, d. e. udrydder dem fuldstændig. Den syvende Vision

(5, 5—11) forjætter, som Udførelse af den fjerde, at den Skyld, der paahviler Folket paa Grund af dets Ufuldkommenhed, ved Herrens Omsorg skal fjernes fra det og føres over paa Babel, det onde Verdensrige. Den ottende Vision (6, 1—8) endelig skildrer under Billeder, der minde om den første, hvorledes Herren gjør Ende paa den nuværende Tilstand og lader Verdensmagtens Afstraffelse begynde.

Til disse Visioner slutter sig den lille Beretning om en symbolsk Handling, som Profeten paa Herrens Bud udfører (6, 9—15). Nogle Jøder, der boede i Babel, vare komne til Jerusalem, medbringende Guld og Sølv. Profeten ser deri et Forbillede paa Opfyldelsen af Forjættelsen Jes. c. 60, at fjerntboende Folk skulle bringe deres Skatte til Jerusalem til Templets Udsmykning. Tillige tager han af det medbragte ædle Metal og lader deraf forarbejde en Krone, der ifølge den overleverede Tekst er bestemt for Ypperstepræsten Josua, men som, efter en yderst sandsynlig Formodning, i den oprindelige Tekst var bestemt til at pryde Zerubabels Hoved. Det hedder nemlig om den Kronede, at han skal bygge Herrens Tempel, hvad 4, 9 udsagdes om Zerubabel, og desuden skildres han som en kongelig Person, der sidder paa sin Herskertrone. Er dette rigtigt, saa gjælder Navnet *semaḥ* (Spire), som Profeten her anvender i tydelig Tilslutning til Jeremias (§ 46), Zerubabel selv som Ætling af det davidiske Hus. Om Josua er der derimod Tale i Slutningen af V. 13, hvor det hedder, at han skal sidde ved Herskerens højre Side (smlgn. LXX), og at der skal herske fuld Forstaaelse og Enighed mellem de tvende. Paa denne Maade vinde vi ganske det samme Billede af den umiddelbart forestaaende Fremtid hos Zakarja som hos Haggai, kun at Zakarja ikke blot knytter de messianske Forventninger til Zerubabels Person, men ved Siden deraf stærkt betoner Ypperstepræsten Josuas Betydning.

Over de noget dunkle Capitler Zak. c. 3. 4. og 6 have fremfor alt Wellhausens Bemærkninger kastet Lys; dog smlgn. allerede Ewald

i Stud. u. Krit. 1828. 357. Hovedspørgsmaalet er, om *semaḥ* 3, 8. 6, 12 betyder en kommende Messias eller den samtidige Zerubabel. Ved 3, 8 tænkte allerede Theodor af Mopsuhestia og de jødiske Fortolkere i Middelalderen paa Zerubabel; men i Almindelighed udlagde man begge Steder om Messias i absolut Forstand. Fuldstændig forfejlet var det i ethvert Tilfælde, naar man 6, 13 fandt Foreningen af den præstelige og kongelige Værdighed i Messias' Person udtrykt, ti Sætningen »mellem begge skal der herske Endrægtighed« fordrer tvingende, at der i Verset maa være Tale om to forskjellige Personer, nemlig om *semaḥ* og den med ham samtidige Præst. Men derved er det allerede gjort sandsynligt, at *semaḥ* ikke er en fremtidig ideal Skikkelse, da Omtalen af hans Enighed med den samtidige Præst er saa ejendommelig, at den nøder os til at tænke paa rent historiske Forhold. Altsaa kan, da Præsten selvfølgelig er Josua, *semaḥ* kun være Zerubabel, og for Rigtigheden af denne Forklaring taler i allerhøjeste Grad Overensstemmelsen med den samtidige Haggai, der utvetydig overførte Messiasforventningen paa Davididen Zerubabel (§ 59). Desuden hedder det udtrykkelig om Zerubabel Zak. 4, 9, at han skal fuldføre Tempelbygningen, men Templets Fuldførelse er baade for Haggai og Zakarja Signalet for Messiastidens Frembrud. Det Eneste, der kan anføres for at forklare *semaḥ* om en kommende Fyrste, er Ordene 3, 8: »se, jeg bringer min Tjener, *semaḥ*«. Men Forstaaelsen af denne Sætning, hvis Oprindelighed iøvrigt er betvivlet af Enkelte, maa aabenbart rette sig efter de øvrige sikre Holdepunkter. Ere nu disse Forudsætninger rigtige, saa falder Reconstructionen af 6, 11 ff. af sig selv, idet Teksten oprindelig maa have lydt: »Du skal tage af Guldet og Sølvet og forarbejde * en Krone * deraf og sætte den paa * Zerubabels * Hoved, og sige til ham: saa siger Jahve: se en Mand med Navnet *semaḥ* (ti dér, hvor han staar, spirer det), og han skal bygge Jahves Tempel, og han skal bære Herlighed og sidde og herske paa sin Trone; og * Josua * skal være Præst ved hans * højre Side *, og Endrægtigheds Raad skal herske mellem dem begge«. At man forandrede Zerubabel til Josua i dette Stykke, forklares let ved de efterexilske Forhold. Selvfølgelig ere da ogsaa de to Olietræer paa begge Sider af Lysestagen 4, 14 de samme to Mænd, Zerubabel og Josua, der salvedes til Konge og til Ypperstepræst.

Iøvrigt minde de anførte Steder om den (neppe primære) Sætning Jer. 33, 17 f.: ikke skal David savne Mænd til at sidde paa Israels Trone, og ikke skulle Præsterne og Leviterne savne Mænd til at staa for mit Aasyn og ofre.

62. Noget senere, i Aaret 518, fik Zakarja endnu en Gang Lejlighed til at styrke Folkets messianske Forventninger (c. 7—8). Der rettedes nemlig det Spørgsmaal

til Profeten, om Menigheden skulde vedblive at faste og sørge paa Erindringsdagene for de store nationale Ulykker, da det synes, som om disse Sørgefester intet Indtryk gjøre paa Herren. Zakarja giver dem det Svar, at Fasten som blot ydre Ceremoni intet Værd har for Gud. Deres Ulykker vare en Følge af Folkets tidligere Gjenstridighed overfor de ældre Profeter, der forkyndte dem Herrens rent ethiske Krav om Retfærdighed og Hellighed. Men nu er — saafremt Folket i Modsætning til Fædrene vil følge Guds hellige Bud — det Øjeblik kommet, da Herren forbarmer sig over sit Folk og vil vende tilbage til Jerusalem, der skal kaldes »Trofastheds By«, og til Tempelbjerget, der skal kaldes »det hellige Bjerg«. Snart skal den Tid komme, da Jerusalems Gader fyldes af højtbedagede Oldinge og legende Børn. Fra alle Verdens Egne skulle de Landflygtige vende tilbage for atter at blive Guds Folk, ligesom han vil være deres Gud i Trofasthed og Retfærdighed. I underfuld Frugtbarhed skjænker Landet dem alle sine Goder, og som de hidtil have været nævnede som et frygteligt Eksempel paa Guds Forbandelse, saaledes skulle de nu betragtes som et lysende Eksempel paa hans Velsignelse. Da behøve de ikke mere at spørge, om de skulle faste eller ikke, ti deres Sørgefester forvandles til Glædesfester. Paa den Tid enes Hedningefolkene om at komme til Jerusalem forat vinde Israels Guds Naade; da gribe 10 Mænd af alle Folkeslagenes Tungemaal fat i én jødisk Mands Kappeflig og sige: vi ville følge eder, ti vi have erfaret, at Gud er med eder! Nye profetiske Tanker indeholder denne Recapitulering af den ældre profetiske Forkyndelse ikke; dens Betydning ligger, som det gjentagne »altsaa fatter Mod« viser, i den Energi, hvormed Profeten opflammer sine Landsmænds Tro paa de tidligere Forjættelsers Sandhed og usvækkede Kraft, medens samtidig den saa stærkt betonede Betingelse for Frelsens Komme, nemlig at Folket skal adlyde Guds hellige Bud, godtgjør, at det ikke er de letfærdig trøstende, men de

sande og alvorlige Profeters Aand, der er virksom hos Zakarja.

63. Haggais og Zakarjas opmuntrende Taler fik Folkets Mod til atter at blusse op, saa at det lykkedes at fuldføre Tempelbygningen i Aaret 516. Men denne Begivenhed bragte den lille Menighed en ny Skuffelse. Fuldendelsen af Herrens Bolig medførte ikke, som disse Profeter havde forjættet, det store Omslag og den messianske Herlighed. Tvertimod vedbleve Forholdene at være ligesaa pinefulde for den lille jødiske Provins. Zerubabel blev ikke Bæreren af den messianske Kongeherlighed, men forsvinder som en betydningsløs Skikkelse i Datidens Mørke, medens hans Værdighed overdroges Fremmede. De smaa fanatiske Nabostammer, der skinsygt holdt Øje med den jødiske Kolonis Fremskridt, lagde den alle Hindringer i Vejen, navnlig da man begyndte at gjenopføre Murene om den værgeløst liggende Hovedstad. Som venteligt var, medførte denne nye Skuffelse en ny Lammelse af Folkets moralske Kraft. Man opgav Troen paa den saa længselsfuldt forventede Doms Komme og nærmede sig mere og mere de halvhedenske Beboere af Landet, der fortsatte, hvad den frafaldne Del af Israeliterne havde begyndt før Exilet. Tempeltjenesten gik vel sin Gang, men ogsaa her fulgte man kun rent mekanisk med og ofrede ikke alt for Meget paa den Gud, der saa daarlig forstod at værne om sit eget Folk.

Overfor denne Opløsning træder i det 5. Hundredaar den Profet op, der almindelig, man maaske med Urette, benævnes med Navnet Mal'aki. I hans Skrift fornemme vi endnu en Efterklang af den gamle profetiske Kraft, men tillige en ny Aand, der formidler Overgangen til den følgende Periode og viser os, at den egenlige profetiske Inspiration er ved at forsvinde hos Israeliterne. Ogsaa for Mal'aki er det Hovedopgaven at gjenoplive Troen paa Israels Fremtid og paa dets Guds Evne og Vilje til at bringe den store Omvæltning, eller »Dommen«, som det her med et dogmatisk fastslaaet Udtryk hedder. I

Tilslutning til Zakarjas sidste profetiske Tale (§ 62) forklarer han Frelsens Udebliven ved Folkets Synd og Lunkenhed. Ved denne Bevisførelse nævner han fortrinsvis de fordærvelige og ofte med Raahed indgaaede Ægteskaber med fremmede Kvinder (2, 14 ff.), desuden den oprørende Uretfærdighed mod de Hjælpeløse, deres Mened, Ægteskabsbrud og hedenske Tryllekunster (3, 5 ff.) samt den herskende Strid mellem de Ældre og Yngre (3, 24); men ved Siden deraf viser der sig en stærk Interesse for den ydre Cultus, idet flere af hans Anklager ere rettede, dels mod Præsterne, der paa skamløs Maade forsømme Tempeltjenesten, dels mod de Ofrendes utilfredsstillende Gaver (1, 6—2, 9. 3, 8 ff.). Fra dette Standpunkt tilbageviser han Folkets Tvivl og mismodige Ytringer om, at Jahves strenge Tjeneste er uden Løn, og at det derfor er klogere at slutte sig til de Letfærdige og Frafaldne, der altid komme bedre fra det end de Fromme (3, 14 ff.). Herren er ikke døv eller ligegyldig, men mærker sig hvert Ord, der bliver talt, og optegner Navnene paa dem, der ere ham tro og agte hans Navn:

Og de skulle være min Ejendom fra den Dag, da jeg fuldfører mit Værk; over dem forbarmer jeg mig, som en Fader forbarmer sig over sin Søn, der er ham lydig. Da skulle I komme til anden Erkjendelse og se Forskjellen mellem de Retfærdige og de Uretfærdige, mellem dem, der tjene Gud, og dem, der ikke tjene ham. Ti se, Dagen kommer, flammende som en Ovn. De Letfærdige og Frafaldne blive til Straa, og den kommende Dags Ild fortærer dem, saa at der ikke levnes dem Rod eller Top. Men for eder, der ære mit Navn, oprinder Retfærdighedens Sol med Lægedom i sine Straaler. I drage ud som kaade Kalve fra Folden og nedtrampe de Frafaldne, saa de blive til Støv under Eders Fodsaaler.

Ejendommeligere end dette Afsnit udformer Mal'aki sin Fremtidsforventning paa et andet Sted, hvor han bekjæmper Folkets vantro Klager over Dommens Udebliven (2, 17 ff.). Her omtaler han nemlig en Forberedelse for Dommen, hvis Hensigt er at forhindre, at det syndefulde Folk fuldstændig skal gaa tilgrunde, naar Herren kommer for at gaa i Rette med det:

Se, jeg sender mit Sendebud, at han skal berede Vejen for mig. Og pludselig kommer den Herre, efter hvem I spørge, og den Pagtsengel, efter hvem I længes, til sit Tempel. Se han kommer, siger Hærskarernes Jahve. Men hvo kan udholde den Dag, da han kommer, hvo kan bestaa, naar han aabenbarer sig! Ti det bliver som Metalrenserens Ild og Blegmandens Lud. Han sætter sig og renser og tvætter; han renser Levis Sønner og omsmelter dem som Guld eller Sølv, til de bringe Jahve Ofre paa tilbørlig Vis. Da bliver Judas og Jerusalems Offergave Jahve kjærkommen som i gamle Dage og i svundne Tider. Og jeg kommer til eder for at holde Dom og holde stakket Rettergang med Besværgerne, Ægteskabsbryderne, Menederne og dem, der forurette Daglejerne, Enkerne eller de Faderløse og bedrage de Fremmede, og som ikke frygte mig.

Til den samme Tanke kommer Profeten endnu engang tilbage i Slutningen af sit Skrift (3, 23 f.):

Se jeg sender Eder Profeten Elija, inden Jahves vældige og frygtelige Dag kommer, at han maa forsone Fædrenes Hjerter med Børnenes, og Børnenes Hjerter med Fædrenes — forat jeg ikke skal komme og slaa Landet med Forbandelse.

Grundtanken i disse Afsnit er, at Mal'aki paa ægte profetisk Vis forvandler den længselsfuldt ventede Dom om Hedningeverdenen til en Dommens Dag, der først og fremmest rammer Israel selv (smlgn. Am. 5, 18 osv.). Hvad Israel nu smertelig savner, Aabenbarelsen af Guds dømmende Retfærdighed, skal sikkert komme, men i anden Forstand, end Folket ønsker det. Da imidlertid Folket nu er saa dybt sunket, vil Herren, inden han kommer, som Forbereder sende en Profet med Elijas mægtige Kraft til at bekjæmpe Frafaldet og føre ialtfald en Del af Folket tilbage til Herren; ti kun paa denne Maade kan Dommen blive en udsondrende og lutrende Ild, medens den nu vilde virke fuldstændig tilintetgjørende. Hermed betegner Mal'aki tillige den daværende Profeti som ude af Stand til selv at omskabe Folket — en betydningsfuld Selvcharacteristik af den mod sin Ende stundende Profetisme. I Begrebet af den store Krisis mellem Godt og Ondt indenfor Israel gaar Dommens Dag fuldstændig op. En videre Beskrivelse af Messiastiden gives ikke, hvad ogsaa

var saa meget mindre nødvendigt, som de tidligere profetiske Skildringer paa den Tid vare velkjendte for Profetens Tilhøfere. Om nogen Messias er der ikke Tale, ti »Pagtens Engel« 3, 1 er, ligesom det hyppigere Udtryk »Jahves Engel«, kun er Udtryk for Herrens egen Aabenbaring, saa at de to Subjecter i Virkeligheden her tegne en og samme Person: Herren selv, der kommer til Dommen.

Paa Spørgsmaalet om, hvorvidt Mal'aki er ældre eller yngre end Esras Reformation, behøve vi i denne Sammenhæng ikke at indlade os (s. de forskjellige Opfattelser hos Kuenen, Onderz.[2] II 431 ff. og Wellhausen, Skizzen V 198 f.). Ialtfald er han omtrentlig samtidig med Esra.

En Forventning om Hedningenes kommende Anerkjendelse af Jahve tør ikke søges i det mærkelige Vers 1, 11 (smlgn. V. 14): ti fra Øst til Vest er mit Navn stort iblandt Hedningene, og overalt bringes der mit Navn Røgelse og Ofre. Med denne Tanke gaar Profeten endnu videre end Jes. 42, 4. 51, 5: dybere set indeholde de forhaandenværende hedenske Religioner en Tilbedelse af den sande Gud, selv om han er dem ukjendt af Navn og Væsen (smlgn. Ap. Gj. 17, 23). Iøvrigt bør det ikke overses, at denne dristige Tanke her er præget af polemisk Interesse og Iver.

Til at tillægge Mal'aki den Forestilling, at Elija selv skulde vende tilbage som Forløber for Dommens Dag, foreligger der ikke nogen tvingende Nødvendighed, om det end maa erkjendes, at Beretningen om Elijas Endeligt kunde gjøre en saadan Forestilling mulig ogsaa paa en Tid, hvor Udødelighedstroen endnu ikke havde udbredt sig hos Israeliterne (smlgn. § 85).

64. I Mal'aki møder os, naar vi foreløbig se bort fra Daniel, den sidste, om end stærkt svækkede og modificerede Ytring af den gamle, umiddelbare profetiske Kraft. I Profetiens Sted traadte i den følgende Tid den i Babylonien opstaaede, af Esra i Palæstina indførte Lovretning, hvis Opgave var at bevare Israel rent og ubesmittet indtil Messiastiden. Forventningen om denne Herlighedens Tid danner altsaa Baggrunden for den nye Retning og er dens bærende Princip, men den udformes ikke paa ny og selvstændig Maade. Kun i Psalmerne arbejder den rene profetiske Aand videre og vinder her nogle aandelige Sejre, som ikke engang Deuterojesaja havde vundet, men

som dog, nærmere beset, kun ere en Udfoldelse af de hos Profeterne foreliggende Grundtanker.

Imidlertid var den paa Mal'aki følgende Tid ikke helt uden en profetisk Literatur, som man efter dens afledede Character kan kaldes den deuteroprofetiske Literatur. Kjendetegnet for den er, at den er opstaaet, ikke ved umiddelbar profetisk Inspiration, men middelbart gjennem Studiet af de gamle profetiske Skrifter. Allerede Haggai og navnlig Zakarja forholde sig, som vi have set, væsenlig reproducerende til de foregaaende Profeter; men alligevel høre de endnu til de oprindelige Profeter, idet de, trods Afstanden mellem dem og deres Forgjængere, stille deres profetiske Tanker i et klart og energisk Forhold til den samtidige Historie og de i denne foreliggende praktiske Opgaver. Anderledes den deuteroprofetiske Literatur, der opstaar, dels i Kraft af en ved Læsningen af de gamle Profeter befrugtet Fantasi, dels ved en fri Reflexion uden tydelig Sammenhæng med foreliggende praktiske Forhold og Opgaver. Dens egenlige Fader var Profeten Hezechiel, der for første Gang løsner den profetiske Forventning fra den umiddelbart forestaaende Fremtid og fra Samtidens reale historiske Forhold (§ 50), hvorfor det ogsaa er Hezechiels Skildring af den sidste Kamp mellem Verdensmagten og Gudsriget, der særlig beskjæftiger denne Literatur. Som Følge heraf opererer den fortrinsvis med rent almene Betegnelser som »Folkeslagene«, »alle Hedninger«, eller med emblematiske Navne, laante fra de gamle profetiske Skrifter. Om Tallet af de blandt de kanoniske Skrifter forekommende Profetier, der kunne henregnes til denne deuteroprofetiske Literatur, hersker der Uenighed mellem de moderne Forfattere, hvorfor vi hellere ville behandle de fleste af de dertil henførte Skrifter under de Bøger, hvis Affattelsestid er usikker (Cap. II D). Men ialtfald ved ét profetisk Stykke er Forholdet saa klart og utvetydigt, at vi med fuld Sikkerhed kunne omtale det i denne Sammenhæng, ja fremstille det som et fuldendt Paradigme paa denne Literatur, selv om det ifølge disse Skrifters

ejendommelige Character ikke er muligt med fuld Nøjagtighed at angive den Periode af den efterexilske Tid, i hvilken det er opstaaet.

De Skrifter, der af et større eller mindre Antal moderne Forfattere ere henregnede til denne Literatur, ere Jes. 24—27. Joel, Zak. 9—11 og 12—14.

65. Det omtalte Stykke danner i den overleverede Kanon Slutningen af Zakarjas Bog, nemlig c. 12—14 — dog med Fradrag af 13, 7—9, der almindelig og utvivlsomt med Rette forbindes med det 11. Cap. At vi her befinde os i en senere, efterprofetisk Tid, er aldeles umiskjendeligt. Til det urene Væsen, der i den kommende Messiastid skal udryddes af Israel, regner Forfatteren nemlig ogsaa Profetismen — ikke de falske Profeter, men »Profeterne« *(ha-nebîim)* uden nærmere Bestemmelse (13, 2 ff.). Naar Nogen gribes af den profetiske Begejstring, vil han blive dræbt af sine Forældre, fordi »han har talt Løgn i Herrens Navn«. Og de, der hidtil vare Profeter, ville energisk benægte denne Kjendsgjerning, fordi de skamme sig derover. En saadan Tanke kan kun være opstaaet paa en Tid, hvor de gamle profetiske Former udelukkende skjulte Usandhed og Bedrag, og hvor altsaa den oprindelige Profetisme fuldstændig var udslukt. Protesten retter sig ikke mod den afledede profetiske Skribentvirksomhed, i Kraft af hvilken Forfatteren jo selv skriver, men mod de profetiske Sværmeres offenlige Optræden i den gamle profetiske Dragt, den haarede Skindkappe. Til samme Resultat fører dette Afsnit nu ogsaa ved sit umiddelbare Indhold. Det bestaar af to Dele (12, 1—13,6 og c. 14), der begge skildre den sidste afgjørende Kamp mellem Hedningene og Gudsriget, men med den mærkværdige Forskjel, at c. 12 lader Hedningene gaa tilgrunde, inden de faa Jerusalem erobret, medens c. 14 lader Jerusalem blive erobret, og saa først Hedningene gaa tilgrunde. Dette er kun muligt paa en Tid, da Fantasien frit reproducerede de gamle profetiske Forbilleder, uden som disse at være bundne af bestemte historiske Forudsætninger i Folkets sædelige Tilstand.

Ligesom Herren hos Hezechiel selv lokker Gog til at angribe Jerusalem, saaledes foranlediger han i det første af disse tvende Fremtidsbilleder Hedningene til at drage mod sin Stad for nemlig dér at tilintetgjøre dem. Folkeslagene samle sig for at belejre Byen og tvinge ved denne Lejlighed Landbefolkningen i Juda til at tage Del i Angrebet paa deres egen Hovedstad. Men da gribes Hedningene pludselig af Angst og Forvirring, medens den judæiske Landbefolkning, der ser dette, fyldes af Mod og anfalder og overvinder de fjendlige Skarer, og saaledes bliver Jerusalem uberørt af Angrebet. Efter denne Sejr besjæler Herren »Davids Hus og Jerusalems Beboere« (et skematiserende Udtryk for Regjering og Folk i Juda) med en mægtig Sjælerørelse, der giver sig Udtryk igjennem en almindelig Landesorg over En, hvem de have myrdet. Derpaa lader han en Kilde fremvælde, der renser Davids Hus og Jerusalems Beboere fra al Synd og Urenhed, og særlig udrydder han alt Afguderi og alt profetisk Sværmeri af Landet. Enkelte Træk i dette Fantasibillede, navnlig den judæiske Landbefolknings tvungne Deltagelse i Jerusalems Belejring, ere saa ejendommelige, at man føres til at udlede dem af bestemte Oplevelser paa den Tid, da dette Afsnit skreves; men de fremtræde dog opløste i en vis fantastisk Ubestemthed uden at meddele Stykket en bestemt historisk Character. Det samme gjælder om Omtalen af den Martyr, hvis Drab fremkalder en saa bitter Anger og Klage hos det vaagnende Folk. Om Forfatteren herved sigter til et til hans Tid begaaet Drab eller til en tidligere Martyr, eller om hans Udtryk er fremkaldt ved Fordybelse i Jes. c. 53 (§ 56), lader sig ikke mere afgjøre. Kun saameget ser man, at Folkets aandelige Gjenfødelse formidles ved Angeren over dette Drab, og deri ligger Stykkets dybere religiøse Betydning, ligesom det ogsaa er dette Udtryk, der har fundet Anvendelse i det nye Testamente (Joh. 19, 37).

I det andet Fremtidsbillede (c. 14) hedder det derimod, at Hedningefolkene, der samle sig og belejre Jerusalem, virkelig indtage Staden og skjænde og brænde

deri, saa at kun Halvdelen af Befolkninger bliver tilbage. Men da kommer Jahve sit Folk til Hjælp. Omgiven af sine Engle aabenbarer han sig paa Oliebjerget, der under et stort Jordskjælv spaltes tværs over til en dyb Dal dér, hvor Jahve har traadt med sin Fod. Efter Hedningenes forfærdelige Nederlag kommer den nye, messianske Tid. Den forløber som en eneste uendelig Dag uden Nat og uden Kulde eller brændende Hede. Landet bliver en jævn Slette, over hvilken Jerusalem hæver sig; og stedse rindende Strømme udgaa fra Staden og løbe mod Øst og Vest. De Hedninger, der blive tilbage efter det frygtelige Nederlag, anerkjende Jahves Herredømme og drage aarlig til Jerusalem for at fejre Løvhyttefesten; og alle, der ikke deltage i disse Valfarter, straffes med Tørke og Vandmangel. I Jerusalem beherskes alt af Templets Cultus, der bliver saa omfattende, alt selv de dagligdags Kar i Byens Huse maa indvies forat kunne benyttes dertil. Alle disse Tanker vise sig ved nærmere Betragtning at være en digterisk fri Udfoldelse af Hezechiels Profetier om det sidste Angreb paa Gudsriget og om den i det frelste Juda gjennemførte strenge og alt beherskende Cultus.

At Zak. 12—14 ikke kan tilskrives Profeten Zakarja, Forfatteren af c. 1—8 (§ 60—62), vil være indlysende for Enhver, der har Blik for Forfatterejendommeligheder. Men heller ikke det af Hitzig, Ewald, Reuss og endnu af Orelli gjorte Forsøg paa at forvandle dette Afsnit til en oprindelig Profeti af de gamle Profetiers Art ved at henføre det til Tiden kort før Jerusalems Indtagelse 586, stemmer med de foreliggende Kjendsgjerninger. Modsigelsen mellem c. 12 og 14 er ikke altfor paafaldende i et senere reproducerende Fantasibillede, men vilde som real Profeti fra den forexilske Tid være i høj Grad betænkelig. Tilmed vilde Forf. i c. 12 stille sig i en saadan Modsætning til Jeremias og Sefanja, at man maatte henregne ham til de af disse Mænd bekjæmpede falske Profeter, der stadig holdt Folket i en fanatisk Rus ved at forkynde dem, at Jerusalem ikke skulde indtages. Ti at c. 12 skulde gaa paa en fjernere (eskatologisk) Fremtid og c. 14 paa selve den daværende Tid, som Orelli mener, kunde neppe nogen Tilhører forstaa, da de to Fremtidsbilleder jo ellers have ganske den samme Character. Om Tiden for den virkelige Affattelse er der af de ovenfor anførte Grunde Intet at sige med afgjørende Bestemthed. Dog fortjener det ialtfald at bemærkes, at Omtalen af Landbefolkningens tvungne

Deltagelse i Jerusalems Belejring har en mærkelig Parallel i Henoks Bog (90, 16), hvor Ørnene, Ravnene og Glenterne (d. e. de fremmede Folk) føre nogle af Markens Faar (Jøderne) med sig paa deres Tog mod Jerusalem. Men om man tør gaa saa langt ned i Tiden med et i Kanon optaget Stykke, er meget tvivlsomt. Tilmed vil man, hvis Wellhausen har Ret i at betragte 12, 7 som et Indskud fra Makkabæertiden, heri have et Bevis for, at det Øvrige er fra en tidligere Tid. — Smlgn. iøvrigt den til § 71 anførte Literatur.

Vanskeligheden ved den nærmere Bestemmelse af den Martyr, hvis Død fremkalder den store Landesorg (12, 10), forøges ved Tekstens Dunkelhed. I den overleverede Tekst hedder det: de skulle se hen til mig, hvem de have gjennemboret; men da det straks i den følgende Sætning hedder: og sørge over ham, kunne Ordene *élat ét* sikkert ikke være rigtig overleverede. Formodenlig ere Bogstaverne את Levninger af en oprindeligere og klarere Tekst. I Anvendelsen Joh. 19, 37 sættes uden videre ham for mig, hvad allerede burde advare mod de mange Dybsindigheder, man har villet finde i den overleverede Tekst.

66. Tiltrods for den profetiske Inspirations Udslukken i Tiden efter Mal'aki skulde den profetiske Aand dog endnu engang blusse op og skabe et Værk, der indtager en høj Rang mellem Profetierne trods den sælsomme Form, hvori det fremtræder, og tiltrods for, at Jøderne selv ikke have henregnet det mellem Profeterne, men givet det Plads i Kanons tredie Afdeling. At dette Skrift, Daniels Bog, ialtfald som det nu foreligger, er opstaaet under Antiochus Epiphanes i den første Halvdel af det 2. forkristelige Hundredaar, hører til de af Kritikens Resultater, der nutildags have fundet almindeligst Anerkjendelse, ogsaa i strengt conservative Kredse. Alle de sikre sproglige og historiske Kjendsgjerninger, som den nyere Tid har bragt, føre med tvingende Kraft til denne Antagelse; men endnu mere afgjørende er selve Skriftets Ejendommelighed, der fjerner det fuldstændig fra alle de ældre profetiske Værker. Var Skriftet affattet i Exilet, vilde det ikke være en Profeti som de øvrige gammeltestamentlige Skrifter, men en minutiøs og annalistisk Forudbeskrivelse af de kommende Begivenheder ned til Antiochus Epiphanes' Tid, som vilde gjøre Jødernes successive Oplevelse af det saaledes forud bekjendte Tidsrum til noget absolut unaturligt, bortset fra

den Ejendommelighed, at Nøjagtigheden og Rigtigheden af Skildringen vokser, jo længere Forfatteren kommer ned i Tiden. Hvorfor Jøderne ikke havde optaget denne Spaadom, der aldeles vilde distancere enhver anden Profeti, imellem de profetiske Skrifter, vilde da være en uløselig Gaade. Men endnu gaadefuldere vilde det være, at Forfatterens Viden om Fremtiden pludselig standser ved Antiochus Epiphanes' Regjering og her slaar over i en almindelig Fremtidsanelse i store, om de gamle Profetier mindende Træk. Tvertimod have vi i denne Ejendommelighed, der gjentager sig i en hel Række jødiske Skrifter, som Henoks Bog, Sibyllinerne o. a. (§ 86 f.), et sikkert Bevis for, at Bogen er skrevet paa det Tidspunkt, hvor den minutiøse Fremstilling hører op, og de almindelige Fremtidssyner begynde. Et Tab er denne Erkjendelse ligesaa lidt som ellers, hvor Affattelsestiden af et profetisk Skrift bestemmes rigtig, idet man ikke blot paa denne Maade først forstaar Skriftet, men ogsaa faar Øje for dets virkelige og dybe Betydning for Aabenbaringens Historie.

Den senere Affattelse af Daniels Bog, ialtfald som den foreligger for os, er anerkjendt af Tholuck, Delitzsch, Strack, Orelli o. a. — Smlgn. iøvrigt foruden de ældre Fortolkninger: Bevan, A short Commentary on the Book of Daniel, 1892. Behrmann, Das Buch Daniel, 1894. E. Stave, Daniels bok, Upsala 1894.

M. H. til Bedømmelsen af et saadant Skrift fortjene Smends Ord (Zeitschr. d. alttest. Wissensch. V 243 f.) at anføres: »Daniels Bog gjaldt ikke længe efter sin Affattelse for et Værk af den gamle Seer selv. Særlig vanskeligt er det Spørgsmaal, om ogsaa dens virkelige Forfatter vilde fremkalde en saadan Tro, eller om det mere var en literær Kunstform, naar han lod Daniel fremtræde som Bogens Forfatter. Ulige sandsynligst er ganske vist det Første. Man maa imidlertid indrømme, at vi savne Midler til en fuldkommen sikker Besvarelse af dette Spørgsmaal. Kun saa meget tør man hævde, at de ovenfor opstillede Alternativer neppe fjernede sig langt fra hinanden for Forfatteren. I ethvert Tilfælde har Ingen Ret til at gjøre Forfatteren personlig ansvarlig for, hvad der var en Ejendommelighed ved Datidens hele jødiske Literatur. Man vilde derved anlægge en Maalestok paa hin Literatur, der væsenlig stammer fra vor moderne historiske Bevidsthed«. — Dybest set beror den hele Kunstform paa den senere profetløse Tids faste Tro paa, at de gamle Profeter havde kjendt den

hele Fremtid, saa at man ved at lægge dem saadanne Skildringer i Munden, kun udførte, hvad de virkelig selv kunde have skrevet.

67. Hovedpunktet ved Forstaaelsen af Daniels Bog er den Kjendsgjerning, at intet af Skriftets forskjellige Fremtidssyner viser ud over Seleucidernes, nærmere bestemt Antiochus' Tidsalder, en Kjendsgjerning, som Delitzsch allerede ubetinget anerkjendte, inden han aabent erklærede sig for hele Bogens Affattelse i det 2. Hundredaar. At c. 8 og c. 11 skildre Alexander den Stores Sejr over Perserne, derpaa de Rigers Historie, der opstode ved hans Riges Deling, og endelig Antiochus Epiphanes' ugudelige Regjering, anerkjendes af Alle. Da nu de absolute messianske Fremtidsudsigter slutte sig umiddelbart til Fremstillingen af Antiochus' Herredømme, maa man allerede paa Forhaand vente, at de foregaaende Skildringer af de 4 Verdensriger (c. 2 og 7), der skulle afløses af Gudsriget, heller ikke kunne føre ud over den seleucidiske Tid. Dette stadfæstes ogsaa paa aldeles utvetydig Maade ved disse Capitler selv. Det fjerde Verdensrige fremstilles saaledes c. 2 som et Rige halvt af Jern og halvt af Ler, d. e. usammenhængende og indbyrdes fjendligt, trods Forsøgene paa ved Ægteskabsforbindelser at bringe Sammenhold mellem de enkelte Dele tilveje (V. 43, smlgn. Jer. 31, 26). Netop det samme berette 11, 6. 17 om Forholdet mellem det seleucidiske og ptolemæiske Rige, saa at der ikke kan herske Tvivl om, at Jernriget er Alexander den Stores græske Monarchi, og Jern- og Lerriget de efter hans Død opstaaede hellenistiske Riger. I Virkeligheden er dette ogsaa den ældste Opfattelse af Daniels Bog, idet allerede Sibyllinernes Bog 3, 396 udlægger Dan. 7, 7 om Seleucidernes Rige (§ 86); og endnu Syreren Afrem kjender og benytter denne Udlægning, uden Tvivl her som ellers i Tilslutning til en ham bekjendt jødisk Tradition. At derimod senere de fleste Jøder og efter deres Forbillede de Kristne udlagde det fjerde Rige om det romerske Rige, er ikke forunderligere end at forskjellige jødiske Exegeter i Middelalderen forklarede det om Muhammedanernes Magt. Det hører til de

Fænomener, der hyppig gientage sig i Exegesens Historie, og som man meget med Urette har benyttet som Skjelnemærke mellem en troende og en vantro Udlægning af Profeternes Skrifter. Hvor fjernt det meget mere laa den ældste Tid at søge Romernes Magt i Daniels Skildringer af det sidste frygtelige Rige, viser til Overflod den i høj Grad sympathiske Omtale af Romerne, som vi læse i 1 Makk. c. 8.

Det er saaledes det fjerde Riges Culmination under Antiochus Epifanes' Regjering, der danner Endepunktet for Forfatterens Fremstilling af Verdensmagtens Udvikling inden Gudsrigets Komme. Særlig er det denne Konges Forfølgelse af de trofaste Israeliter og hans brutale Ophævelse af Tempeltjenesten i Jerusalem, der betegner Højdepunktet i Ugudelighedens Udvikling (7, 25. 8, 10 f. 24 f. 9, 26. 12, 11). Her have vi Forfatterens virkelige Levetid og Bogens Affattelsestid. Alt hvad der derimod fører ud herover, er ren Profeti. I Modsætning til enkelte Nyeres Mening maa man nemlig fastholde, at Forfatteren ikke kan have oplevet Makkabæeren Judas Sejre og Templets Renselse og Indvielse i Aaret 165, da han skrev. Det bedste Bevis herfor er hans forskjellige, indbyrdes afvigende Angivelser af den Tid, i hvilken det skal forundes den ugudelige Konge Antiochus at mishandle det hellige Land, inden Herren griber ind og knuser ham. Saaledes bestemmer han 7, 25 denne Tid som $3^1/_2$ Aar eller 1269 Dage, hvormed 9, 27 og 12, 7 stemmer; derimod hedder det 12, 11 ff., at der fra det Øjeblik, da det daglige Offer ophævedes og Afgudsdyrkelsen oprettedes i Templet, skal forløbe 1290 Dage, men salig den, der venter 1335 Dage; og endelig læse vi 8, 14 den ganske afvigende Bestemmelse, at der mellem det regelmæssige Offers Ophævelse og Templets Restitution skal forløbe 2300 Aftener og Morgener, d. e. 1150 Dage. Over disse forskjellige Angivelser hviler der et tæt Slør, som neppe nogensinde helt vil blive løftet, men saa meget er indlysende, at selve Variationen forbyder os at se en *prophetia ex eventu* deri.

I Forhold til det aldeles Utvivlsomme i Forklaringen af det fjerde Rige ved det græske Monarchi er det af secundær Betydning, hvorledes man udtyder de tre foregaaende Riger. Den bedste Forklaring er vedblivende den, at de tre foregaaende Riger ere det kaldæiske, mediske og persiske, og der er neppe Grund til med Behrmann at opgive en nærmere Forklaring og antage Firtallet for en fri Leg med Historiens Indhold.

Imod Cornills Formodning, at Forfatteren allerede havde Tempelrenselsen bagved sig, s. Bevan a. S. 128. Kuenen, Onderz. ² II 461.

68. Det er altsaa det dæmoniske Angreb paa Israels Tro og Liv under Antiochus Epiphanus, der har bragt Forfatteren af Daniels Bog til paany at forkynde Messiastidens nære Komme og saaledes at opflamme sine Trosfællers Mod og Haab under den frygtelige Prøvelse. Det er derfor af den største Betydning at se, under hvilken Skikkelse Messiasforventningen træder os imøde hos en trofast Israelit fra denne Periode. At hos en saadan Forfatter Studiet af de gamle Profetier maa have spillet en væsenlig Rolle, maa vi paa Forhaand vente efter hvad vi have udviklet ovenfor § 64, og i Virkeligheden bestyrkes dette ogsaa ved Bogen selv. Den store Fremtidsudsigt c. 9 er fremkaldt ved, at Daniel grundede over et dunkelt Punkt i de hellige Skrifter, nemlig over Jeremias Profeti om de 70 Aar, i hvilken Trængselstiden skulde vare (§ 44). Vor Opgave bliver derfor nærmere at se, hvilke af de tidligere profetiske Tanker det er, som særlig fremhæves i dette Skrift. Et Hovedudgangspunkt for sine Tanker finder Forfatteren, som overhovedet Jøderne i den efterexilske Tid, i Jesajas og navnlig Hezechiels Betragtning af Verdensmagten som den dæmoniske Potens, der med fuld Bevidsthed kjæmper mod Herren og det af ham grundlagte Rige. Det var jo netop denne Kamp, der culminerede i Antiochus' hovmodige og brutale Forsøg paa at tilintetgjøre den jødiske Religion. Derfor danne Verdensrigerne for ham trods deres indbyrdes Forskjelligheder en Enhed som vekslende Udformninger af det samme Væsen. I det 2. Cap. danne de tilsammen ét Billede, hvis Lemmer ere af forskjelligt Stof. I det 7. Cap. have de alle Dyreskikkelse og stige alle op

af det samme store Hav. I Tidernes Løb blive disse Verdensriger stedse vildere og mere dæmoniske, indtil de nu have naaet deres Højdepunkt i Alexander end Stores Efterfølgere. Men derfor er Tiden nu ogsaa moden til Verdensmagtens Undergang og Gudsrigets Komme. Som hos Jesaja og de andre Profeter er det Herren selv, der uden nogen menneskelig Hjælp knuser den trodsende Hedningeverden (8, 25). Uden at nogen Menneskehaand griber ind, løsner den Sten sig, der sønderslaar det store Billede 2, 34. 45. Efter denne store Dommens Dag (7, 10) oprettes Gudsriget. Himlens Gud grundlægger et Rige, der aldrig skal forgaa eller, saaledes som de forskjellige Verdensriger, afløses af en ny Magt (2, 44). Efterat det fjerde Dyr er dræbt, og dets Aadsel fortæret af Ilden, stiger et Væsen i Menneskeskikkelse ned med Himlens Skyer og føres hen for Gud, der giver det Magt, Ære og Herlighed; alle Folkeslag maa tjene det, dets Magt er evig og uforgjængelig, og dets Rige skal aldrig tilintetgjøres (7, 13 f.). I Forklaringen til dette Billede (7, 27) hedder det: Herredømmet og Magten gives til den Højestes Helliges Folk; dets Rige skal være et evigt Rige, og alle Magter skulde underkaste sig og tjene det. Ifølge denne tydelige Forklaring betyder det fra Himlen nedstigende Væsen, der ligner en Menneskesøn (*bar enâš* d. e. et Menneske), vel ikke, som Mange, deriblandt endnu Behrmann, have ment, selve den messianske Konge, men Gudsriget, repræsenteret af Israels Folk. De 4 Verdensriger fremstilles som Dyreskikkelser, Gudsriget som Menneskeskikkelse. Som frembragt udelukkende ved Guds Skaberkraft stiger det ned fra Himlen, medens de 4 Verdensriger komme fra Havets uhyggelige Dyb. Sandsynligvis har den messianske Konge for Forfatteren hørt med til Messiasriget ifølge de gamle Profeters Udsagn, men han omtaler ham ikke paa umiddelbar Maade.

En mere indgaaende og i høj Grad indholdsrig Beskrivelse af Messiastidens Væsen giver den store Fremtidsudsigt c. 9, Højdepunktet af hele denne Efterklang

af den gamle Profeti. Gjennem sine Overvejelser over Jeremias' Forkyndelse af de 70 Trængselsaar, der skulde forløbe, inden Folkets Gjenfødelse begyndte, blev Forfatteren — maaske, som Bevan mener, ved at combinere Jeremias' Ord med den syvfoldige Straf Lev. 26, 18 ff. — ført til at forklare de 70 Aar som 70 Aaruger eller 490 Aar. Paa denne Maade løste han det Gaadefulde i, at den af Jeremias omtalte Trængselstid varede langt ud over et Tidsrum af 70 virkelige Aar. Men Hovedsagen var, at han paa Grundlag af denne samme Beregning kunde forkynde sine Trosfæller en stor Trøst. Antiochus' Ophævelse af det daglige Offer (Aar 168) faldt nemlig efter hans kronologiske Beregning midt i den sidste af de 70 Aaruger, og saaledes blev der for Antiochus' Virken endnu kun en halv Aaruge eller $3^1/_2$ Aar tilbage (smlgn. § 67). Den Historiens Afslutning, som han paa denne Maade ser imøde som nærforestaaende, beskriver han V. 24 med følgende Ord: 70 Uger (d. e. Aaruger) har Gud bestemt for dit Folk og din hellige By for (efter deres Forløb) at bringe en Afslutning paa Ondskaben og fuldkomme Syndens Maal, forat sone Brøden og hidføre en evig Retfærdighed, forat besegle (d. e. bekræfte, opfylde) Profetierne og indvie det Allerhelligste. Med disse Ord er Betydningen af den store Afslutning given med næsten dogmatisk Klarhed. Verdensmagtens dæmoniske Ondskab, under hvilken Herrens Folk saalænge har snkket, skal nu være til Ende; Israels egen Synd finder sin Tilgivelse, og det skal for evig være retfærdigt for Guds Øjne; de endnu uopfyldte Forjættelser skulle gaa i Opfyldelse, og det af Hezechiel beskrevne Tempel skal indvies som Herrens Bolig.

Endelig sættes Kronen paa den hele Forkyndelse ved Fremtidsskildringen 12, 1 ff. I det forudgaaende Stykke beskrives Antiochus' forskjellige Foretagender, indtil han tilsidst opslaar sine Telte i Egnen mellem Middelhavet og Jerusalem — uden Tvivl et ved Sanheribs forbilledlige Historie fremkaldt Træk — for dér at rammes af Undergangen, fra hvilken Ingen kan hjælpe ham. Dermed begynder den store og frygtelige

Dommens Dag, Gjenstanden for den efterexilske Jødedoms stadige Forventning:

Paa den Tid rejser dine Landsmænds Skytsengel, den store Høvding Mikael sig, og der kommer en Trængselstid, hvis Lige aldrig har været, siden Folkene bleve til. Paa den Tid frelses de af dit Folk, der ere optegnede i Bogen. Og Mange af dem, der sove i Jordens Støv, skulle vaagne, nogle til evigt Liv, andre til evig Forsmædelse og Afsky. Men de Vise skulle funkle som Himmelhvælvingens Straaleglans, og de, der have ført Mange til Retfærdighed, som Stjerner for evig og altid.

Modstykket til Verdensdommen er altsaa de trofaste Israeliters Forløsning. Alle de, hvis Navne ere optegnede i Herrens Bog (smlgn. Mal. 3, 16. Jes. 4, 3), gaa frelste ud af denne Trængselstid. Men samtidig sker Retfærdigheden i streng individualistisk Forstand (§ 52) Fyldest. De fromme Martyrer, der have lidt for deres Tro uden at opleve Frelsens Tid, opstaa af deres Grave for at faa Del i den messianske Salighed, og de Frafaldne, der have trodset deres Gud uden at modtage Straf derfor, opstaa til evig Beskjæmmelse og vække som de af Herren Forbandede evig Afsky (efter Jes. 66, 24). Men mellem de Frelste straale de med særlig Glans, der have kjæmpet mod Frafaldet og bevaret de Svage og Vaklende for Troen paa Israels Gud, en tydelig Allusion til Jes. 53, 11, der synes at vise, at Forfatteren har forstaaet den dér skildrede Herrens Tjener som en Flerhed af fromme Martyrer. Efter Ordlyden af Stedet at dømme har Forfatteren, formodenlig i Tilslutning til Hez. c. 37, tænkt sig Opstandelsen begrænset til Israels Folk, hvad ogsaa er det nærmest liggende, da Roden til Opstandelseshaabet her ligesom Jes. 26 (§ 74) en Troen paa Guds gjengjældende Retfærdighed, der ikke er kommen til tydelig Aabenbarelse i Israels hidtidige Historie. Naar det endelig kun hedder, at Mange skulle opstaa, saa er vel Meningen ligesom i Henochs Bog c. 22 den, at kun de skulle opstaa, der i deres Liv ikke have modtaget retfærdig Løn eller Straf for deres Handlinger.

Til en Opregning og Bedømmelse af de talløse Forklaringer, der ere givne af de dunkle Ord 9, 25 ff., er der i nærværende Skrift hverken Plads eller Anledning. Allerede hos Kirkefædrene findes der en stor Variation, ligesom der i det Hele med Hensyn til dette Sted ikke kan tales om en traditionel kirkelig Udlægning, der skulde have faaet almindelig Tilslutning. Det maa derefter være tilstrækkeligt at antyde den Opfattelse, der ialtfald synes at være den relativ holdbareste. Det faste Udgangspunkt for enhver virkelig Forstaaelse er, at dette Sted maa staa i Samklang med det øvrige Skrift, d. v. s., at de 70 Aarugers Afslutning maa falde sammen med Antiochus Epiphanes' Undergang, der er Signalet til den store Verdensdom. Begyndelsespunktet for Tidsrummet, der bestemmes som det Tidspunkt, da Ordet om Jerusalems Gjenopførelse udgik, kan kun være den Tid, da Jeremias udtalte sin Profeti om Israels Gjenfødelse efter 70 Trængselsaar. Da nu 2 Krøn. 36, 21 lader de 70 Aar begynde med Jerusalems Indtagelse 586, saa er det ialtfald ret sandsynligt, at Forfatteren har haft den samme Opfattelse, hvorefter denne Begivenhed vil betegne Begyndelsespunktet af de 490 Aar. Derefter forløber der efter 9, 25 syv Uger eller 49 Aar, »indtil der fremstaar en Salvet, en Fyrste«. Herved skal der vel ikke tænkes paa Cyrus, der Jes. 45, 1 kaldes »Herrens Salvede« (saaledes Hitzig, Schürer, Kuenen o. A.), men paa den første af de Ypperstepræster, der i den efterexilske Tid stod i Spidsen for Jøderne, smlgn. 11, 22 (saaledes Grätz, Bevan o. A.). Da Jøderne vendte tilbage i Aaret 536, passer i Virkeligheden Beregningen næsten fuldstændig I Løbet af 62 Uger eller 434 Aar existerer derpaa Jerusalem som Stad med Gader og Stræder, om end under store Trængsler — en betegnende Skildring af den efterexilske Jødedoms Forhold. Efter de 434 Aars Forløb bliver en Salvet ryddet af Vejen, og Byen og Helligdommen hærjes af en fjendlig Konges Hær. Denne Konge tildeles der en Uge eller 7 Aar, i hvis Midte den daglige Tempeltjeneste ophæves. Efter de 7 Aars Forløb gaar han pludselig tilgrunde. At denne Konge kun kan være Antiochus, og at Midten af de 7 Aar er Tempeltjenestens Ophør Aar 168, have vi allerede omtalt. Den Salvede, hvis Død altsaa falder i Aaret 171, er efter den almindeligste Forklaring Onias III. Absolut sikkert er det ikke, men dog meget sandsynligt, da ogsaa 11, 22 omtaler en Ypperstepræsts Drab ved denne Tid. Medens nu alt dette stemmer meget godt, opstaar der den Vanskelighed, at der mellem 536 og 171 kun ligger 365 Aar, medens Forfatteren for dette Tidsrum angiver 434 Aar. Men det paafaldende heri falder bort, naar vi se, at ogsaa andre jødiske Historieskrivere, deriblandt Josefus, beregner den efterexilske Tid altfor højt, smlgn. Schürer, Gesch. des jüdischen Volkes II 616. Man bør ikke overse, at det for os er en let Sag at have Overblik over disse kronologiske Forhold, men at det for Datidens Jøder var temmelig umuligt at skaffe

sig sikker Besked om Tidsberegningen, navnlig for det persiske Riges Vedkommende. Forfatteren har her benyttet den dengang almindelig kjendte Beregning, der ialtfald stod Sandheden ulige nærmere end de Monstrøsiteter, som den senere talmudiske Kronologi præsterede.

Selv om man imidlertid skulde forkaste denne Tydning af Stedet, saa staar dog Hovedsagen, nemlig Slutningspunktet af de 70 Aaruger fast, ti den er hele Bogens Hovednerve og tillige det Punkt deri, der gav den dens store Betydning som Trøstebog for de nødstedte Fromme under Antiochus' Regjering. At indvende herimod, at denne Beregning ikke gik i Opfyldelse, vilde være et stort Misgreb, ti hvad der i denne Henseende hændtes Forfatteren, er kun det samme som det, der tidligere hændtes Jesaja, Deuterojesaja, Haggai og Zakarja osv. Ogsaa deres Forkyndelse af den umiddelbart forestaaende Fuldendelse gik ikke i Opfyldelse. Men altid bragte Historien en relativ Opfyldelse, der var tilstrækkelig til at holde Tilliden til Forjættelsen vedlige, f. Eks. Sanheribs Nederlag, Exilets Ophør, Templets Fuldendelse 536 osv. Og det samme gjentog sig nu. Templets Gjenindvielse 165 og Antiochus' pludselige Død i Persien 164 vare Begivenheder, der paa iøjnefaldende Maade gav Daniels Bog en delvis Stadfæstelse og bidrog til, at den ikke gik tabt for Efterverdenen, efterat dens første og nærmeste Mission var opfyldt.

D. Profetier, hvis Affattelsestid er usikker.

69. De profetiske Skrifter, som vi hidtil (§ 26—68) have betragtet, lade sig alle med fuldstændig eller dog stor Sikkerhed henføre til bestemte Tider. De give os derfor et tilforladeligt Overblik over de messianske Forventningers Historie og Udvikling fra det 8. til det 2. Hundredaar før Kristus, idet samtidig denne Udviklings indre Sammenhæng og harmoniske Klarhed yder en Borgen for Rigtigheden af Bøgernes Fordeling paa de forskjellige Tidsafsnit. Ved Siden heraf findes imidlertid nogle enkelte profetiske Skrifter eller Afsnit, hvis Affattelsestid ikke lader sig bestemme med lignende Sikkerhed, og som dog maa omtales, fordi de ikke ere uden Betydning for Kjendskaben til det gamle Testamentes messianske Forventninger. Disse Skrifter skulle derfor behandles her som et Slags Tillæg til de hidtil betragtede.

Til de profetiske Bøger, hvis Affattelsestid længe betragtedes som absolut sikker, hørte Joels lille Skrift.

Efterat Credner udførlig havde begrundet sin Opfattelse, hvorefter Joel havde levet under Kong Joas' Mindreaarighed og altsaa var ældre end Amos, blev dette Resultat godkjendt af Flertallet af Theologer af de forskjelligste Retninger som Hitzig, Ewald, Delitzsch, Keil, Reuss, Orelli o. A. I de senere Aar er der imidlertid heri sket en stor Forandring. Duhm, Merx, Kuenen, Wellhausen, Smend, Cornill og mange Andre have gjenoptaget den allerede af Vatke og Hilgenfeld fremsatte Opfattelse og henført Joel til de deuteroprofetiske Forfattere fra den efterexilske Tid. I Virkeligheden kan der anføres vægtige Grunde for begge Anskuelser, om det end maa indrømmes, at der efterhaanden er samlet et saadant Bevismateriale for den senere Affattelse, at Vægtskaalen begynder at helde til denne Side.

For Henførelsen af Joel til en tidligere Tid tale følgende Grunde. 1) Ifølge de 12 Profeters Rækkefølge synes Joel at tilhøre de ældste Profeter, ja egenlig at være den ældste, da Hoseas nuværende Plads i Spidsen for de 12 Profeters Bog uden Tvivl er fremkaldt ved Ordlyden af Hos. 1, 2. Da nu Samlerne af disse Skrifter ellers have vidst at sondre mellem forexilske og efterexilske Profeter, og navnlig maa antages at have vidst Besked med et meget sent profetisk Skrift, saa gjøres herved den efterexilske Affattelse paa Forhaand temmelig usandsynlig. 2) Opfattelsen af de ødelæggende Græshoppesværme som en bogstavelig Virkelighed, et Resultat, hvortil en methodisk Exegese altid vil føre, taler for, at Bogen er et ældre Skrift, da det har noget unaturligt ved sig, at en Forfatter, der, som man har udtrykt det, skrev et Slags Compendium af den eskatologiske Dogmatik, skulde have indledet sit Skrift med en realistisk Skildring af en saadan mere forbigaaende Calamitet, hvorfor det er betegnende nok, at Merx under sit energiske Forsvar for den efterexilske Affattelse har søgt at forklare Joels Græshopper som »apokalyptiske« Figurer. Der ligger i en saadan Fremhæven af en mere begrænset Nød en vis antik Naivitet, der kun lidet stemmer med en Apokalyptikers raffinerede Kunst. 3) Omtalen af de fremmede Nationer c. 4 taler ikke for den efterexilske Tid, da Hovedsagen, Verdensriget, fuldstændig mangler. Kun mindre Folk som Filistæerne, Fønikerne og Edomiterne, og ved Siden af dem Ægypterne, nævnes, hvad unægtelig bedst passer til en Tid, da endog det første Verdensrige, Assyrien, endnu ikke var traadt frem.

For en senere Affattelse kan man derimod gjøre gjældende, at kun Juda og Jerusalem omtales, samt at der intetsteds findes Angreb

paa Afguderiet eller den urene Jahvecultus. Tvertimod nævnes Tempelpræsterne som Folkets Ledere og Repræsentanter, og ved Siden af dem de Ældste, og ikke de mægtige Stormænd som hos Amos, Hosea eller Jesaja. Ogsaa minder det lidenskabelige Had til den øvrige Folkeverden nærmest om Exilets og den følgende Tids Profeter, idet Dommen over Hedningene stadig motiveres ved de Mishandlinger, som de have tilføjet de hjemløse Israeliter. Endnu betydningsfuldere og i Virkeligheden den sværeste Anstødssten for den forexilske Affattelse er selve Fremtidsskildringens Art i det lille Skrift. Joel sondrer nemlig, ligesom Hezechiel, mellem en nærmere og en fjernere Fremtid og henregner Hedningeverdenens Tugtelse til det, der skal ske tilsidst, naar Messiasriget bryder frem. Dette tyder paa en Afhængighed af Hezechiel, der yderligere bestyrkes ved forskjellige Berøringspunkter med denne Profet, hvorved man gjennemgaaende faar det Indtryk, at Oprindeligheden er at søge hos Hezechiel og ikke hos Joel. Endelig tyder den dobbelte Maade, hvorpaa »Herrens Dag« uden nærmere Forklaring omtales, paa en senere dogmatisk Udprægning og Benyttelse af dette Udtryk.

70. Joel skildrer først med stærke Farver den Elendighed, som uophørlige Sværme af Græshopper have bragt over det hellige Land, hvorved det særlig betones, at Ofrene ikke mere kunne bringes i Templet (c. 1). I disse Trængsler ser han et Varsel om, at Herrens Dag er ved at bryde frem, og opfordrer derfor Folket til ved en stor Bodsfest at afvende den truende Fare. Herrens Dag er altsaa her et Onde for Israeliterne, som disse søge at undgaa ved at anraabe Herrens Barmhjertighed og ved en Anger, der ikke bestaar i at sønderrive deres Klæder, men deres Hjerter (2, 12). Dette sker i Virkeligheden ogsaa, idet den paa Profetens Opfordring holdte Bodsfest fremkalder Herrens Medlidenhed med Folket, saa at han befrir det for Græshoppernes Plage og derved ogsaa for det truende Varsel om Herrens frygtelige Dags Komme (2, 18 ff.). Fra Himmelen falder rigelig Regn »til Fyldestgjørelse« (2, 23), d. e. til Retfærdiggjørelse af Folket overfor Hedningenes Spot over Israels Guds Uformuenhed til at hjælpe sit Folk. Med det 3. Cap. begynder et nyt Afsnit, der ved det indledende »og senere« viser hen til en fjernere Fremtid. Nu træder »Herrens Dag« atter frem, men i en helt anden Betydning, nemlig som den store Katastrofe,

ved hvilken Gudsrigets Fjender, Hedningefolkene gaa tilgrunde. Israel selv føler sig nemlig efter de nylig modtagne Tegn paa Herrens Naade forvisset om hans Velbehag, som det har erhvervet sig ved sin Bod og Anger. Først forjættes der Folket en stor aandelig Gjenfødelse, der vil sætte det istand til at gaa frelst ud af den store Trængselstid (3, 1 ff.):

Og derefter vil jeg udgyde min Aand over Alverden, og eders Sønner og Døtre skulle profetere, eders Oldinge have Drømme, og eders Ynglinge se Syner. Ja selv over Slaverne og Slavinderne udgyder jeg min Aand paa den Tid.

Trods Udtrykket »Alverden« (egenlig: alt Kjød) er denne Forjættelse begrænset til Israels Folk, som Udførelsen af Sætningen viser. Hvad Joel udtaler her, er det samme, som Hezechiel (39, 29) kortere udtrykker ved: Ikke mere vil jeg skjule mit Aasyn for dem, ti jeg udgyder min Aand over Israels Hus, siger Herren. Hvad der er opfyldt af Herrens Aand, kan ikke gaa tilgrunde, ti den indeholder Livet og banlyser Døden. Da imidlertid en af Aandens betydningsfuldeste Ytringsformer og ligesom dens uvilkaarligste og mest overtydende Manifestation var den profetiske Begejstring, fremstilles Aandsudgydelsen her særlig fra denne Side; men Hovedsagen derved er, at Alle i Israels Folk, Gamle og Unge, ja selv Trællene og Trælkvinderne, skulle være opfyldte af Herrens Aand. Paa denne Maade berører denne Forjættelse de os allerede bekjendte Profetier Jer. 31, 34. Jes. 54, 13, der ligeledes fremhæve, at Forskjellen mellem Inspirerede og Ikke-Inspirerede skal ophøre i Fuldendelsens Tid, idet Alle staa i det samme umiddelbare Forhold til Gud. Efterat Israels Folk paa denne Maade er forberedt, bryder Herrens Dag frem under frygtelige Naturoptrin og store politiske Omvæltninger. Men, hedder det,

Alle, der anraabe Jahves Navn, skulle frelses. Ti — som Jahve har sagt — en fredet Rest skal Sions Bjerg og Jerusalem være og de Tiloversblevne, hvem Jahve kalder.

Da Frelsen her begrundes objectivt ved Sion som Herrens Bolig, sætte Ordene »Alle, der anraabe Jahves Navn« vel ikke nogen Forskjel mellem den trofaste og den frafaldne Del af Israel — en Modsætning, der heller ikke vilde stemme med Skildringen af Aandsudgydelsen i det Foregaaende — men omskriver kun Begrebet Israel ved Udtrykket »alle Jahvetilbedere«. Mindre tydelig er Betydningen af det tilføjede »de Tiloversblevne, hvem Jahve kalder«. Er Skriftet efterexilsk, ligger det nærmest at tænke paa Jøderne i Adsplittelsen, der kaldes tilbage til Hjemmet (smlgn. 4, 7). Under den samme Forudsætning kan man i Citationsformlen »som Jahve har sagt« finde en Henvisning til Ob. 17.

Medens Juda og Jerusalem paa denne Maade gaa uskadte ud af den sidste store Trængsel, gaar den fjendlige Hedningeverden tilgrunde. Denne Side af Dommens store Dag skildrer c. 4. Herren samler Hedningene (smlgn. Hez. 38. Zak. 12) og fører dem til »Josafats Dal«, et Udtryk, der vel sigter til den Begivenhed, der fortælles 2 Krøn. c. 20, men dog hovedsagelig er baseret paa Betydningen af Navnet Josafat: Jahve holder Dom. Her dømmes de, fordi de have solgt og adsplittet Herrens Folk blandt Hedningene, delt dets Land mellem sig og plyndret Herrens Helligdom. Er Skriftet efterexilsk, saa er Omtalen af Fønikerne og Filistæerne en Slags Digression, idet den almindelige Dom over Hedningefolkene her særlig overføres paa de Folkeslag, der have mishandlet Herrens Folk ved at sælge Judæerne som Krigsfanger. Derpaa følger Skildringen af selve den sidste store Kamp, hvor Herren knuser Hedningefolkene, der ere dragne mod hans Stad, »forat I skulle erfare, at jeg er Jahve, Eders Gud, som bor paa Sion, mit hellige Bjerg.« Jerusalem viser sig at være en ukrænkelig Helligdom, som Hedningene ikke atter skulle betræde (4, 17). Derpaa afsluttes Skriftet med en Skildring af den messianske Tids Velsignelser. Bjergene flyde med Most, og Højene med Mælk. En Kilde udgaar fra Tempelbjerget og gjennemstrømmer Landet (smlgn.

Hez. 47, 1 ff. Zak. 14, 8). Og medens det hellige Land bugner af Overflod, ligge Ægypten og Edom som øde Ørkener, fordi de have mishandlet og dræbt Israeliterne, der boede i deres Lande (4, 18—21).

Hvad der skal forstaas ved Udtrykket *sefoni*, som Græshoppesværmen kaldes 2, 20, er ikke klart. Ordet betyder »den nordlige«, og Kuenen og Wellhausen have derfor ment, at Joel i de ødelæggende Græshoppehære har set en Virkeliggjørelse af den Hær »fra Norden«, hvormed Jeremias og Hezechiel havde truet. Wellhausen henviser til Muhammedanernes *sufjani*, der er et rent apokalyptisk Begreb, som kan fyldes med vekslende Indhold.

71. Er der saaledes en vis Sandsynlighed for, at Joel sluttelig maa henregnes til de efterexilske Profeter, saa er Forholdet mere indviklet ved det lille profetiske Skrift, der nu staar midt mellem Zakarjas Profeti (Zak. 1—8) og det ovenfor § 65 omtalte deuteroprofetiske Afsnit Zak. 12—14, og hvormed, som allerede bemærket, formodenlig 13, 7 ff. er at forbinde. Med Hensyn til dette Stykke divergere Meningerne endnu bestandig i paafaldende Grad. Medens Nogle, som Köhler, Whrigt og Bredenkamp, endnu mene at kunne hævde Zakarjas egen Affattelse deraf, henføres det af en Række Kritikere, deriblandt endnu i nyeste Tid Reuss, Orelli, H. Schultz, Grätz og Grützmacher, til Tiden kort før Samarias Fald 722, og derimod af en anden Gruppe (Wellhausen, Stade, Cornill o. a.) til en senere efterexilsk Tid. Det kunde synes, som om denne Variation maatte gjøre ethvert Forsøg paa ad kritisk Vej at bestemme Stykkets Alder til et haabløst Foretagende. Ikke destomindre vil man ved nærmere Betragtning se, at Taagen letter i en betydelig Grad, og at Mulighederne i Virkeligheden reduceres til et stærkt begrænset Minimum. For det første kan der for en alvorlig Betragtning af Kjendsgjerningerne ikke være Tale om at henføre dette Afsnit til Zakarja selv. Den historiske Baggrund er totalt forskjellig fra den, der ligger til Grund for denne Profets Forkyndelse, og de to Skrifter skille sig i Fremstilling og Stil saa stærkt som muligt fra hinanden. Fremdeles

ere de to kritiske Opfattelser i deres umiddelbare Form lige uskikkede til at forklare de foreliggende Kjendsgjerninger. Saa ypperlig som forskjellige Enkeltheder i Stykket passe til det efraimitiske Riges sidste Tider, saa sikkert pege andre hen paa efterexilske Forhold, saa at det er ligesaa utilfredsstillende at henføre det helt og holdent til Tiden før 722, som uden videre at opfatte det som et efterexilsk Product. Følgelig kan der kun være Tale om to Muligheder. Enten have vi her et efterexilsk Arbejde, der paa fri Maade reproducerer ældre profetiske Udtryk og Tanker, eller den efterexilske Forfatter har lagt virkelig existerende ældre profetiske Skrifter eller Fragmenter til Grund for sin Fremstilling. I Valget mellem disse to Muligheder vil man maaske aldrig komme til et enstemmigt Resultat; men da forskjellige Enkeltheder i Skriftet ere af den Beskaffenhed, at de blive i høj Grad umotiverede og betydningsløse som frit reproducerende Fantasier, turde den anden Opfattelse dog sluttelig vise sig at være den, der bedre kan forklare de foreliggende Kjendsgjerninger.

Smlgn., foruden Commentarene til Zakarja: Stade, Deuterozacharja, ZAW I, 1—96. 151—172. 275—309. Wellhausen, Skizzen V 180 ff. Hollænderen Kuiper, Zacharia IX—XIV. Eene exegetisch-critische Studie 1894 (henfører det Hele til Alexander den Stores Tid). Staerk, Untersuchungen über Komposition und Abfassungszeit von Zach. 9 bis 14. 1891 (betragter 11, 4 ff. 13, 7—9 som en Interpolation fra Makkabæertiden, og ser i c. 9 f. en Bearbejdelse af et forexilsk Skrift). Grützmacher, Untersuchung über den Ursprung der in Zach. 9—14 vorliegenden Prophetien 1892. Grätz, Monatschr. f. Gesch. u. Wissensch. d. Judenth. 1881. Kuenen, Onderz.[2] II. Eckardt, Der Sprachgebrauch von Zach. 9—14, ZAW XIII, 76 ff.

72. Deuterozakarjas Skrift begynder i Lighed med Amos' Profeti med en Skildring af, hvorledes Straffedommen rammer Israeliternes Naboer: Syrerne, Fønikerne og Filistæerne. Alle blive de ydmygede, men af Filistæerne bliver en Rest tilbage, der optages i Herrens Folk (9, 1—7). For Israel er derimod Lidelserne til Ende og den messianske Tid kommen.

ningen: sejrrig. Allerede af denne Grund kan *'ânî* ikke betyde: undertrykt, men maa svare til Ordet *'anâvâ*, der Ps. 45, 5 betegner Kongens Ydmyghed over for Gud og Nedladenhed over for Mennesker, smlgn. Ps. 18, 28. At Kongen rider paa Æslet, betegner ham som Fredsfyrsten i Modsætning til Erobrerne, hvis Hestehove nedtrampede Vestasiens Lande. I denne Egenskab udrydder han alle Vaaben i sit Land, et om Hos. 2, 20 direkte mindende Træk.

73. Ligger det allerede nær at antage, at den efterexilske Forfatter af Zak. 9 ff. i c. 9 har optaget en ældre Profeti, saa bliver en saadan Formodning det eneste Middel til at skaffe Klarhed i det dunkle 11. Cap., til hvilket, som allerede bemærket, 13, 7—9 synes at høre. I dette Afsnit findes der nemlig Enkeltheder, der spotte enhver Forklaring, hvis man vil betragte dem som frit opstaaede i de efterexilske Tider, medens de ialtfald passe paa overraskende Maade til Forholdene kort før Samarias Undergang 722. Medens de foregaaende Capitler kun indeholde Trøsteord til Folket og alene vende sig mod dets onde Hyrder eller Ledere, er dette Stykke gjennemgaaende truende. Profeten faar af Herren Befaling til som Hyrde at overtage Folkets Ledelse paa en Tid, hvor dette er prisgivet brutale Kjøbere og Sælgere, medens dets Hyrder ikke bekymre sig om det. Profeten overtager dette Hverv og forsyner sig med to Hyrdestave, af hvilke den ene kaldes »Gunst«, den anden »Sammenhold«. Han skaffer i Løbet af én Maaned tre Hyrder af Vejen, men Forholdet mellem ham og Hjorden er saa fjendligt, at han snart opgiver Haabet om at kunne redde den. Han sønderbryder derfor Staven »Gunst«, hvorved den Pagt, som Herren havde sluttet med de øvrige Folkeslag til Gunst for Israels Folk, ophæves. Da Profeten derefter overlader det til Folket, om det vil give ham hans Hyrdeløn eller ikke, give de ham 30 Sølvpenge, hvilken fornærmelig ringe Sum han paa Herrens Bud kaster i Helligdommens Skatkammer. Derefter sønderbryder han Staven »Sammenhold«, hvad der har til Følge, at Broderskabet mellem Juda og Israel ophører. Herren befaler ham nu at forestille en ond

Hyrde, der aldeles vanrøgter sin Hjord og lader den fuldstændig forkomme. Mod denne onde Hyrde retter Herren nu et Veraab: han skal gaa tilgrunde og den utaknemlige Hjord med ham. Kun en ringe Del deraf skal blive tilbage for, efterat være lutret i Trængslernes Ild, atter at blive anerkjendt af Herren som hans Folk:

> Den skal kalde paa mig, og jeg svarer den.
> Jeg siger: den er mit Folk,
> Og den siger: Jahve min Gud!

Man ser let, at denne hele ejendommelige Skildring væsenlig fremstiller, hvad der allerede er historisk Virkelighed, og at Profetens Rolle som Hyrde kun er et billedligt Udtryk for Herrens egen Ledelse af sit Folks Skjæbne. Først den ved den onde Hyrde fremkaldte fuldstændige Tilintetgjørelse af Israel og den paafølgende Frelse af en ringe Part deraf er den virkelige Forudsigelse af Fremtiden. Flere Nyere finde nu i denne Billedtale en Fremstilling af Jødernes Forhold i Tiden forud for den makkabæiske Frihedskamp. Kjøberne og Sælgerne ere de fremmede Herskere, Seleuciderne og Ptolemæerne, og Hyrderne ere Tempeladelen med Ypperstepræsterne i Spidsen. Men paa denne Maade blive flere fremragende Enkeltheder aldeles uforklarlige. Tydningen af de tre Hyrder, der tilintetgjøres i én Maaned, maa fuldstændig opgives, da der naturligvis ikke kan være Tale om, at de skulde være tre Verdensriger, eller Profet-, Præste- og Fyrstestanden. Endnu vanskeligere forholder det sig imidlertid med den anden Stav, hvis Sønderbryden ophæver Broderskabet mellem Juda og Israel. Stades Forklaring heraf, hvorefter denne Akt skulde betyde, at Haabet om Gjenforeningen af Efraim med Juda i den messianske Tid maa opgives, er aldeles umulig; og Wellhausens Bemærkning: »Hvad der menes med Israel er ganske dunkelt; maaske skal der læses Jerusalem (12, 2 ff. 14, 14)«, viser kun det Haabløse i det hele Forsøg. Derimod passer Udtrykket forbavsende godt til den Tid, da Pekah forbandt sig med Damask om

at tilintetgjøre Juda Rige; og da nu Drabet af de tre Hyrder finder en let Forklaring i de anarkiske Forhold efter Jeroboam II's Død, saa er det i Virkeligheden meget sandsynligt, at den senere Forfatter her har optaget et gammelt profetisk Afsnit fra Tiden før 722 og indsmeltet det i sin Fremstilling. Den hele Billedtale har desuden en nøje Parallel i Hoseas Fremstilling af Forholdet mellem Herren og Israel i de 3 første Capitler af hans Skrift, og Ordene 13, 9 falde fuldstændig sammen med Hos. 2, 25. Endelig er Tanken om en lille Rest's Bevarelse under den store Katastrofe specifisk forexilsk og uden Analogi i de deuteroprofetiske Stykker fra den græske Periode. Ganske vist bliver der ogsaa paa denne Maade Dunkelheder nok tilbage, som dels synes at skyldes den mangelfulde Tekstoverlevering, dels Stykkets senere Omarbejdelse; men Muligheden til en Forstaaelse er ialtfald given paa denne Maade, medens den efterexilske Affattelse af det Hele fører ind i uløselige Vanskeligheder.

Staerk (i det § 71 omtalte Skrift) mener, at »Israel« V. 14 er den større vantro Mængde, og Juda derimod den mindre, lovtro Skare. Men skulde virkelig Sammenholdet mellem disse Retninger være blevet betragtet som en Naadesbevisning fra Herrens Side? Ligesaa utilfredsstillende er hans Forklaring af de i én Maaned dræbte Hyrder som Jason, Menelaus og Lysimachus, da disse afsattes i et Tidsrum af 3 Fjerdingaar, og den onde Hyrde 11, 15 ovenikjøbet skal være den gjenindsatte Menelaus.

Istedetfor *ken 'anije* 11, 7. 11 læser Klostermann efter LXX i ét Ord: Kanaanæer; det maatte da være de samme, der ellers kaldes Kjøbere og Sælgere af Hjorden. Almindelig anerkjendt og uden Tvivl rigtig er Ændringen af *joṣer*, Pottemager, V. 13 til *oṣar*, Skatkiste. At Pengene kastes i Tempelskatten, er saa at sige en Kvittering for Modtagelsen af denne Forhaanelse, der betegner det fuldstændige Brud mellem Herren og Folket.

74. Endnu dunklere end det foregaaende Afsnit, ja overhovedet det vanskeligste profetiske Afsnit i hele det gamle Testamente, er Stykket Jes. 24—27. I Virkeligheden maa man bekjende, at det endnu trods al den Skarpsindighed, der er ødslet paa disse Capitler ikke er

lykkedes at sprede det Mørke, der hviler over dem. Ifølge enkelte Træk i dem kunde man ledes til at henføre dem til Exilets Tid, men det maa indrømmes, at de eskatologiske Skildringer deri dog snarere føre ned til betydelig senere Tider. Vi nøjes derfor med at skizzere de klare og sammenhængende Tanker deri og fremhæve de eskatologisk vigtige Punkter.

Cap. 24 skildrer i mægtige Træk og med et forunderlig malende Sprog den store Verdensdom. Fordi Menneskene have overtraadt Herrens Lov, rammes Jorden af forfærdelige Katastrofer; den vakler og gynger som en Hængemaatte i Stormen, og Menneskene derpaa gaa tilgrunde. Nu er Øjeblikket kommet, da Herren straffer de mægtige Folkekonger paa Jorden og deres Dobbeltgjængere i Himlen, Stjernerne, hvad enten disse nu ere tænkte som Hedningeverdenens Guder eller som de enkelte Folks Skytspatroner. Baade de og Kongerne kastes i et underjordisk Fængsel, af hvilke de først i en fjernere Fremtid skulle føres ud — et dunkelt Udtryk, der maaske henviser til en sidste Verdensdom i Tilslutning til Hezechiels Syner (§ 50). Samtidig med Verdens Afstraffelse oprettes Gudsriget:

> Ti Jahve hersker paa Sions Bjerg og i Jerusalem,
> Og foran hans Ældste er der Herlighed.

Paa Sions Bjerg bereder Herren derpaa (25, 6 ff.) et festligt Maaltid med styrkende Spiser og kraftig Vin for alle Folkeslag. Alle, der deltage i dette Offermaaltid ved Herrens Helligdom, fyldes af Glæde og Salighed. Den tilhyllende Sørgedragt, som de hidtil bar, tages fra dem, ti Herren aftørrer alle Taarer, som Ulykken og Lidelsen have afpresset Menneskene, fremfor alt de Taarer, som hans forhaanede og over den hele Jord adsplittede Folk har fældet. Som Verdenssmertens dybeste Kilde nævner V. 8 Døden, som Herren nu for evig tilintetgjør.

I det 26. Cap. afbrydes denne Fremstilling af en Bøn, der lægges i Munden paa den trofaste Menighed, der

er i stor Vaande, men sluttelig (V. 19) trøster sig med den sikre Forvisning, at Herrens Døde, d. e. de for hans Skyld dræbte Martyrer, skulle opstaa af Gravens Støv — en Tanke, der slutter sig til Forjættelsen i Slutningen af Daniels Bog (§ 68).

Med 26, 20 optages Skildringen af Verdensdommen. Israel skal for en kort Tid skjule sig i sine Kamre, medens Ødelæggelsen drager hen over Jorden, hvor Herren hævner de dræbte Martyrers Blod paa Verdensfolkene. De tre store Verdensriger, der fremstilles under Billedet af Slanger eller Drager, tugtes af Herren. Israels Synd sones, og dets Afguderi ophører for alle Tider (27, 9). Ved Lyden af den store Kamplurs Toner vende de i Landene adsplittede Israeliter tilbage for at tilbede Jahve paa hans hellige Bjerg i Jerusalem.

Med H. til Enkelthederne i disse Capitler henvises til Forfatterens Jesajacommentar. Med alt Forbehold er der dér gjort et Forsøg paa at paavise Stykkets Affattelse i Exilet, men en fortsat Beskjæftigelse med de deuteroprofetiske Afsnit (§ 64) har senere gjort det overvejende sandsynligt for mig, at det hidrører fra en senere Tid, der ganske vist ikke med fuld Bestemthed kan angives. En Løsning af Gaaden har heller ikke Duhms Commentar bragt, saa mange træffende Enkeltbemærkninger den end indeholder. Han henfører Stykket til Johannes Hyrkans Tid i Slutningen af 2. Hundredaar f. Kr., men kun ved Hjælp af en overdreven skarpsindig historisk Tydning af enkelte Træk. Træffende er derimod hans Udskillelse af de forskjellige lyriske Stykker fra den øvrige Tekst; navnlig vinder Sammenhængen meget ved den umiddelbare Tilknytning af 25, 6 til 24, 23. Ogsaa fortjener hans Forslag at betragte Sætningen 25, 8 »han tilintetgjør Døden« som en forklarende Tilføjelse, Opmærksomhed.

Cap. III. Forjættelserne i de øvrige gammeltestamentlige Skrifter.

75. Da den messianske Forventning fra Begyndelsen af levede i det israelitiske Folk, og da de fleste øvrige gammeltestamentlige Skrifter tilmed paa mangfoldig Maade ere afhængige af de profetiske Skrifter, er det nødvendigt ogsaa at betragte den Form, hvorunder Messiasforventningerne

reflektere sig indenfor de egenlig profetiske Bøger. Haabet om en ideal Fremtid var et saa væsenligt Punkt i Profeternes Forkyndelse, at man paa Forhaand kan slutte, at det ogsaa maa danne et Knudepunkt i den Literatur, der lever af og videre udfolder den profetiske Tankeverden. I Virkeligheden stadfæster det gamle Testamente ogsaa denne Formodning, om end i forskjellig Grad for de forskjellige Skrifters Vedkommende.

I det eneste digteriske Skrift i det gamle Testamente, hvis Tilblivelsestid med absolut Sikkerhed kan bestemmes, nemlig Klagesangene, træder den messianske Forventning paafaldende tilbage. Sindet er her i den Grad lammet af det Forfærdelige, der var sket, at det kun kan finde Udtryk i Klage og Anger og endnu ikke kan hæve sig til Tanken om den endnu fjerne Fremtid, der skulde afløse de knap begyndte Trængselsaar. Jerusalem havde maattet se, hvorledes Hedningene, om hvem Herren havde sagt, at de ikke maatte komme i hans Menighed, vare trængte ind i Helligdommen og havde vanhelliget den (1, 10. 2, 7), og har tillige maattet erkjende, at dette er sket, fordi Jahve er en retfærdig Gud, der ikke lader sit Folks Trods gaa ustraffet hen (1, 18), og at de Profeter, der tidligere trøstede Folket med letfærdige Løfter, havde talt Løgn og Taabelighed (2, 14). Herren har bragt over sit Folk, hvad han længst havde besluttet, den store Straffens Dag, om hvilken det paa betegnende Maade hedder, at de øvrige Folkeslag i deres Had til Israel havde længtes efter den og nu med Jubel oplevet den (2, 16 f.). I den første Sang fremkalder Tanken om Hedningenes hjerteløse Glæde over Israels Fald kun et Ønske om, at Herren snart maa bringe den Dommens Dag, om hvilken han har varslet, forat de øvrige Folk kunne blive saa elendige, som det selv nu er (1, 21); men Tanken om Israels Synd lader ikke Modsætningen til Dommen om Folkene, Israels Forløsning, komme frem. Den anden Sang klager ikke blot over Kongernes og Præsternes Bortførelse, men ogsaa over, at Profeterne ikke mere modtage Aabenbaringer fra Herren

(2, 9). Men tilsidst hæver den sig til en Opfordring til Sion om at raabe til Herren i denne Trængsel og formilde hans Vrede ved at vise hen til den forfærdelige Elendighed, som Jerusalem oplevede under Fjendernes Angreb (2, 18—22). I den tredie Sang, hvor Israels Folk taler personificeret som en lidende Mand, til hvis Billede Profeten Jeremias synes at have ydet enkelte Træk (smlgn. § 47), er Stemningen noget kraftigere og mere fattet. I Kraft af sin Syndserkjendelse (3, 42) stoler den Talende ikke blot paa, at Herren vil straffe Israels Fjender for deres Mishandling og Forhaanelse (3, 60 ff.), men ogsaa paa, at han atter vil skjænke sit Folk sin Naade (3, 20 ff.). Dets Sjæl er sønderknust og grunder over sin Synd, men derfor kan det haabe. Jahves Naade og Barmhjertighed er endnu ikke til Ende, hans Troskab ny og uforgjængelig hver Morgen. Mod dem, der bie paa ham, er Herren god; han forstøder ikke for evig, men forbarmer sig over dem, han har saaret, naar de omvende sig til ham. Den fjerde Sang fordyber sig atter i de frygtelige Billeder fra Jerusalems Erobring, da Hedningene oplevede, hvad de selv knap havde ventet, nemlig at drage ind i Herrens Stad. Men de sidste Linier (4, 21 f.) udtale atter det sikre Fremtidshaab:

Ogsaa til dig, Edom, skal Bægeret komme,
Beruset blotter du dig!
Til Ende er din Skyld, Sions Datter.
Han forstøder dig ikke paany.
Men din Skyld straffer han, Edoms Datter,
Aabenbarer dine Synder!

Derimod hersker i den femte Sang atter Anger og Fortvivlelse, og kun tilsidst vover Bønnen sig halvt tvivlende frem (5, 19 ff.):

Du, Jahve, troner evindelig, din Herskerstol staar fra Slægt til Slægt.
Hvorfor har du glemt os for stedse, for bestandig forladt os?
Vend tilbage til os, Jahve, saa ville vi vende om; forny vort Liv som i gammel Tid!
Eller har du ganske forkastet os, forskudt os i Vrede?

Folkets Haab fremtræder altsaa i disse Sange kun i de almindeligste Træk. Om Tilstanden i den messianske Tid eller om den messianske Fyrste er der intetsteds Tale, saalidt som om Maaden, paa hvilken Folket skal frelses. Det er selve Frelsens Virkelighed, der beskjæftiger Sindet, og ved Siden deraf kun dens Motivering ved Folkets Anger og Herrens Naade og ved hans Retfærdighed, der ikke kan taale, at de raa Hedningefolk triumferende have haanet alle Menneskelighedens Love.

76. Langt rigere og mangfoldigere møder den messianske Forventning os i Psalmerne. Ja den spiller her en saadan Rolle, at det intet Tilfælde er, at den gammeltestamentlige Kanon betegnes ved Loven, Profeterne og Psalmerne paa det Sted, hvor Kristus taler om Opfyldelsen af den gamle Pagts Forjættelser (Luc. 24, 44). Navnlig er det tre Grupper af Psalmer, som vi her maa beskjæftige os med: Kongepsalmerne, de nationale Psalmer og Passionspsalmerne.

De Psalmer, som man kan kalde Kongepsalmerne, fordi de paa særlig Maade fremhæve og forherlige en Kongeskikkelse, indeholde et Problem, der til alle Tider har beskjæftiget Exegesen, men navnlig har paatrængt sig i den gammeltestamentlige Forsknings sidste Decennier. I Modsætning til den gamle abstract kristologiske Behandling af disse Psalmer søgte den Phase af den kritiske Opfattelse, der navnlig er betegnet ved Ewalds Navn, at inddrage Kongepsalmerne under den historisk-kritiske Methode ved at udlægge dem rent historisk om en eller anden forexilsk Konge i Israel. I den seneste Tid er denne Udlægning atter bleven fortrængt af en anden, væsenlig forskjellig. Ud fra det almindelige kritiske Resultat, at Psalmerne som Helhed ere den efterexilske Jødedoms Sangværk og digtede i den efterexilske Tid, har man ogsaa søgt at forstaa Kongepsalmerne paa tilsvarende Maade. I Tilslutning til den vundne Erkjendelse af en frit reproducerende deuteroprofetisk Literatur (§ 64) har man gjenoptaget den rent messianske Tydning af enkelte Konge-

psalmer som Ps. 2 og (efter Nogle) 110, idet man har henlagt dem til sene efterexilske Tider, da de messianske Længsler gave sig Udtryk i saadanne Fantasier. Ved andre Kongepsalmer, hvor en saadan Udlægning paa Forhaand var umulig, har man søgt en historisk Forklaring, der kunde harmonere med hin kritiske Forudsætning, idet man dels har forklaret dem om en af de makkabæiske Fyrster (Ps. 20. 21 og efter Nogle 110), dels om fremmede Konger, navnlig om den milde Ptolemæus Filadelfus (Ps. 45. 72). Kun med Hensyn til Ps. 18 har man gjort en Undtagelse, idet f. Eks. Cheyne er tilbøjelig til at henføre denne Psalme til den senere forexilske Tid som en Forherligelse af Fortiden, der er lagt i Munden paa en *David redivivus*, en i Fantasien gjenopstanden David som Herskeren efter Guds Hjerte.

Som man ser, udmærker dette moderne Resultat sig just ikke ved Ensartethed. Tvertimod kan man med Føje gjøre den Indvending derimod, at det henfører Psalmer, der dog gjøre et saa nær beslægtet Indtryk, under ganske forskjellige Kategorier, hvad ialtfald lægger det Spørgsmaal nær, om den anvendte Methode virkelig er rigtig. Til nærmere at undersøge dette er der her saameget mere Anledning, som den moderne Opfattelse ved sin Udlægning af Ps. 2 og 110 faar direkte Betydning for den foreliggende Opgave. At nu Psalmer som Ps. 20 og 21 forherlige en israelitisk Fyrste, anerkjender Cheyne selv ved at henføre dem til Makkabæernes Tid. I Virkeligheden tillade de ligesaa lidt at forklares om en kommende Messias som om en fremmed Magthaver. Ps. 20 skildrer saaledes det Øjeblik, da en israelitisk Fyrste ved Ofringer forbereder sig til at drage i Krig mod Folkets Fjender, og udtaler i sin sidste Halvdel i profetisk Stil en Forjættelse om denne Krigs lykkelige Udfald. Men at denne Konge skulde være en makkabæisk Fyrste, er i høj Grad usandsynligt. De makkabæiske Herskere, der førte Kongenavnet, stode i et saa fjendligt Forhold til Farisæerne og dem, der beskjæftigede sig med de hellige Skrifter, at man umulig kan antage, at

en Psalme til deres Ære skulde være optagen i den gammeltestamentlige Kanon. Og da disse Psalmer paa ganske usøgt og stilfærdig Maade kalde de besungne Herskere »Kongen«, kan man ligesaa lidt tænke paa de ældre Makkabæer, der ikke bare Kongetitlen. Som Følge heraf nødes man ved dette Psalmepar til at tænke paa forexilske Konger i Israel, og i Virkeligheden indeholde de Intetsomhelst, der skulde kunne gjøre en saadan Antagelse umulig. At man her kunde komme til et andet Resultat, ligger udelukkende i den kritiske Grundsætning, at Psalmerne som Helhed skulle være digtede i en meget sen Tid. Men denne Sætning er kun en skjæv Slutning ud fra det i og for sig rigtige Faktum, at Psalmerne vare den efterexilske Liturgis Sangværk, et Faktum, der meget let forenes med, at man i dette Værk har optaget forskjellige ældre Psalmer fra Tiden før Exilet.

Have vi nu paa denne Maade vundet et fast Udgangspunkt for Undersøgelsen, saa er det næste Spørgsmaal, om ikke de Psalmer, der af Cheyne o. A. henføres til en udenlandsk Konge, bedre forklares om en forexilsk Konge i Israel i Analogi med Ps. 20 f. At de herhenhørende Psalmer (Ps. 45. 72) ikke kunne skildre den kommende ideale Fyrste, er umiddelbart indlysende. Ps. 45 er et Bryllupsdigt, der ikke blot forherliger den ædle og tapre Fyrste selv, men ogsaa hans Brud, en fremmed Kongedatter, der føres til hans Slot forat kaste endnu større Glans over dette. Den ældre Kirkes allegoriske Udlægning af dette Digt om Kristus og Kirken er paa ethvert Punkt i uløselig Strid med selve Psalmens Indhold og forlængst med Rette opgivet. Men at der skulde være tænkt paa en fremmed, hedensk Fyrste i et Digt, i hvilket vi læse:

> Du elsker Ret og hader Uretfærdighed,
> Derfor har Jahve, din Gud, salvet dig med Glædens Olie fremfor dine kongelige Fættere,

er dog saa usandsynligt som muligt, og endnu usandsynligere, at man skulde have optaget et saadant Digt i Kanon. Det samme gjælder om Ps. 72. Denne Psalme, der er

digtet ved en Fyrstes Regjeringstiltrædelse, udtaler Ønsket om, at den unge Konge maa blive en retfærdig Konge, der tager sig af de Fattige og Hjælpeløse, og tilsiger ham under denne Forudsætning en lang og heldbringende Regjering. Allerede det Betingede i denne Fremstilling viser, at den forherligede Konge umulig kan være den kommende ideale Fyrste, hvis Retfærdighed ikke beror paa Folkets Ønske, men paa Guds Tilsagn. Ligeledes er det rigtig seet, at Kongen ikke kan være en makkabæisk Fyrste, da den hele Skildring viser langt ud over, hvad der kunde siges om en saadan. Men ligesaa umuligt er det at tænke paa en fremmed Konge, under hvis Herredømme Jøderne stode. Kongens Retfærdighed bærer udelukkende Frugt for »Landet« d. e. for Israels Land, og han stilles i Forhold til »alle Folkeslag«, der tydelig danne en Modsætning til Israel, over hvilket han hersker. Altsaa maa denne Psalme ogsaa forklares om en forexilsk israelitisk Konge, hvad enten denne nu har været Hizkija eller en Anden. Ikke destomindre staa disse to Psalmer i et umiskjendeligt Forhold til Israeliternes messianske Forventninger, naar dette Ord tages i sit videste Omfang. Selv om det nemlig ikke er usandsynligt, at Versene 72, 8—12, hvor der forjættes Kongen et Herredømme over alle andre Folkeslag, ere en senere Udvidelse af den oprindelige Psalme, saa har denne selv ialtfald ved Slutningsversene

> Hans Navn skal vare evigt,
> Saalænge Solen er til, skal hans Navn *bestaa*;
> Alle Folkeslag skulle velsigne sig med ham
> Og prise ham lykkelig,

overført de gamle messianske Forventninger (§ 20) paa Kongen i Tilslutning til den Forjættelse, der forkyndtes David af Natan (§ 25). Som Bærere af Folkets Haab blive altsaa Israels historiske Konger i en vis Forstand messianske Skikkelser, ganske som det senere var Tilfældet med Zerubabel i Haggais og Zarkarjas Profetier (§ 59. 61). I Modsætning til de fleste Profeters Forjættelser forudsætter Ps. 72 ikke Kongehusets dybe Ydmygelse forud for

den messianske Konges Fremtræden, men tilsiger paa harmonisk Maade den historiske Konge Virkeliggjørelsen af de Forventninger, der knyttede sig til Davids Hus; men dette bliver forklarligt, naar vi erindre, at Jesaja selv i sine senere Profetier i denne Henseende ændrede sin ældre Fremtidsudsigt (§ 37), ligesom ogsaa Profetierne og Psalmerne trods de nøje Berøringspunkter ere opstaaede i forskjellige Kredse. Paa samme Maade faar Ps. 45 messiansk Betydning ved at udkaste et Idealbillede af den paagjældende Konge, der viser hen til det Forbillede, som Israels Herskere skulde virkeliggjøre, og ved i Tilknytning dertil at give en overvættes straalende Skildring af Kongens Magt og Rigets Fremtidsudsigter.

M. H. til Kongespalmerne smlgn. de forskjellige Opfattelser hos Cheyne, The Origin of the Psalter 1890. Baethgen, Die Psalmen 1892 og Beer, Individual- und Gemeindepsalmen 1893. Smend, Religionsgeschichte 384 f.

77. Fra det hidtil vundne Standpunkt kunne vi nu gaa til Betragtningen af de to Kongepsalmer, i hvilke flere Nyere ville finde efterexilske, mer eller mindre direkte Skildringer af Messias selv, nemlig Ps. 2 og 110. Ps. 2 skildrer, hvorledes Hedningefolkene i afmægtig Trods pønse paa at afkaste Jahves og hans Salvedes Lænker, uagtet Herren har forjættet sin Salvede — sin Søn, hvem han idag har født (V. 7) — Herredømmet over Jorden indtil dens yderste Ender. Derfor formanes Folkene til at vogte sig for at opvække Guds tilintetgjørende Vrede, og til i Ærefrygt at anerkjende hans Overherredømme, hvorefter Psalmen slutter med et: salige alle de, der sætte deres Lid til Ham. Det er let at se, at dette Digt leder Tanken hen paa den efterexilske Tids absolute Fremtidsbillede, hvor alle Folkeslagene kjæmpe mod Gudsriget, og at man paa denne Maade naturlig kan føres til at forstaa Herrens Salvede om den kommende Hersker, der altsaa isaafald virkelig vilde føre Navnet Messias i dette gammeltestamentlige Digt (§ 1). Ogsaa vilde et absolut messiansk Billede passe godt i Spidsen for Psalmesamlingen, efterat

Ps. 1 har fremsat Psalmernes religiøs-ethiske Program. Men alligevel fører denne Opfattelse til meget betydelige Vanskeligheder. Naar Hedningene opfordres til ikke at vække Herrens Vrede ved deres Oprør, saa er dette et helt andet Billede end f. Eks. Hez. 38 f. og lignende Stykker, hvor Hedningeverdenens sidste Kamp mod Herren forkyndes som noget sikkert Kommende, ja som Noget, Herren selv bringer tilveje for med ét Slag at tilintetgjøre den dæmoniske Verdensmagt. Og ligesaa afvigende fra det sædvanlige profetiske Fremtidsbillede er det, naar alle Hedningefolkene i denne Psalme allerede staa under Herrens Salvedes Scepter, saa at deres Angreb er et Forsøg paa at frigjøre sig fra deres retmæssige og virkelige Overherre. Endelig er det efter denne Opfattelse ikke let at se, hvad Ordet »idag har jeg født dig« skal vise hen til i et saadant absolut Fremtidsbillede. Med Rette bemærker Smend, at Psalmen i sin første Halvdel gjør Indtryk af at henvise til en Realitet og ikke til malede Fjender, og at det hele Digt lever i Mellemtiden mellem Hedningenes foreløbige og definitive Underkastelse, i en Ventetid, der for Fremtidens Konge vilde være uden Betydning. Men hans Forklaring, hvorefter Psalmen skulde mene Messias, men tillige Alexander Jannæus, i hvem Digteren saa Messias virkeliggjort, er af de allerede anførte Grunde sikkert en Umulighed — man tænke sig blot Alexander Jannæus hyldet som Herrens Søn! Saaledes bliver der ogsaa her kun den Mulighed tilbage at forklare Psalmen om en forexilsk Konge, ved hvis Tronbestigelse (»idag« V. 7) undertvungne Nationer søgte at løsrive sig, men som af Digteren væsenlig var anskuet som Bærer af Israels Krav paa et Verdensherredømme, hvorfor alle Træk ere opløste i de messianske Forventningers absolute Begreber. Da Israels Krav paa et Verdensherredømme faktisk er meget gammelt (§ 21), er denne Udlægning ikke saa vovet, som den ved første Øjekast kunde synes at være.

Til lignende Overvejelser giver Ps. 110 Anledning. I Kraft af profetisk Inspiration har Digteren hørt Gud byde

Israels Hersker at indtage Sædet ved hans højre Haand, fordi han selv vil sætte sig paa Sions Kongetrone, indtil de truende Fjender ere kastede til Jorden som en Skammel for Kongens Fod. I den tilstundende Kamp vil Kongen i Spidsen for sit med Begejstring sammenstrømmende unge Mandskab ved Herrens Bistand bære Sejren hjem, ti Herren har tilsvoret ham den urokkelige Forjættelse: for stedse skal du være Præst efter Melkisedeks Forbillede. Ogsaa her tænke Nogle paa den kommende Messias, Andre paa en af de makkabæiske Ypperstepræster, medens Smend paa den ovenfor omtalte Maade vil forene begge Opfattelser til en Slags Janusskikkelse, halvt Messias og halvt makkabæisk Ypperstepræst. Imod den rent messianske Tydning taler ogsaa her Psalmens umiskjendelige Actualitet, der navnlig ligger i Henvisningen til Herrens svorne Ed og i Omtalen af Kongen som »min Herre« (V. 1; smlgn. 2 Sam. 4, 8 o. lign.), en Udtryksmaade, der i de absolute Messiasskildringer er uden al Analogi. Men ogsaa den fristende Udlægning om en af de makkabæiske Ypperstepræster er maaske ikke mere end et blændende Skin, da Psalmen isaafald ved med profetisk Myndighed at autorisere det makkabæiske Ypperstepræstedømme vilde træde i direkte Modsætning til 1 Makk. 14, 41, hvor en ellers ivrig Beundrer af Hasmonæerne fremstiller Simons Ypperstepræstedømme som en forsøgsvis indført Ordning, der kun har Gyldighed, indtil der atter fremstaar en Profet, der kan forkynde Herrens Vilje. Desuden tillader Psalmen sikkert ikke at tænke paa Jonatan eller Simon, de to eneste Hasmonæer, der virkelig kunde komme i Betragtning, fordi Bruddet med Farisæerne paa deres Tid endnu ikke var indtraadt; ti da den Besungne sammenlignes med Præstefyrsten Melkisedek, er det klart, at han ikke blot er Profet, men ogsaa Konge i Jerusalem. Altsaa maa man her atter opkaste det Spørgsmaal, om dog Gaadens Løsning ikke snarere er at søge i Psalmens Henførelse til en forexilsk Konge, i hvem en Profet hylder Legemliggjørelsen af Israels Fremtidshaab. Dette umuliggjøres ikke ved

Omtalen af Kongen som »Præst«. Ti deri ligger ikke, som Smend paastaar, et Sideblik til, at den Besungnes præstelige Værdighed var anfægtet, men kun en Garanti for, at han vil gaa sejrrig ud af Kampen. Ordet har altsaa samme Betydning som Udtrykket »Søn« i den 2. Psalme, og synes derfor kun at være en billedlig Omskrivning for den Tanke, at Kongen er kaldet til at være i Herrens umiddelbare Nærhed.

En Stadfæstelse finder endelig Antagelsen af forexilske Kongepsalmer ved de lyriske Stykker, der ere optagne i Samuelsbøgerne. At 2 Sam. 22 = Ps. 18 ikke kan være yngre end 586, er en Kjendsgjerning, der ogsaa har paatrængt sig Cheyne og ledet ham til ved denne Psalme at gjøre en Undtagelse fra sit sædvanlige kritiske Skema. Digtet lever og aander i den harmoniske, af ingen Fornedrelse afbrudt Bevidsthed om Herrens Naade overfor »David og hans Slægt« (V. 51), ligesom der ogsaa hos Deuterojesaja findes umiskjendelige Citater af denne Psalme. Den saakaldte »Hannas Lovsang« 1 Sam. 2, 1—10 kan ganske vist umulig betragtes som oprindelig digtet ved den Lejlighed, hvor den nu meddeles, men kan dog paa den anden Side kun være indføjet paa sin nuværende Plads, hvis den har været et forholdsvis gammelt Digt. Og her hedder det, efterat Herrens Uforlignelighed og hans Magt til at forvandle Højhed til Ringhed og Ringhed til Højhed er skildret:

> Jahve skjænker sin Konge Styrke,
> Ophøjer sin Salvedes Horn!

Det samme gjælder om Davids »sidste Ord« 2 Sam. 23, 1—7, hvor en Hersker skildrer Følgerne af den retfærdige Konges Regimente paa en saadan Maade, at Fremstillingen ligesom Ps. 72 faar ideal messiansk Character.

78. En rig Lejlighed til at fordybe sig i de af Profeterne udviklede messianske Forventninger have de Psalmer, som man med et kort Udtryk kan kalde de nationale Psalmer. Snart have de Form af Bønner om Israels Gjenoprejsning fra den dybe Fornedrelse, hvori det

befinder sig (f. Eks. 44. 80 og især 118), eller om de triumferende Fjenders Afstraffelse (f. Eks. 83. 74. 79), snart af Triumfsange over de Sejre, som Herren allerede har vundet (f. Eks. 46. 48. 68. 93. 96—99). Men overalt er den kommende eller allerede indtrufne Frelse set i det messianske Haabs ideale Lys som en Virkeliggjørelse af det, hvorefter Israel stedse higede: Jahves Anerkjendelse som Verdens Herre og den eneste Gud. Det er et storartet Vidnesbyrd om Israels Tros Kraft, naar dette ringe, foragtede og forfulgte Folk i efterexilske Tider synger sin Gud en Triumfsang som den 87. eller 96. Psalme:

Synger Jahve en ny Sang,
Synger for Jahve, alle Lande!
Synger for Jahve, priser hans Navn!
Forkynder Dag efter Dag hans Frelse!
Fortæller blandt Hedningene om hans Herlighed,
Blandt alle Folkeslag om hans Undere.
Ti stor er Jahve og højlovet,
Frygtelig over alle Guder.
Ti alle Folkenes Guder ere Afguder,
Men Jahve har skabt Himlen.
Majestæt og Højhed er for hans Aasyn,
Vælde og Herlighed i hans Helligdom.
Giver Jahve, I Folkefærd,
Giver Jahve Herlighed og Vælde!
Giver Jahve den Herlighed, der skyldes hans Navn;
Bringer Gaver og betræder hans Forgaarde.
Knæler for Jahve i hellig Festdragt,
Bæver for ham alle Lande!
Siger blandt Hedningene: Jahve har grebet Kongespiret!
Jorden har han befæstet, saa den ikke vakler.
Himmel og Jord skulle juble;
Havet og alt, hvad det gjemmer, bruse,
Steppen med alt, hvad der er derpaa, juble.
Alle Skovens Træer skulle fryde sig
For Jahve, ti han kommer,
Han kommer for at dømme Jorden.
Han dømmer Jorden med Retfærdighed
Og alle Folkeslagene med Troskab.

Enkelte af disse Sejerssange som Ps. 46 og 48 kunne med en vis Sandsynlighed henregnes til den forexilske Tid,

men Flertallet af dem have et saadant Præg, at det vilde være Barbari ikke at betragte dem som de modne Frugter af den hele profetiske Udvikling, altsaa som efterexilske. Fremfor alt er det de deuterojesajanske Tanker og Udtryk, der gjennemtrænge dem indtil de mindste Enkeltheder. Og den bærende Grundtanke, den fælles Grundtone i alle disse, snart klagende, snart jublende Sange, er overalt den efterexilske Tids store Løsen: Herrens Komme og den store Dom.

Medens det er ugjørligt i det foreliggende Arbejde i det Enkelte at gjennemgaa alle disse nationale Psalmer, maa vi ialtfald gjøre en af dem til Gjenstand for en nærmere Betragtning, fordi den paa betegnende Maade gjennemløber en Tankevægelse, der allerede er os kjendt fra Deuterojesajas Skrift (§ 55). Den 89. Psalme begynder med at minde om Herrens Forjættelse til David 2 Sam. c. 7 (§ 25):

Jeg har givet min Udkaarne mit Løfte,
Har svoret min Tjener David en Ed:
For evig vil jeg gjøre dit Afkom urokkeligt,
I alle kommende Slægtled opbygge din Trone.

Jeg har fundet David, min Tjener,
Har salvet ham med hellig Olie.
Ingen Fjende skal krænke ham,
Ingen Ugudelig betvinge ham.
Nej, hans Modstandere vil jeg knuse,
Hans Avindsmænd vil jeg ramme.
Min Troskab og Naade skal være med ham,
Ved mit Navn skal hans Horn knejse.
Jeg lader hans Haand naa til Havet,
Hans Højre til Strømmene.
Han skal kalde mig: min Fader,
Min Gud og min frelsende Klippe.
Ja, til min Førstefødte gjør jeg ham,
Til den Højeste blandt Jordens Konger,
For evig vil jeg bevare ham min Naade,
Mit Tilsagn svigter ham ikke.
Jeg lader hans Slægt bestaa evindelig,
Hans Trone, saalænge Himmelen er til.
Hvis hans Sønner forlade min Lov,

Og ikke rette sig efter mine Bud,
Vil jeg straffe deres Forseelser med Riset
Og deres Brøde med Slag.
Men min Naade vil jeg ikke berøve ham,
Mit Ord vil jeg ikke bryde.

I skjærende Modsætning til denne Forjættelse henviser Digteren derpaa til den Elendighed, hvori Folket nu befinder sig, og som synes at spotte, hvad Herren har lovet sin Tjener. Men idet han fordyber sig i denne sørgelige Virkelighed, fortrænges Billedet af David og hans Hus at Billedet af Folket, der lever i en saadan Nød, at det forlængst har tabt Erindringen om det tidligere Kongehus af Syne. Derfor bliver hans Bøn til Gud om at mindes Naadesforjættelserne til David, til en Bøn om at komme sine Tjenere, Israeliterne ihu, og tilsidst kaldes Folket »Herrens Salvede« nemlig som Arvetager af de gamle Forjættelser til David, Herrens Salvede. Altsaa have vi her, ganske som hos Deuterojesaja, Folket som Midtpunkt i de messianske Længsler og Forhaabninger, medens Billedet af Kongen er helt fosvundet.

Smlgn. ang. de messianske Forventninger i Psalmerne især det § 9 anførte Skrift af Stade.

79. Et endnu rigere Udbytte yde de Psalmer os, som kunne kaldes Lidelsespsalmerne, ikke blot fordi de skildre Sangernes Lidelser, men fremfor alt, fordi de beherskes af Problemet om de Frommes Lidelser. Disse Digte føre os nemlig ind i den Tankegang, i hvilken den profetiske Fremtidsforjættelse culminerede, og som overhovedet danner den gamle Pagts egenlige Højdepunkt (§ 56). Om Forstaaelsen af disse Psalmer er der i nyere Tid ført indgaaende Forhandlinger, idet Nogle ville fastholde deres individuelle Betydning, medens Andre, navnlig Smend, i disse Psalmers Jeg se en blot og bar Personification, en Slags Maske, under hvilken Folket, eller rettere den trofaste Menighed i den efterexilske Tid optræder. Sandheden ligger her, som saa ofte, i Midten. At det i disse Psalmer talende Jeg hyppig kun er et Collectiv, en

Personification af de Trofastes Samfund, er umiskjendeligt. Men at de deri forekommende individuelle Træk kun skulde være en med Kunst gjennemført Maskering, er en utvivlsom Uret mod disse Digtes Alvor. Tvertimod ligger deres Livssandhed, deres religiøse Realitet i den Enkeltes Erfaringer og Oplevelser, medens det Collective deri er sekundært og afledet, idet den Enkelte tillige følte sig som Talsmand for og Paradigme paa den Menighed, i hvilken Israels Ideal tilnærmelsesvis virkeliggjordes. Den hele individualiserende Udvikling, som vi have iagttaget hos Jeremias (§ 47) og Hezechiel (§ 52), satte her sine Frugter; og at den tillige har en generaliserende Side, er kun en Følge af disse Digtes stærke Afhængighed af Deuterojesaja, hos hvem Billedet af den enkelte israelitiske Martyr forklaredes til Billedet af det Israel, der fra Begyndelsen af stod for Guds Tanker som Maalet for Israels Liv og Virken. Kun ved at stilles i Forhold til Deuterojesajas Skildringer af „Herrens Tjener« blive de rigeste af disse Psalmer fuldt tilegnelige; og at Prioriteten her er paa Profetens Side, ligger dels i, at han netop var en Profet, dels bliver det umiskjendeligt ved, at disse Psalmer paa fragmentarisk Maade antyde forskjellige Enkeltheder, hvis indre Sammenhæng først bliver os klar, naar vi sammenholde dem med den deuterojesajanske Tankeverden. Men ud fra dette Udgangspunkt vinde disse Digte aandelige Sejre, som Profeterne endnu ikke kjende, og som satte det sidste Spir paa det mod Himlen stræbende Taarn, Profeternes Hænder havde opbygget.

Smlgn. ang. Psalmernes individuelle eller collective Betydning især Smend, Das Ich der Psalmen, i ZAW VIII, og Beer, Individual- und Gemeindepsalmen 1893. — Naar det hævdes, at Psalmerne vare den efterexilske Menigheds Sangværk (smlgn. § 76), saa maa dette dog nærmere bestemmes og begrænses. Netop de sent tilføjede Forfatter- og Situationsangivelser i Psalmerne — Angivelser, hvis sene og sekundære Oprindelse bl. a. godtgjøres ved Divergenserne mellem den hebraiske Tekst og LXX — vise, at man paa denne Tid ikke forstod Psalmerne som Menigheds-, men som Enkeltmandsudtalelser. Ogsaa viser den nytestamentlige Anvendelse af dem, at man paa den

Tid forstod dem som individuelle Digte. Endelig bleve de i Templet ikke sungne af Menigheden, men af Leviterne, ganske vist som Folkets Repræsentanter. Man kan derfor ikke paastaa, at Psalmerne paa den Tid, altsaa ikke længe efterat ialtfald en Del af dem vare forfattede, udelukkende opfattedes som Udtalelser af den samlede Menighed. At imidlertid det i Psalmerne talende Jeg flere Gange betegner Folket, er aldeles sikkert og stadfæstes desuden ved de nedenfor omtalte Salomopsalmer, hvor vi finde ganske den samme Udtryksform anvendt. Hovedspørgsmaalet er meget mere, om denne Forklaring skal anvendes overalt, og hvorvidt de individuelle Træk i Psalmerne skulle betragtes som den egenlige Rod, der fæster dem til Virkeligheden, og ikke som en bevidst Kunstform. Iøvrigt er det meget sandsynligt, at de collective Træk i nogle af Psalmerne kunne hidrøre fra en Bearbejdelse af ældre individuelle Sange.

80. Ogsaa ved Lidelsespsalmerne maa vi nøjes med at betragte enkelte, særlig indholds- og lærerige Eksempler. Til de berømteste Passionspsalmer høre Ps. 22 og 69. I den 22. Psalme høre vi angstfulde Klager af En, der er stedt i den yderste Nød. Han føler sig forladt af Gud, ti hans Raab om Hjælp lyde forgjæves. Han kalder sig en Orm og intet Menneske, en af alle Foragtet, der overalt møder skadefro Spot. Og denne Spot faar sin giftige Braad ved, at hans Fjender netop haane ham, fordi han kalder sig selv Herrens trofaste Tjener og har revset de Andres Frafald fra Israels Gud, medens nu hans Ulykke synes at indeholde et uigjendriveligt Bevis for, at Israels Gud ikke vil anerkjende ham og ikke finder Behag i ham. Men deres med vrængende Miner udtalte Haan:

Kast din Sag paa Jahve!
Han vil vist hjælpe ham,
Ti han har jo Behag i ham!

bringer ham kun til endnu stærkere at klynge sig til sin Gud:

Ja, dig var det, der drog mig frem af Moderskjødet,
Du lod mig hvile trygt ved min Moders Bryst;
Til dig var jeg henvist fra Modersliv af,
Fra min Moders Skjød var du min Gud.

Derfor maa Gud hjælpe ham under denne frygtelige Nød, da Fjenderne omringe ham som vilde Tyre, da de

betragte ham som død og allerede kaste Lod om hans Klæder og anfalde ham som Hunde, der afgnave Kjødet paa et Ligs Hænder og Fødder. Hans Klage vokser, og hans Fortvivlelse tager mere og mere Overhaand, indtil den endelig naar sit Højdepunkt og pludselig slaar over i Forvisningen om, at Gud har hørt hans Bøn og allerede har udstrakt sin Haand forat hjælpe. Det Følgende handler derfor kun om, hvad han vil gjøre forat vise sin Taknemmelighed for den Frelse, der allerede synes ham kommen.

Jeg vil forkynde mine Brødre dit Navn,
Midt i Menigheden vil jeg prise dig.
I, der frygte Jahve, priser ham!
Al Jakobs Sæd, ærer ham,
Føler Ærefrygt for ham, al Israels Sæd!
Fordi han ikke forsmaaede den Ulykkeliges Ulykke,
Ikke foragtede ham eller skjulte sit Ansigt for ham.
Da han raabte til ham, hørte han paa ham.
Fra dig udgaar min Lovprisning i den store Forsamling;
Mit Løfte vil jeg indfri blandt dem, der frygte ham.
De Ulykkelige skulle spise og mættes,
De, der søge Jahve, prise ham:
Eders Hjerter leve op for evig!
Alle Jordens Lande skulle mærke sig det og omvende sig til Jahve,
Alle Hedningenes Slægter knæle for dig.
Ti Jahve ejer Kongedømmet,
Han hersker over Hedningene .....
Om Herren skal der meldes den kommende Slægt,
Det Folk, der skal fødes, skal man fortælle om hans Retfærdighed,
At han har fuldbyrdet det!

Uagtet den Talende her udtrykkelig sondrer sig fra sine Brødre og fra Israels Forsamling, er det dog klart, at de Følger, der her tilkjendes hans Frelse, gaa langt ud over, hvad den enkelte Fromme kunde tilskrive sig selv. Ikke blot erfare alle lidende Israeliter med Glæde, at hans Bøn er bleven hørt, men ogsaa Hedningene blive saa grebne deraf, at de omvende sig til Herren og anerkjende ham som deres retmæssige Konge. Ja alle kommende Slægter vedblive at fortælle om hans Frelse som et

Udtryk for, at Herren har fuldbyrdet sit Værk. Erindre vi, at det, der her siges om Hedningenes Omvendelse, hos Deuterojesaja tilskrives Herrens Tjeners Virksomhed og Frelse, saa bliver det klart, at den for sin Troskab lidende Fromme, der taler i denne Psalme, tilsidst ligesom glider over i Begrebet af »Herrens Tjener« eller det lidende Israel og i Virkeligheden taler om de Følger, som Israels underfulde Frelse faar for den hele Verden. Slutningen af Psalmen hører derfor direkte til de messianske Skildringer i det gamle Testamente og forstaas først ved at betragtes fra dette Synspunkt. Derfor er ogsaa den rigtige Bestemmelse af en saadan Psalmes Affattelsestid af saa stor Betydning, ti var den virkelig digtet »af David«, saa vilde alt, hvad Profeterne i den følgende Tid have lidt og stridt, være foregrebet og derfor overflødigt.

I den 69. Psalme høre vi lignende lidenskabelige Klager af en Forfulgt, der er ved at synke ned i Undergangens bundløse Dyb. Ogsaa hans Frelse er en Livssag for de Fromme, ti deres Sag staar og falder med ham. Hans Lidelser ere nemlig fremkaldte ved hans brændende Iver for Herren og hans Helligdom.

> For din Skyld bærer jeg Skjændsel,
> Bedækker Skam mit Ansigt.
> Jeg er bleven en fremmed for mine Brødre,
> Ukjendt for min Moders Sønner,
> Fordi Iveren for dit Hus har fortæret mig,
> Og dine Spotteres Spot er falden paa mig.

Derfor beder han:

> Lad ikke dem, der bie paa dig, o Herre, Hærskarernes Jahve, blive tilskamme gjennem mig!
> Lad ikke dem, der søge dig, Israels Gud, blive beskjæmmede ved mig!

Hans Sorg over Israels Synd og Elendighed har hidtil kun indbragt ham Spot og Haan. Men alligevel beder han med urokket Tro til Herren om Hjælp mod Fjendernes Spot og om de Ugudeliges frygtelige Afstraffelse. Og tilsidst naar han ligesom Forfatteren af Ps. 22 til Bøn-

hørelsens lyse Højder, hvorfra han skuer ud over Herrens Folks Herlighed i Fuldendelsens Tid:

Jeg vil prise Guds Navn i Sange,
Forherlige ham med Lovsang —
Hvad Jahve hellere ser end Offertyre,
End Ungkvæg med Horn og Klove.
De Nedbøjede se det og glæde sig;
Hjertet lever op hos dem, der søge Gud.
Ti Jahve hører paa den Elendige,
Foragter ikke sine Fangne.
Himmel og Jord skulle prise ham,
Havet med Alt, hvad der rører sig deri.
Gud hjælper Sion,
Opbygger Judas Byer.
Man vil tage Bolig deri
Og faa dem i Eje.
Dine Tjeneres Efterkommere skulle tage dem i Besiddelse,
De, der elske hans Navn, bo deri!

Smlgn Wellhausen, Skizzen I 92 f. — Ud fra det ovenfor udviklede Synspunkt forstaar man ogsaa de saakaldte Hævnpsalmer som Ps. 109 o. lgn., der volde den kristne Bevidsthed et saa stort Anstød. Afstraffelsen af Psalmedigternes Fjender maa opfattes som Modstykke til den fromme Lidendes egen Redning og altsaa ses i absolut eller eskatologisk Lys. Hvad Digterne i deres ofte frygtelige Forbandelser bede om, er dybere set det samme, som Israel higede efter: Aabenbarelsen af Herrens Retfærdighed, der ikke taaler, at hans, eller hvad der er det samme, hans Trofastes Fjender triumferende haane al Ret og Sandhed. Men i en Psalme som Ps. 109 uden videre at søge Menighedens Bøn om sine Fjenders Undergang, gaar ikke an, da de enkelte Træk tydelig pege hen paa personlige Forhold (s. Beer, a. Skr. 78). Udgangspunktet er den Enkeltes Forfølgelse ved skaanselløse Fjender, men i sine Forbandelser ser Digteren dem som Typer paa Gudsrigets Fjender, der maa kues, hvis ikke Gud skal give Sandheden til Pris. Ogsaa her gaa Profeterne i Spidsen med lignende Forbandelser, smlgn. Am. 7, 17 og især Jer. 11, 22 f. 18, 19 ff.

81. Medens en Række af Passionspsalmerne finde et Fodfæste under Anfægtelsernes Bølgegang ved at fordybe sig i den urokkelige Tro paa, at den, der i Ordets dybeste Forstand hører til Israels Menighed, ikke kan fortabes, men maa faa Del i det sande Israels sikre og nærforestaaende Frelse, søge nogle andre Psalmedigtere deres Frelse ad en Vej,

der fører os fra den gamle Pagts historiske Begrænsning over i den rene og almene Religions Verden. Disse Psalmer betegne den modne Frugt af den Individualisering af det israelitiske Folks Religion, som Jeremias og Hezechiel havde indledet (§ 47. 52); og idet de tillige holde sig til den haarde og usminkede Virkelighed og ikke til en religiøs Begejstrings Foregriben af en endnu ikke indtraadt Fremtid, føres de til at se selve det mest ængstende Problem: den Frommes vedvarende Nød og hans uhævnede Død midt under de uforskyldte Lidelser, under Øjnene, men derigjennem ogsaa til at overvinde Anfægtelsen paa en dybere, af alle ydre Forhold uafhængig Maade. Hvorledes enkelte profetiske Skrifter løste denne Gaade ved at forjætte en Opstandelse af de hensovede Martyrer til Deltagelse i Israels Forherligelse, have vi allerede set (§ 68. 64). De Psalmer, vi her skulle beskjæftige os med, kjende ikke denne Løsning, men overvinde Lidelsens og Dødens Anfægtelse ved at fordybe sig i Tanken om den Rigdom, der ligger i Menneskets højeste Gode: Samfundet med den levende og eneste sande Gud, saaledes som han har aabenbaret sig for Israels Folk. Gud er ikke de Dødes, men de Levendes Gud, og saaledes dæmrer i disse Psalmer Tanken om, at Døden for den Troende ikke er den uundgaaelige Tilintetgjørelse, men at den Gud, der kan frelse fra den pludselige og uventede Dødsfare, ogsaa maa kunne bevare mod Døden i dens almeneste og uundgaaeligste Form. Til en klar bestemt dogmatisk Formulering af denne Tro naa disse Psalmer ikke, men vel til Tankens Rod, hvoraf den efterhaanden nødvendig maa udvikle sig, naar først Begyndelsen er given.

Den 16. Psalme staar endnu ved Udgangspunktet for denne Bevægelse. Den opstiller Modsætningen mellem de Frafaldne, der have opgivet Israels eneste sande Gud og grebet efter Afgudernes daarende Skin, og de Trofaste, der ikke tabe Jahve af Syne, men følge hans Raad om ikke at forsage i Troen paa ham. Dette sidste har Digteren

gjort og skildrer nu den salige Bevidsthed, i hvilken de leve, der have valgt paa denne Maade.

Jahve er min Del, mit tilmaalte Bæger,
Du er * for stedse * min Lod.
Jeg har faaet min Del tilmaalt i dejlige Egne,
Det, der tilfaldt mig, véd jeg at skatte.
Jeg lover Jahve, der gav mig sit Raad;
Selv om Natten formane mine Nyrer mig.
Jeg har uafladelig Jahve for Øje;
Naar han staar ved min højre Side, vakler jeg ikke.
Derfor glæder mit Hjerte sig, derfor jubler mit Sind,
Ja selv mit Legem dvæler i Sikkerhed.
Ti du vil ikke give mig til Pris for Dødsriget,
Ikke lade dine Fromme skue Graven.
Du lærer mig Vejen til Livet at kjende;
En Rigdom af Glæde er for dit Aasyn,
Idel Lyst i din højre Haand.

Om en rent sjælelig Udødelighed taler denne Psalme ikke, da den udtrykkelig siger: mit Legeme (Kjød) bor trygt. Heri ligger allerede, at der nærmest kun kan tænkes paa et lykkeligt dennesidigt Liv, skjærmet mod al pludselig og voldsom Dødsfare, mod den uventede og unaturlige Overskjæren af Livstraaden, inden Mennesket er blevet mæt af Dage og selv længes efter Dødens Hvile. Men det betydningsfulde er, at de lykkelige Følger af at have valgt den bedste Del ikke henvises til en længselsfuldt ventet Fremtid, men nydes allerede nu, trods alt, hvad der truer den Fromme. Ti deri ligger allerede, at Glæden over at have valgt Gud indeholder *mere* end Glæden over den rent udvortes Lykke, der efter det gamle Trospostulat er den sikre Følge deraf; ligesom ogsaa Trygheden overfor den truende Dødsfare skjuler en uudviklet Kraft, der ender med at vide sig hævet over *al* Fare og Frygt.

I den 49. Psalme er Tankens Udgangspunkt den Anfægtelse, som Synet af de Frafaldnes Rigdom og Lykke fremkalder. I Digtets første Halvdel søger Sangeren en Slags filosofisk Trøst i den Kjendsgjerning, at Rigdom og Lykke dog ikke varer evig, og at der kommer et Øjeblik, hvor

selv den Rigeste ikke kan kjøbe sig fri for den ubarmhjertige Død, men maa overlade Andre sine Skatte. Men fra denne noget kolde og i Virkeligheden kun halve Trøst hæver Psalmen sig i den anden Halvdel til en virkelig og religiøs Beroligelse. Den lidende Fromme har ikke blot den tvivlsomme Tilfredsstillelse, at ogsaa de Rige ere underkastede Menneskets fælles Lod; han er meget mere i Kraft af sit inderlige Samliv med Gud løftet op over Menneskenes sædvanlige Skjæbne; og saaledes ser han ikke i de frafaldne Rigmænds Undergang et *commune naufragium*, men en Straf, fordi de ikke have valgt Gud istedetfor Verdens Lykke:

Men min Sjæl vil Gud udløse,
Ja af Dødsrigets Vold vil han drage mig.
Forsag ikke, naar En er rig,
Naar hans Huses Herlighed vorder stor;
Ti ved sin Død kan han Intet tage med sig,
Hans Herlighed stiger ikke ned med ham.
Om han ogsaa i levende Live priser sig lykkelig:
»Man misunder dig, fordi du er lykkelig!«
Saa maa han dog gaa til sine Fædres Slægt,
Der i al Evighed ikke mere skue Lyset.

Det er klart, at Forvisningen om blot at være sikret mod pludselig Dødsfare, ikke er tilstrækkelig til at forklare denne Modsætning; ti da den Rige ikke stilles overfor en brat Død, men overfor den sædvanlige Død, Menneskenes almindelige Lod, saa vilde denne Forvisning ikke yde den Fromme nogen Trøst, der hæver ham højere end den Rige. Altsaa ser man nu tydelig, at den i Ps. 16 antydede Tanke begynder at udfolde sine Vinger og hæve sig til Flugt, omend den 49. Psalme heller ikke fører ud over hemmelighedsfulde Anelser om, hvad Gud formaar i Nødens Stund. Hovedpunktet ligger i Modsætningen: de frafaldne Rige dø som Kvæget, for hvem Døden betyder den absolute Tilintetgjørelse.

Sit rigeste og mest ophøjede Udtryk finder denne Bevidsthed endelig i den 73. Psalme. Den bevægende Kraft er her ikke den blotte Iagttagelse af de Ondes Lykke,

men de Kvaler, som disse Onde berede de Fromme ved deres Forfølgelser og Mishandlinger. For denne Anfægtelse var Digteren, som han selv bekjender, nær ved at bukke under. Forgjæves havde han holdt sit Hjerte rent og tvættet sine Hænder i Uskyld; hans Løn var kun de Lidelser, som paaførtes ham af de Troløse, der ustraffet haane Gud og frakjende ham Vilje eller Magt til at kue deres Trods. Men denne Svaghed har han lykkelig overvundet ved at trænge ind i Guds Dybder. Først søger han sin Trøst i det gamle profetiske Tilsagn om de Ugudeliges snarlige Undergang, der lader dem forsvinde, som et flygtigt Drømmebillede er svundet, naar man vaagner. Men ligesom i Følelsen af, at den religiøse Trang dog sluttelig ikke mættes af begejstrede Syner, men kun af urokkelige Realiteter, hengiver han sig til Bevidstheden om den Rigdom, som den Troende allerede nu har, trods alle Lidelser og Farer, og som ingen kan tage fra ham, fordi Intet, hverken Godt eller Ondt, har Værdi sammenlignet med Visheden om at bo i Guds Nærhed.

Da mit Hjerte var i Oprør,
Og Smerten nagede i mine Nyrer,
Da var jeg et Dyr, uden Forstand,
Da lignede jeg Kvæget overfor dig.
Ti jeg er jo bestandig hos dig,
Du holder jo min højre Haand fast.
Efter din Vilje fører du mig,
Og leder mig * efter dig ved din Haand *.
Hvem bryder jeg mig om i Himlen,
Og efter hvem, foruden dig, spørger jeg paa Jorden.
Ere ogsaa mit Kjød og mit Hjerte hentærede —
Mit Hjertes Tilflugt og min Del er Gud bestandig.
Ti de, der fjerne sig fra dig, gaa tilgrunde,
Du tilintetgjør alle, der bryde deres Troskab mod dig.
Men mit Gode er Guds Nærhed;
Jeg sætter min Lid til Jahve, Herren,
Førat kunne fortælle om alle hans Tilskikkelser.

Her er den ydre Lykke ikke mere Maalet for Troskaben mod Gud; nej midt under Lidelserne jubler

den Fromme over sin umaalelige Lykke, fordi alt andet i Himlen og paa Jorden er blevet ham ligegyldigt i Sammenligning med det, han ejer i Guds Nærhed, og som Ingen, end ikke Døden kan tage fra ham! Selv den messianske Tids Herlighed forsvinder for denne Sangers begejstrede Blik, ti han behøver ikke at vente paa noget Kommende eller paa en Opstandelse, der skal lade ham faa Del i Israels Lykke: hvad enten han lever eller dør, ejer han en ufortabelig Salighed, medens de, der have forladt Gud — selv om de, udvortes set, leve i Herlighed — dog ere fortabte og dødsdømte.

Saaledes naar denne Psalme endog udover den gamle Pagts Culmination hos Deuterojesaja, idet den ved at sprænge de rent nationale Forventningers Baand — omend kun for det enkelte Moment — forvandler den længselsfuldt ventede Herlighed til noget Nærværende, som den Fromme allerede er i Besiddelse af. Ja man kunde mene, at den gammeltestamentlige Religion i denne Psalme hæver sig til at blive den absolute Religion, idet den skjænker sine Troende en absolut Tilfredsstillelse af deres religiøse Trang, saa at enhver videre Længsel hos dem forsvinder. Saaledes forholder det sig imidlertid ikke. For det første er det kun det enkelte Øjebliks, ved Lidelsernes frygtelige Tryk affødte Begejstring, der møder os i et saadant Digt. Et helt og fuldt udviklet Liv kan en saadan Stemning ikke bære, hvad der allerede viser sig i den ophøjede Ligegyldighed, hvormed Alt andet end Gud, det være sig Lykke eller Ulykke, Nydelse eller Lidelse, betragtes. Desuden foregriber dette Digt, ligesom de andre ovenfor omtalte Psalmer, en Vished, som forudsætter endnu manglende Aabenbaringskjendsgjerninger. Først gjennem Kristendommen kan det, som denne Psalme i sin begejstrede Flugt berører, blive Gjenstand for en virkelig og grundfæstet Tro, medens det endnu ikke kan fastholdes som Virkelighed af den gamle Pagt som saadan. Beviset herfor yder Prædikerens Bog, der i streng Tilslutning til det, som den gamle Pagts Aabenbaring virkelig borgede for, betegner saadanne be-

gejstrede Antecipationer som skjønne, men usikre Drømmebilleder (§ 84).

Ang. de nævnte Psalmers individuelle Character smlgn. Beer, a. Skr. 16. 47. 62.

82. Et Sidestykke til de i de foregaaende § omtalte Psalmer mene Flere at finde i en af Ijobs Selvforsvarstaler overfor hans Venner (Ij. 19, 25 ff.). Men om dette Sted virkelig gaar saa langt, er tvivlsomt, og i ethvert Tilfælde vilde Udødelighedshaabet paa dette Sted være anderledes motiveret og anderledes formuleret end i Psalmerne. I Striden med sine Venner gjenvinder Ijob, der flere Gange har været ved at opgive Troen paa en hellig Gud og paa det Godes Værdi, Gang efter Gang et aandeligt Holdepunkt ved, tilsyneladende brændemærket af Gud og forladt og miskjendt af Alle, at ty tilbage til Gud selv, der, netop fordi han er Gud, kjender Sandheden og Retten og tilsidst ifølge sit Væsen maa anerkjende den, altsaa i dette Tilfælde anerkjende Ijobs Uskyldighed overfor Vennernes frygtelige Anklager. Var der nu i det 19. Cap. Tale om Ijobs Tilstand efter Døden, saa maatte man, som Smend gjør det, sige, at Stedet Intet udsiger om et egenligt Liv efter Døden, men kun om en Opstandelse, hvis eneste Maal var at lade Ijob selv opleve sin Retfærdiggjørelse — en Tanke, der da i det følgende vilde være fuldstændig forsvunden af Bogen. Men om Udtrykkene i den desværre yderst dunkle Tekst virkelig indeholde en saadan Tanke, er i høj Grad tvivlsomt. Hvad man med fuld Sikkerhed læser paa dette Sted, er kun den sejrrig frembrydende Tro paa, at Ijobs Uskyldighed maa blive anerkjendt, selv om det først sker efter hans Død. Kan Gud ikke opgive sit ubegribelige og forfærdende Had til Ijob, saalænge han lever, saa maa han dog netop som det højeste og helligste Væsen anerkjende hans Ret, naar han ikke er mere. I denne Forstand ser Ijob ham allerede træde frem over sin Grav forat retfærdiggjøre den, der nu er afmægtig overfor sin frygtelige Modstander i Himlen.

Overhovedet har Ijobs Bog i sin Hoveddel ingen direkte Betydning for Udviklingen af de messianske Forjættelser hos Jøderne. Dens Opgave er ingenlunde i første Række at trøste den Miskjendte ved, saaledes som Deuterojesaja eller Passionspsalmerne, at forklare den dybere Betydning af hans Lidelser og vise ham hen til en kommende Forherligelse. Digtets Formaal er meget mere at føre de uskyldig Lidendes Sag ved gjennem et enkelt Eksempel at antyde Muligheden af Planer og Tanker fra Guds Side, der ere Menneskene ukjendte, ligesom Prologen i Himlen er og bliver Ijob og hans Venner ukjendt, og som vilde indeholde Nøglen til Forstaaelsen af de Bedstes uforklarlige Lidelser. Hvad man skal lære af dette vidunderlige Digt er, for de Lidendes eget Vedkommende, Tilliden til en hellig og kjærlig Gud trods alle anfægtende Tilskikkelser, og, for de Andres Vedkommende, Angsten for at gjøre de Lidende en blodig Uret ved i koldt Hovmod at dømme dem efter den gamle Gjengjældelsestheori, der stemplede enhver Lidelse som en Straf. Derved er den giftigste og smerteligste Braad tagen af de Uskyldiges Lidelser, hvorfor det ikke mere er nødvendigt at henvise dem til en bedre Fremtid og kommende Lykke — hvad tvertimod er Vennernes Fremgangsmaade overfor Ijob, naar de ville bevæge ham til at bekjende Synder, han aldrig har begaaet. Ikke destomindre finder den messianske Forventning en Slags Gjenklang i dette Digt, men kun i Epilogen, hvor Ijob atter bliver lykkelig og rig, efterat han har bestaaet i Anfægtelsernes store Prøve. Her hører Digtet op at være et individualistisk Billede med typisk Gyldighed og gaar over til at reproducere det i Israel levende omfattende Haab om en afsluttende lykkelig Tilstand for de Fromme og Trofaste, der have holdt ud i Kampen og Anfægtelserne. Ti Garantien for, at det ogsaa vil gaa andre Lidende paa denne Maade, ligger ikke i Fortællingen i og for sig, der her ganske antager Eventyrets Form, men i de profetiske Forjættelser, hvorpaa Israels Haab støttede sig.

Smlgn. til Ij. c. 19, foruden Commentarerne, Smend, Religionsgesch. 499 f. Wellhausen, Skizzen I 94 f. — samt iøvrigt Forf s Skrift »Om Ijobs Bog« 1887.

83. En endnu mere tilbagetrædende Rolle spiller den messianske Forventning i de Anvisninger til at føre et lykkeligt og Gud velbehageligt Liv, der ere samlede i Ordsprogenes Bog. De her formulerede Raad og Leveregler ere helt igjennem baserede paa en religiøs Individualisme og betragte det enkelte Menneske som sin egen Lykkes Smed. Dd 'uøer følger den guddommelige Visdoms Bud, vinder Livet og dets Goder, medens den, der foragter Visdommen, rammes af Ulykker og Død. Dette udelukker i og for sig ikke den messianske Betragtning, idet eu saadan gjengjældende Belønning eller Straf jo kunde henlægges til den som umiddelbart forestaaende tænkte Manifestation af den guddommelige Retfærdighed paa »Herrens Dag«, saaledes som Tilfældet er hos Profeterne. Men da Ordsprogene gjennemgaaende holde sig til Virkeligheden og til det Verdensløb, der gjentager sig, afløses i Reglen i disse Tankesprog den store afsluttende Dom af en Række partielle Aabenbarelser af Guds Retfærdighed gjennem de enkelte Menneskers personlige Oplevelser. Derfor tales der ikke blot om den Lykke, den Vise eller Gudfrygtige selv oplever, men ogsaa om hans velsignede Eftermæle (10, 7), eller om den Lykke, der bliver hans Børn til Del (20, 7). Kun paa enkelte Steder antager den Dom, der henvises til, saa kategoriske Former, at det ialtfald er muligt at forstaa den om den store Dommens Dag, der indleder Messiastiden. Visdommen ler, naar Rædslen som et ødelæggende Uvejr kommer over dem, der foragtede den (1, 26 ff.) De Skyldfri forblive uforstyrrede i Landet, medens de Ugudelige maa udvandre eller gaa til Grunde (2, 21 f. 10, 30). Men ogsaa paa saadanne Steder kan man tænke paa frygtelige Katastrofer i almindelig Forstand, paa de »Herrens Dage«, som Ij. 24, 1 taler om i betegnende Forskjel fra »Herrens Dag« hos Profeterne.

En Hentydning til de overleverede messianske Forjættelser finder Smend, Religionsgesch. 480, i Formaningen 30, 6: Hvert Guds Ord er rent, et Værn for dem, der forlade sig derpaa; føj Intet dertil, for at du ikke skal gjendrives af ham som Løgner! Dog er dette maaske en noget for snæver Udlægning af Udtrykket »Guds Ord«.

84. Yder saaledes Ijobs Bog og Ordsprogene kun ringe Bidrag til de messianske Forjættelsers Udvikling, saa føjer et tredie af de til Visdomsliteraturen hørende Skrifter et desto ejendommeligere Blad til de messianske Forventningers Historie. Forfatteren af Prædikerens Bog — hvem man kunde kalde den gamle Pagts Hamlet, fordi hans Pessimisme ligesom dennes kun er en Følge af det Skibbrud, hans Idealisme og Trang til at finde Verden god og smuk har lidt — har til Opgave at holde et Opgjør med Israels Religion og sønderrive alle Illusioner, hvori saa mange af hans Trosfæller søgte Beroligelse. I Lighed med Ijob paaviser han med ubønhørlig Skarphed alt det i Menneskenes Liv og Historie, der strider mod de overleverede Dogmer og mod Israels Tro paa en retfærdig Verdensstyrelse. Men medens Profeterne og Psalmisterne, der ogsaa kjende disse Anfægtelser, overvinde dem ved at vise hen til en nær forestaaende Aabenbaring af Guds Retfærdighed gjennem en stor Dom over alle hans Fjender indenfor og udenfor Israel, har denne Forfatter opgivet Haabet og dermed opgivet det, der holdt Israel oprejst under de efterexilske Tiders frygtelige Tryk. Overfor dem, der stadig vente paa Dommens Komme, stiller han sit: »der sker intet Nyt under Solen«. Alt er en trøstesløs Ensformighed, en evig Gjentagelse af det samme, Aar ud og Aar ind. Hvergang Forventningen blusser op og tror at se Tegnene paa Herrens Dags nære Komme, viser det sig at være en Skuffelse. »Sker der Noget, om hvilket man tror at kunne sige: se dette er noget Nyt — saa er det noget, der er sket allerede for længe siden!« (1, 10. 3, 15). Og overfor dem, der i et enkelt Øjebliks Begejstring hævede sig til Tanken om Dødens Magtesløshed over dem, der færdes i den levende Guds Aande (§ 81), hævder han Usikker-

heden af denne Tro, der manglede Aabenbaringskjendsgjerningernes Besegling. Han søger ikke filosofisk at modbevise Udødelighedens Mulighed, men paapeger kun det Usikre og Uhjemlede i dette Haab, der staar i saa stærk Modsætning til det gamle Testamentes ældre Forestillinger om Tilstanden i Sheol, hvilke han selv fornyr med Ordene: en levende Hund er bedre faren end en død Løve. Hvad vi med vore Sandser kunne iagttage, er, at Menneskene ere underkastede den samme Død som Dyrene, og hvo borger os da for, at Menneskets Aand gaar opad, medens Dyrenes Aand synker i Dybet? (3, 21). Hvor taabeligt at ville vide noget om, hvad der sker efter Ens Død — man tænke f. Eks. paa Opstandelseshaabet — naar Mennesket ikke engang kjender sin Fremtid i det korte Spand af Aar, han tilbringer paa Jorden (6, 12).

Det kunde synes, som om denne Forfatter ved at opgive Israels Haab opgav selve Livsnerven i Israels Religion og gik over til deres Parti, som Psalmerne kalde de Dyriske, der have tabt Troen paa Israels Gud og istedet derfor valgt Verden og dens Guder. Men saaledes forholder det sig ikke, ligesom hans Skrift i dette Tilfælde heller ikke vilde være optaget mellem de gammeltestamentlige Skrifter. Han har opgivet sit Folks Haab, men ikke dets Bundethed ved Herrens Vilje. Hans Livsideal er ikke det hedenske, men det beherskede, nøjsomme og flittige Liv, omgjærdet af den Sky, som Loven havde indplantet Israeliterne. Og ud fra dette Synspunkt taler han om Guds Dom, der altsaa efterat være opgiven som Gjenstand for Haabet vender tilbage som Gjenstand for den Frommes Frygt. Sin Advarsel mod at tale formasteligt begrunder han med Ordene: hvorfor skal Gud vredes over dine Ord og lade dit Foretagende mislykkes! (5, 5). Vær ikke ugudelig, hedder det 7, 17, at du ikke skal dø i Utide! Hvo der ikke frygter Gud, forgaar som en Skygge (8, 13). Sit Raad til de Unge: glæd eder i eders Ungdom, og nægt dig ikke, hvad dit Hjerte attraar, ledsager han med Ordene: men vid, at Gud vil bringe dig for Dommen for alt dette

(11, 9). Altsaa viser dette Skrift, der vel ikke tør betragtes som et almengyldigt Udtryk for den efterexilske Menigheds Stemning, men dog danner et Led i Helheden, uden hvilket Billedet vilde være ufuldstændigt, at Israels sædelige Bevidsthed ialtfald hos enkelte Aander var stærk nok til at bevare dem for aandelig Undergang, selv om Israels Haab var bristet for dem. Men disse Aander dannede sikkert et forsvindende Mindretal. For det store Flertal betød Haabets Opgivelse en Opgivelse af Religionen selv, medens de Trofaste kun bevarede sig selv ved at holde Forventningen og den troende Længsel vaagne.

I Tilslutning til den katholske Theolog Bickell vil Smend, Religionsgesch. 536 udsondre enkelte af de Steder, hvor der i Prædikerens Bog er Tale om Dommen, saaledes 8, 13 og 11, 9, som senere corrigerende Tilsætninger. Da han imidlertid anerkjender Ægtheden af andre Udtalelser i denne Retning som 5, 5. 7, 17, synes denne Kritik ikke at være tilstrækkelig motiveret. — Smlgn. iøvrigt Forf.s Om Prædikerens Bog, 1886.

Tillæg. De messianske Forventninger i den forkristelige jødiske Literatur udenfor Kanon.

85. Gjaldt det allerede om enkelte af de yngste gammeltestamentlige Skrifter, at de væsenlig reproducerede de ældre Profeters messianske Forventninger uden at tilføje virkelig nye Træk (§ 58. 64), saa gjælder dette i endnu højere Grad om de religiøse Skrifter, der fremstod i den senere efterexilske Tid, men som de palæstinensiske Jøder ikke optoge i deres Kanon — forsaavidt disse Skrifter ikke ligefrem alterere Billedet ved Indblanding af ganske fremmede Elementer. Allerede af denne Grund kunne disse Skrifter kun behandles som et Tillæg til de kanoniske og ikke sideordnes med dem. Ikke destomindre ere disse apokryfe messianske Skildringer ikke uden Interesse og Betydning, idet de nemlig gjøre os bekjendt med de Haab og Forventninger, der besjælede Jøderne eller ialtfald visse Kredse af dem henimod den Tid, da det messianske Haab fandt sin Opfyldelse i Kristi Fremtræden. Af denne Grund skal

der her gives en kort Oversigt over dem. Dog er Hensigten ingenlunde at give en udtømmende Skildring af Jødernes messianske Forestillinger paa Kristi Tid, da de dertil nødvendige kritiske Sammenstillinger af Antydningerne i det nye Testamente, de senere Apocalypser som Baruk og 4. Esra, samt de ældste Bestanddele af den talmudiske Literatur vilde føre langt ud over dette Skrifts Plan.

Det rimeligvis ældste af de apokryfiske Skrifter og tillige det, der staar de efterexilske kanoniske Bøger nærmest, er Jesu, Sirachs Søns, Bog, der er forfattet kort efter Aar 200 f. Kr. I dette med Ordsprogene (§ 83) nær beslægtede Værk motiveres de forskjellige Leveregler oftere ved Henvisning til en Gjengjældelse, i hvilken Grænsen mellem partielle Domme og den store afsluttende Dom hyppig er flydende, omend de almindelige Klogskabshensyn her spille en ulige mere fremtrædende Rolle end i Ordsprogenes Bog. Til Gjengjæld træde paa andre Steder de messianske Forventninger umiddelbart og energisk frem. Saaledes 32, 22 ff.

Herren vil ikke tøve eller have Taalmodighed med dem (Hedningene),
Men knuse de Ubarmhjertiges Hofter.
Han vil lade Hedningene føle sin Hævn,
Indtil han har udryddet det hovmodige Slæng og sønderknust Sceptret;
Indtil han har gjengjældt enhver efter sine Gjerninger
Og lønnet Menneskenes Handlinger efter deres Planer;
Indtil han har skaffet sit Folk Ret,
Og glædet det ved sin Naade.
Liflig er Naaden i Nødens Stund,
Som Regnskyer i Tørkens Tid.

Hertil slutter der sig (c. 33) en Bøn om, at Gud snart vil fuldbyrde Dommen og frelse Israel, forat ogsaa Hedningene kunne erkjende, at Israels Gud er den eneste sande Gud:

Sammel alle Israels Stammer,
Og giv dem atter deres gamle Arvelod!
Forbarm dig over dit Folk, som bærer dit Navn,
Over Israel, som du har givet en Førstefødts Rettigheder.

Hav Medynk med din Helligdoms By,
Med Jerusalem, hvor du har din Bolig.
Opfyld dit Folk med din Herlighed,
Og lad Sion modtage (Opfyldelsen af) disse Forjættelser!
Bevidn dig for dem, der engang vare dine Skabninger,
Og stadfæst, hvad der er forjættet i dit Navn!
Beløn dem, der vente paa dig,
Og lad dine Profeter vise sig troværdige!
Opfyld deres Bøn, der anraabe dig,
Efter den Velsignelse, som Aron udtalte!
Lad alle Jordens Beboere erkjende,
At du, Herre, er den evige Gud!

Ligesom disse Steder, i Forvisningens eller Bønnens Form, kun gjentage Tanker, der allerede ere os velkjendte, saaledes reproducerer Forfatteren ogsaa ved Omtalen af Elija (48, 10), hvad Mal. 3, 23 havde stillet i Udsigt (§ 63), idet han aabenbart udlægger Profetens Ord om selve Elijas Gjenkomst:

Du er betegnet som Afværger til den bestemte Tid,
Til at dæmpe Vreden, inden den flammer op;
Til at forsone Fædre og Sønner
Og gjenoprette Israels Stammer.

Derimod kjender Forfatteren intetsteds Tanken om en Bevarelse af de Fromme i Døden selv, saaledes som enkelte Psalmer (§ 81), eller om en Opstandelse af de Døde. I denne Henseende staar han ganske paa samme Standpunkt som Prædikerens Bog (§ 84).

Smlgn. til denne og de følgende Paragrafer: Schürer, Gesch. des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi II 417 ff. og den der anførte Literatur; desuden: Schwally, Das Leben nach d. Tode 158 ff.

Den efter det ovenfor citerede Sted følgende Sætning 47, 11 er desværre ganske uforstaaelig. Dog viser Bogens Helhed, at den græske Tekst, der her taler om et nyt Liv, nødvendig maa være urigtig. Snarere er det Rette bevaret i den latinske Tekst, der indeholder, at de almindelige Mennesker kun leve i dette Liv, i Modsætning til Elija, der skal vende tilbage til Jorden i Fremtiden. Smlgn. Cheyne, Job and Salomon 192. — En Gjenklang af 2 Sam. 7 findes Sir. 47, 11.

86. En vidtløftig messiansk Skildring træffe vi i de sibyllinske Sanges tredie Bog, der ialtfald efter sit

Hovedindhold uden Tvivl er digtet omtrent 140 f. Chr. Den jødiske Forfatter af dette Stykke benyttede ligesom andre af hans Landsmænd og senere de Kristne den hedenske Forestilling om den med Spaadomsgave udrustede Naturguddom Sibylle og lod hende i græske Hexametre forudsige Hovedtrækkene af Folkenes Historie fra Urtiden af og ned til hans egen Levetid. Herefter følge frygtelige Katastrofer, der ødelægge Verden, fremfor alt Hellas. Naar dette er indtruffet, sender Gud (V. 652 f.) fra Østerlandene en Konge (Messias), der gjør en Ende paa den skrækkelige Krig paa Jorden. Han udfører dette ikke efter eget Tykke, men følger den store Guds Befaling. Herrens Folk bliver da rigt og lykkeligt, og Landet, ja endog Havet opfyldes af rige Skatte. Men da sammenrotte Jordens Konger sig atter for at bringe Fordærvelse over det Land, hvor Gud har sin Bolig. De trænge ind i det og begynde at belejre Hovedstaden, men Herren taler til dem med vældig Stemme og slaar dem med Tilintetgjørelse. Flammende Sværd falde ned fra Himlen og dræbe Herrens Fjender. Jorden og Havet bæve, den mørke Erebus viser sig, og Bjergene strømme med Blod. Saaledes holder den mægtige Gud Dom over sine Fjender, der ville tilintetgjøre hans Folk, og saaledes tvinger han dem til at anerkjende ham som den udødelige Gud. Herrens Børn derimod leve rolig og sorgløst i deres Land, beskyttede af Herren som af en flammende Mur og understøttede af alle Naturens Kræfter. Ved at skue dette gribes Folkene af Længsel efter ogsaa at tjene denne Gud.

Kom, vi vil kaste os ned i Støvet og ydmygt anraabe
Drotten, der aldrig dør, den store ophøjede Guddom.
Send til Templet Gaver, ti han alene er Hersker.
Granske vi vil i den Lov, som den højeste Gud aabenbared',
Ti den retfærdigst er af alt, hvad der findes paa Jorden.
Vildsomt flakked' vi om og forfejled' den Eviges Veje,
Dyrked' med taabeligt Sind de Ting, der var gjorte af Hænder,
Statuer, meisled' i Sten, i det svage Menneskes Lighed —
Saaledes raabe de da, de troende Menneskers Sjæle.

Derfor formaner nu Seersken Hellas til at omvende sig til den sande Gud for at faa Del i den kommende Tids Velsignelse, da den nærende Jord skjænker Menneskene sin Fylde af Korn, Vin, Olie og Honning, da Krigene høre op, og den store Fred hersker, da den udødelige Gud i Stjernehimlen styrer alle Menneskene efter en eneste Lov. Da opretter Gud et evigt Rige efterat have givet en hellig Lov til de Fromme, for hvem han har lovet at aabne Jorden og Verden, de Saliges Porte og alle Glæder, den udødelige Fornuft og den evige Fryd. Da bringer man Gaver fra alle Jordens Egne til Guds Hus, og Ingen søger guddommelige Orakler andetsteds end i det Tempel, som Gud har givet de Fromme til Dyrkelse. Tilsidst angiver Sibylle et let kjendeligt Tegn, ved hvilket man kan erfare at Enden stunder til:

Naar der i Nattens Timer paa Stjernehimlens Hvælving
Viser sig Sværd mod Vesten eller mod Østens Runding;
Og naar pludselig falder en Regn af Støv over Jordens
Samtlige Kreds; naar Solen om Middagen svinder fra Himlen,
Eller naar Maanens straalende Skjær bliver synligt, men atter
Synker mod Jorden ned; naar bloddryppende Klipper varsle;
Naar I i Skyen skue en Kamp mellem Rytt're og Fodfolk,
Som naar man Vildtet jager — et Taagernes flygtige Billed.
Saaledes endes Krigen af Gud, der i Himlen troner,
Men til den store Konge maa alle Mennesker ofre!

Hvorledes hele denne Skildring overalt hviler paa Antydninger og Forbilleder i de profetiske Skrifter, er klart efter alt det Foregaaende. Navnlig er det ogsaa her Hezechiels Skildring af den sidste store Kamp, efterat den lykkelige Messiastid allerede er begyndt, der har inspireret Forfatteren, medens den fremmede Colorit væsenlig skyldes Efterligningen af de græske Digteres Form og Udtryksmaade. Ejendommeligt er det tillige, at den messianske Konge kun omtales ved Skildringen af Tiden forud for den sidste store Kamp, men derefter helt forsvinder.

Af kristne Forestillinger lader der sig i dette Afsnit ingen sikre Spor paavise. Den unge Kvinde, hos hvem Herren bor (V. 784 ff.),

er Israels Menighed. Og istedetfor »den mægtige Guds Søn« (*υἱόν*) V. 775 maa der formodenlig læses »den mægtige Guds Tempel« (*νηόν*).

87. Fra en lidt senere Tid synes de ældste Bestanddele af Henoks Bog eller ialtfald det Afsnit deri, som kan kaldes Synet om Dyrene (c. 85—90), at hidrøre. Vi læse her en af Henok forudsagt Fremstilling af den gammeltestamentlige Historie, hvor de forskjellige Personer og Folk fremtræde under forskjellige Dyreskikkelser. Paa denne Maade naar Digteren ned til Makkabæernes Tid. Faarene (Jøderne) lide meget under de af Ørnene anførte Rovfugles Angreb. Der fødes smaa Lam blandt Faarene (d. e. de Fromme og Martyrerne), men Faarene ere døve og blinde og høre ikke Lammenes Skrigen. Et af Lammene dræbes af Ravnene, men da vokser der Horn ud paa Lammene (Makkabæerne). I Begyndelsen lykkes det Ravnene (Seleuciderne) at kaste dem til Jorden, men tilsidst vokser der et stort Horn frem (Johannes Hyrkan), som Rovfuglene ikke kunne underkue, uagtet de samle sig til Kamp mod det. Paa denne Tid har Forfatteren levet, ti fra nu af gaar hans historiske Skildring over i en fri messiansk Forjættelse. Der gives, hedder det videre, Faarene et Sværd, med hvilket de overvinde Markens Dyr (Hedningeverdenen). Tronen oprejses i det herlige Land, Faarenes Herre sætter sig derpaa for at dømme, og de forseglede Bøger aabnes. Derpaa nedstyrtes de faldne Stjerner (de faldne Engle) og de 70 Hyrder (Hedningeverdenens Repræsentanter) i Underverdenen. Et nyt Hus (d. e. et nyt Jerusalem) bygges, og alle de adsplittede Faar føres tilbage til Hjemmet. Men ogsaa Markens Dyr og Himlens Fugle forsamle sig i Helligdommen. En hvid Tyr med store Horn (Messias) fødes, hvem alle Dyr skulle frygte og anraabe om Hjælp. Alle Jordens Folk forvandles til hvide Tyre, og deres Fyrste bliver et vældigt Dyr med store sorte Horn. Og Faarenes Herre glæder sig over Faarene og over alle Tyrene.

I let gjennemskuelig Iklædning indeholder denne Skildring lutter Tanker, der ere os velkjendte, med Undtagelse

af Forestillingen om et nyt (transcendent) Jerusalems Fremtræden, efterat det tidligere er skaffet afvejen, og af Tanken om de faldne Engles Domfældelse, hvis Forekomst i Jes. c. 24 (§ 74) er tvivlsom, men som hos Henok paa ejendommelig Maade er stillet i Forgrunden. At bemærke er iøvrigt den Ejendommelighed, at den messianske Konge først fremtræder efter Dommen over Hedningene og efter disses Omvendelse — en Anskuelse, der udelukkende findes i dette Skrift. Betegnende er endelig den Sympathi, hvormed Makkabæerne omtales, navnlig Johannes Hyrkan, hvis sejrrige Regjering umiddelbart fører over i den store Dom og den messianske Tid.

I denne sidste Henseende gaar Forfatteren af 1. Makkabæerbog, det fortræffelige Skrift, hvilket vi skylde vort Kjendskab til hine Tiders Frihedskamp, endnu videre. Vel lader han Mattathias i sin Afskedstale til Sønnerne erindre om det evige Kongedømme, der er forjættet David, ligesom han ogsaa taler om Pinehas' evige Præstedømme (2, 57. 54); men ellers benytter han nærmest de messianske Forventninger til ved deres Hjælp at omgive de makkabæiske Heltebrødre med en Glorie, der ligesom skulde antyde, at det, hvorefter Folket saa længselsfuldt higede, delvis allerede var blevet til Virkelighed. Allerede den begejstrede Skildring af Juda (3, 3—9), den uovervindelige Løve, der kastede sine Fjender til Jorden, som bragte mange Konger til at bæve, og hvis Navn forherligedes indtil Jordens Ende, har en om Gen. 49 og andre messianske Forjættelser mindende Klang. Men endnu mere er dette Tilfældet med den dithyrambiske Forherligelse af Simons Regjering 14, 8 ff., der er sammensat af lutter Brudstykker af de messianske Skildringer hos Profeterne, f. Eks. Mi. 4, 4. Zak. 3, 10. 8, 4. Hez. 34, 27:

De dyrkede deres Land i Fred,
Og Jorden gav sin Afgrøde,
Sletternes Træer deres Frugt.
Oldingene sade paa Gaderne,
Raadslaaende om Folkets Tarv,

Ynglingene vare klædte i krigerisk Herlighed.
Byerne forskaffede han Levnedsmidler
Og udrustede dem med Fæstningsværker,
Saa at hans Ry naaede til Jordens Grænser.
Han skjænkede sit Land Fred,
Og Israel glædede sig overvættes.
Enhver sad under sin Vinstok og sit Figentræ,
Og Ingen skræmmede dem.
Ingen førte Krig mod dem,
Og Kongerne vare kuede i hine Dage.
Han oprejste alle Ydmygede i sit Folk,
Holdt Loven i Hævd
Og udryddede de Frafaldne og Ugudelige.
Helligdommen prydede han
Og forøgede de hellige Kar.

Men alligevel vover denne Forfatter ikke uden videre at identificere Makkabæerslægten med Bæreren af den forventede messianske Herlighed, idet han udtrykkelig beretter, at den Folkeforsamling, der af Taknemlighed over Simons Fortjenester overdrog ham Herredømmet over Israel og Ypperstepræstedømmet for evige Tider, ledsagede denne Bestemmelse med Sætningen »indtil en troværdig Profet fremtræder« (14, 41), hvormed den udtrykte, at den havde handlet uden umiddelbar guddommelig Hjemmel og var beredt til at rette sig efter Guds Befaling, naar han gjennem den Profet, der skulde indlede den messianske Tid (§ 63), atter umiddelbart gav sin Vilje tilkjende.

Smlgn. til Henok foruden den af Schürer anførte Literatur: Charles, The book of Enoch translated 1893.

Naar Josefus Arch. 13, 10, 7 beretter om Hyrkan, at Gud havde fundet ham værdig til tre Udmærkelser: Herredømmet over sit Folk, Ypperstepræstedømmet og den profetiske Evne, og at Gud altid var ham nær og skjænkede ham den Naade at kunne forudsige det Tilkommende, saa hørte dette vel med til de Træk, ved hvilke Hasmonæernes ivrigste Tilhængere vilde godtgjøre denne Slægts Messianitet. Men paa den anden Side forstaar man ogsaa, at denne Overvurdering maatte fremkalde det Brud mellem Makkabæerne og Farisæerne, hvorom Josefus beretter (Arch. 13, 10, 5). Smlgn. hermed, hvad ovenfor er sagt om det Usandsynlige i at henføre de forskjellige Kongepsalmer til Hyrkan eller hans Efterfølgere (§ 77).

88. Det straalende makkabæiske Lys, der havde blændet de i den foregaaende § omtalte Forfattere, slukkedes snart, men dermed ikke de messianske Forventninger, der tvertimod under de følgende Trængsler, som Romerne bragte over Jøderne, blussede desto stærkere op, fordi de nu ikke mere vare sammenblandede med tvivlsomme historiske Forventninger. Et Vidnesbyrd herom have vi i de saakaldte Salomopsalmer, en lille Samling af religiøse Digte, der ere fremkaldte ved Pompeius' Erobring af Jerusalem, men for en Del ialtfald ere skrevne efter hans Død (2, 30 ff.) — altsaa i Tiden efter 63, delvis efter 48 f. Kr. I disse Psalmer omtales Hasmonæerne som en Slægt, der uden Ret og Hjemmel har sat sig paa Davids Trone og fremkaldt Synd og Ulovlighed i Israel (17, 6 ff. 21 ff.). Til Straf derfor førte Herren en vældig Kriger med en stor Hær mod Jerusalem; Byen indtoges, Murene nedbrødes, Helligdommen betraadtes af Fremmede, og flere af Folket førtes som Fanger til Vesterlandene (Ps. 2. 8). Men denne nye Verdensmagt skal snart kues af Gud, og den messianske Tids Salighed oprinde.

Lover Gud, I, der frygte ham med Indsigt,
Ti han viser sin Naade gjennem Dommen,
Ved at sondre mellem Retfærdige og Syndere,
Ved for evig at gjengjælde Synderne deres Gjerninger
Og forbarme sig over de Retfærdige (2, 37 ff.).

I denne Frelse skulle alle Fromme faa Del. De Landflygtige vende tilbage (Ps. 11 i Tilslutning til Deuterojesaja), og de Døde opstaa til et nyt Liv (3, 16 smlgn. Dan. 12). Og derefter leve de Hellige evig som Guds Paradishave, som Livets Træser (14, 2). Det rigeste messianske Indhold frembyder den 17. Psalme, der for en stor Del (V. 5 ff. 23 ff.) er helliget Skildringen af den kommende ideale Fyrste.

Du har udvalgt David til Konge over Israel
Og har tilsvoret ham en Forjættelse angaaende hans Slægt for evig,
At hans Rige aldrig skal forgaa .....
Se hid, o Herre, og oprejs dem deres Konge, Davids Søn,

Til den Tid, som du kjender, o Gud,
At han maa herske over Israel, din Tjener.
Omgjord ham med Kraft,
At han kan knuse de uretfærdige Herskere,
Rense Templet for de nedtrampende Hedninger,
Forjage de Ugudelige fra din Arvelod,
Knuse Syndernes Overmod som Pottemagerkar,
Og knuse al deres Stolthed med en Jernkølle;
At han maa tilintetgjøre ugudelige Folkeslag med sin Munds Ord,
Saa Hedningene fly for hans Aasyn, naar han truer.
Han skal forsamle et helligt Folk,
Som han styrer med Retfærdighed,
Og skaffe Ret for et Folks Stammer,
Som er helliget af Herren, hans Gud.
Ikke lader han Uret bo iblandt dem,
Ti han kjender dem,
At de alle ere deres Guds Sønner,
Og han dømmer dem efter deres Stammer i Landet,
Ingen Fremmed eller Udlænding bor mere hos dem.
Han dømmer Hedningene i sin Retfærdigheds Visdom.
Han tvinger Hedningene til at trælle under hans Aag
Og forherliger Herren som hele Jordens Fane.
Han renser Jerusalem med Hellighed,
Som det var i svundne Dage,
Saa at Folkene komme fra Verdens Grænser forat se dets Herlighed,
Bringende dets udmattede Sønner som Gave,
Forat skue Herrens Herlighed, med hvilken han har forherliget det.
Han hersker over dem som en retfærdig Konge, oplært af Gud.
Ikke findes der Uretfærdighed blandt dem i hans Dage,
Ti alle ere hellige, og deres Konge er * Herrens Salvede *.
Ti ikke stoler han paa Krigskunst eller Rytter eller Bue,
Ikke har han meget Guld og Sølv til Krigsbrug .....
Han er ren for Synd, istand til at regjere et stort Folk,
Revse de Mægtige og udrydde Syndere ved sit Ords Vælde.
Hans Kraft svækkes ikke,
Ti Gud gjør ham stærk ved den hellige Aand
Og viis i forstandigt Raad med Kraft og Retfærdighed.
Han sætter sin Lid til Gud —
Hvo formaar Noget mod ham? .....
Han vogter Herrens Hjord i Trofasthed og Retfærdighed.
Saaledes er Israels Konges Herlighed,
Som Gud har udset forat sætte ham over Israels Hus.
Hans Ord er purere end kosteligt Guld.
I Forsamlingen dømmer han Folkeslag, de Helligedes Stammer.

Hans Ord ere som de Helliges Ord mellem hellige Folkeslag.
Salige de, der fødes til hin Tid,
At skue Israels Frelse!
Vilde dog Gud fremskynde sin Barmhjertighed,
Befri os for vanhellige Fjenders Urenhed.
Herren er vor Gud i al Evighed!

En Gjenklang finder denne ordrige, men dog, naar man sætter sig ind i Datidens Stemning, gribende Fremstilling i den 18. Psalme, V. 7 f., hvor det hedder:

Salige de, der fødes i hine Dage,
At skue Herrens Velgjerninger,
Som han udøver for en kommende Slægt
Under Herrens Salvedes Herskerstav,
I Frygt for hans Gud, i Aandens, Retfærdighedens og Kraftens Visdom.

At ogsaa disse messianske Skildringer helt igjennem hvile paa det gamle Testamentes Skrifter og ofte reproducere disse ordret, behøver ikke nærmere at paavises. Deres Betydning ligger udelukkende i det Bevis, de yde for, at Længslen efter den messianske Konges Fremtræden var overordenlig stærk hos den strengere Retning i Folket i Tiden ned imod Kristi Fødsel.

Det samme fremgaar ogsaa for de alexandrinske Jøders Vedkommende af et sibyllinsk Brudstykke (3. Bog. V. 46 ff.), der er opstaaet, da Antonius og Kleopatra delte Herredømmet i Ægypten. Det hedder her:

Men naar Roma engang behersker det hele Ægypten,
Skal den nye Drots det mægtige Rige oprinde.
Frem da træder en hellig Hersker, der udstrækker Sceptret
Over den hele Jord gjennem alle henrindende Tider.

Utvivlsomt var dette den herskende Form for Haabet hos de allerfleste af dem, der, som Luc. 2, 25. 38 udtrykker det, forventede Israels Trøst og Jerusalems Forløsning. At der imidlertid fandtes Enkelte, hos hvem Haabet om Israels Fremtid var levende, men som dog ikke holdt fast ved Forventningen om en messiansk Konges Fremtræden, fremgaar af enkelte Spor. Saaledes har

Schürer vel Ret, naar han ikke finder det tilfældigt, at den messianske Konges Skikkelse mangler i den Skildring, som *Assumptio Mosis* c. 10 giver af den store Dom og af den Tid, da Israel svæver mellem Stjernerne og med Tak til sin Skaber ser ned paa sine tidligere Fjender. I ethvert Tilfælde maa R. Hillel have haft denne Anskuelse, som det fremgaar af det mærkelige Dictum, der tillægges ham (bab. Sanhedr. 99[a]: Israel har ingen Messias ivente, ti det har allerede fortæret d. e. nydt ham i Hizkijas Dage.

I det ovenfor Meddelte er der intet Hensyn taget til de Skrifter, hvis Affattelsestid er usikker, deriblandt navnlig de saakaldte Allegorier eller Billedtaler i Henoks Bog, c. 37—71, hvor Messias under Navnet »Menneskenes Søn«, »Kvindens Søn«, »Messias« eller »den Udvalgte« skildres som den, der før Verdens Skabelse var skjult hos Gud, og som Verdens Dommer. Selv om nemlig disse Capitler efter deres Helhed skulde være forkristelige og altsaa jødiske (s. Schürer II 620 ff.), saa er det dog meget sandsynligt, at de Partier deraf, der skildre Messias paa den omtalte Maade, ere Indskud af kristen Oprindelse; smlgn. Fay, Les apocalypses Juives 1892. 212 f. Wellhausen, Israelitische und jüdische Geschichte 1894. 312.

Til Salomopsalmerne smlgn. især: Ryle and James, The Psalms of the Pharisees 1891.

89. I de ikke-kanoniske Skrifter, vi hidtil have betragtet, har der intetsteds været Tale om en lidende Messias. Paa denne Literaturs Fremtidsbilleder ere Jes. 53, Zak. 12 eller Passionspsalmerne blevne uden nogensomhelst Indflydelse. Desuden fremgaar det utvetydig af det nye Testamente (Mt. 16, 22. Luc. 18, 34. 24, 21. Joh. 12, 34), at en saadan Tanke var Kristi Samtidige ganske fremmed. Altsaa var netop det gamle Testamentes Culmination helt gleden ud af Jødernes Bevidsthed, hvad ganske vist for en væsenlig Del forklares ved, at ogsaa de efterexilske kanoniske Profeter næsten helt saa bort fra dette betydningsfulde Punkt. Kun i et af de apokryfiske Skrifter, nemlig i den græske Visdommens Bog findes Tanker, der vel ikke hæve sig til Forestillingen om en lidende Messias eller om Lidelsernes stedfor-

trædende Betydning, men dog indeholde Gjenklange af Jes. 53, der minde om Indholdet af Lidelsespsalmerne. Men uagtet disse Tanker ere hentede fra Profetiens Centrum, udføres de ikke paa almengyldig jødisk Maade, idet Forfatterens, fra den græske Filosofi laante Opfattelse af Sjælen som et evigt Væsen, der kun forbigaaende forenes med Legemet og ved Døden atter frigjøres derfra (11, 8), medfører, at den Løn, som den Fromme modtager for sin Udholdenhed i Lidelserne, ikke henlægges til dette Liv og heller ikke til Tiden efter Opstandelsen eller til en Mellemtid mellem Døden og Opstandelsen, men til Menneskets rent sjælelige Tilstand efter Døden.

Forfatterens Udgangspunkt er de frafaldne Jøders rent materialistiske Opfattelse af Livet som et Spil af tilfældige materielle Factorer, der ender med Døden, og i hvilket der ikke kan paavises nogen højere ethisk Styrelse, hvorfor den ene rette Visdom er at nyde Livet og lade haant om alle Love og Idealer. Af denne Grund ere de Fromme Gjenstand for deres forbitrede Had og Forfølgelse (2, 12 ff.).

»Den Retfærdige ville vi tillivs, ti han er os besværlig, han modarbejder vor Færd og dadler vore Lovovertrædelser. Han paastaar at kjende Gud og kalder sig Herrens Barn (eller: Tjener). Han er en Protest mod vor Livsanskuelse. Selv Synet af ham er os modbydeligt, ti hans Liv er forskjelligt fra de Andres, og hans Veje sære. Vi ere i hans Øjne uægte Metal, han skyer vort Samfund som Smuds. Han priser de Retfærdiges Udgang og kalder Gud sin Fader. Lad os derfor se, om han taler Sandhed, og undersøge, hvorledes det ender med ham. Ti hvis den Retfærdige er Guds Søn, saa maa denne dog tage sig af ham og befri ham fra sine Modstanderes Vold. Med Spot og Mishandling ville vi sætte ham paa Prøve og se, hvad hans Selvbeherskelse formaar. Vi ville dømme ham til en forsmædelig Død, ti det vil jo ikke mangle ham paa Hjælp, efter hvad han paastaar.« Saaledes tænke de, men tage fejl. Deres egen Ondskab forblænder dem. De vide Intet om Guds Hemmeligheder, de haabe ikke paa Fremtidens Løn; de tro ikke paa de uplettede Sjæles Belønning. Ti Gud har skabt Menneskene for Uforgjængeligheden, efter sit eget Væsens Billede, men ved Djævelens Misundelse er Døden kommen ind i Verden, og den erfare de, der have Del i ham.

De Retfærdiges Sjæle ere i Guds Haand, og ingen Lidelse berører dem. Daarerne tro dem døde, deres Bortgang gjælder for en Ulykke,

deres Adskillelse fra os for en Tilintetgjørelse. Men de ere i Salighed. Ti selv om de efter Menneskers Skjøn ere rammede af Straffen, er deres Haab fyldt af Udødelighed, og efter at de have lidt en kort Tid, overvældes de med Velgjerninger. Gud har prøvet dem og fundet dem værdige. Som Guld har han renset dem i Smeltediglen og modtaget dem som et velbehageligt Offer. Paa Gjengjældelsens Dag ville de straale og flyve op som Gnister af det brændende Straa. De ville dømme Folkeslag og herske over Folkefærd, og Herren er deres Konge for evig. De, der have sat deres Lid til ham, ville forstaa Sandheden, og de, der ere blevne ham tro i Kjærlighed, ville blive hos ham.

De sidste Vers kunne ganske vist synes at vise hen til en politisk Forherligelse af de Fromme, i Lighed med de sædvanlige profetiske Forventninger; men efter Forfatterens øvrige Anskuelser kan dette sikkert ikke være Meningen, hvorfor Ordene maa forstaas paa spiritualistisk allegoriserende Maade om de Frommes Salighed. Dette bliver ogsaa stadfæstet ved 5, 1 ff.:

Da (efter Døden) vil den Retfærdige træde op imod dem, der pinte ham og lod haant om hans Lidelser. Og naar de se det, gribes de af skrækkelig Frygt og blive ude af sig selv over hans uventede Redning. Da sige de med Anger og Angst til hinanden: Dette er ham, hvem vi spottede, og som var Gjenstanden for vor giftige Vittighed. Vi Daarer mente, at hans Livsvandel var Taabelighed, og hans Død forsmædelig. Hvorledes gaar det til, at han regnes blandt Guds Børn og har Lod og Del mellem de Hellige? ..... Men vi ere fødte og døde uden at kunne fremvise noget Tegn paa Dyd; vi gaa tilgrunde i vor egen Ondskab.

Hvorledes denne Skildring trods den noget fremmede Luft, hvori den aander, helt igjennem hviler paa Steder som Jes. 53 og Ps. 22, er let at se. Den danner en virkelig, omend noget ensidig Fortsættelse af den Udvikling, som vi have iagttaget i det gamle Testamentes Lidelsespsalmer (§ 81).

Med Hensyn til Affattelsestiden for Visdommens Bog staar egenlig kun fast, at Skriftet efter al Sandsynlighed er ældre end Philo og altsaa forkristeligt.

SLUTNING.

Den nytestamentlige Opfyldelse.

90. Hensigten med det Følgende er ikke at give en udtømmende Fremstilling af de gammeltestamentlige Profetiers Opfyldelse i Kristendommen, eller af den nytestamentlige Eskatologi i Forhold til den gammeltestamentlige, men kun at antyde de Hovedsynspunkter, ud fra hvilke dette hele Forhold ifølge Biblen selv maa betragtes.

Med det største Eftertryk henviser Kristus til sig selv som Opfyldelsen af den gammeltestamentlige Profeti (smlgn. § 3), og med ikke mindre Eftertryk forkynde de nytestamentlige Forfattere Kristus som Endemaalet for hele den gammeltestamentlige Pagt, hvis mange forskjellige Linier løbe sammen i ham og i ham finde deres Fuldkommelse (Rom. 10, 4. Gal. 3, 24, Hebræerbrevet osv.). Vi besidde imidlertid et Ord af Kristus, der paa umiddelbar Maade viser, i hvilken Forstand han betragtede Profetierne som opfyldte i sig, og dette Ord er af den allerstørste Betydning, fordi det netop peger hen paa det, som vi i det Foregaaende have erkjendt som den gammeltestamentlige Profetis Culmination (§ 56). Til de tvende Disciple sagde han (Luc. 24, 25 ff.): O I Uforstandige og Senhjertede til at tro alt det, som Profeterne have talet! Burde ikke Kristus lide dette og indgaa til sin Herlighed? Og han begyndte fra Moses og alle Profeterne og udlagde for dem i alle Skrifterne det, der var skrevet om ham. Hermed gjør Kristus det Punkt af Profetierne, der — naar der ses bort fra de rene Undtagelser som Luc. 2, 34 f. Joh. 1, 29—36 (smlgn. ogsaa § 89) — var gledet aldeles ud af den senere Jødedoms Bevidsthed, til Hovedpunktet, i hvis Lys den hele gamle Pagts Profeti skal ses, nemlig den Retfærdiges Lidelse som Gjennemgangspunktet for hans Forherligelse. Og denne Lidelse saa han ikke blot som en prøvende eller lutrende Lidelse, men, i Tilslutning til Deuterojesaja, som den Skyldfris Lidelse og Død, der

bliver Andre til Frelse, smlgn. Mt. 26, 28. 20, 28. Det er saaledes den lidende Messias (Ap. Gj. 26, 23), der i det nye Testamente finder sin Opfyldelse. Den frelseshistoriske Lov, som Psalmedigteren havde uddraget af Israels Historie, at den af Bygmesteren forkastede Sten skulde blive den bærende Hjørnesten (Ps. 118, 22), nævner han som Loven for sin egen messianske Virken i Israel (Mt. 21, 42).

At nu hele denne Betragtning ikke er en aposteriorisk Erkjendelse, som Omstændighederne paatvang ham, men den Grundtanke, der fra Begyndelsen af beherskede hele hans Fremtræden, fremgaar navnlig klart af det Navn, hvormed han betegnede sig selv: Menneskesønnen (eller: Mennesket, aram. *bar naša*). Det er ganske forfejlet heri at se et med »Messias« enstydigt Udtryk. Bortset nemlig fra den ovenfor (§ 67) omtalte Omstændighed, at »Menneskesønnen« paa det eneste gammeltestamentlige Sted, hvor det forekommer i en directe messiansk Sammenhæng, ikke betegner Messias, men Israels Folk, og bortset fra, at Allegorierne i Henoks Bog sikkert Intet bevise angaaende denne Benævnelses Forekomst i den forkristelige Tid (§ 88), viser allerede et Sted, som Mt. 16, 13, at Kristus selv ingenlunde brugte »Menneskesønnen« som enstydig med »Messias«. Naar Kristus nemlig spørger: hvem sige Menneskene Menneskenes Søn at være? saa vilde under denne Forudsætning Peters Svar: du er Messias, den levende Guds Søn! være foregrebet og derfor afkræftet. Smlgn. ogsaa Joh. 8, 28. Ligesaa lidt tør vi i denne Benævnelse søge modern-abstrakte Begreber som: det sande Menneske, Idealmennesket eller lignende, der intetsteds finde Støtte i Evangeliernes Sammenhæng. Meget mere viser dette Udtryk tilbage til den 8. Psalme og er valgt af Kristus, fordi denne Psalme udtrykker den paradoxe Modsætning mellem den tarvelige, foragtede og oversete Fremtræden og den store Opgave og forjættede Herskerstilling. Paa næsten alle Steder, hvor Ordet forekommer i Kristi Taler, vil man høre denne paradoxe Modsætning klinge

igjennem. Menneskesønnen har ikke det, hvortil han kan hælde sit Hoved (Mt. 8, 20); Menneskesønnen er ikke kommen for at lade sig tjene, men for at tjene Andre og give sit Liv hen (Mt. 20, 28); og derimod: Menneskesønnen har Magt til at forlade Synder paa Jorden (Mt. 9, 6); Gud har givet ham Magt til at holde Dom, ti han er Menneskesønnen (Joh. 5, 27); Tiden er kommen til Menneskesønnens Forherligelse (Joh. 12, 23); smlgn. Stefans Ord: jeg ser Himlen aaben og Menneskesønnen staaende ved Guds Højre (Ap. Gj. 7, 56). Selvfølgelig kunde Udtrykket i denne sidste Betydning let combineres med Skildringen i Daniels Bog, som Tilfældet er Mt. 24, 30. 25, 31; men dette er afledet og ikke Rodbegrebet, hvad man let kan overtyde sig om, ved paa de anførte Steder at forsøge paa at sætte Ordet »Messias« istedetfor »Menneskesønnen«. Naturligvis er Meningen ikke, at der i Ps. 8 skulde være Tale om Messias; det er kun det i Psalmen udtalte Paradox: Ringheden og Uanseligheden hos den, hvem Gud dog har sat over Alt og givet den højeste Magt, som Kristus sigter til ved at benævne sig saaledes. »Det, der er Daarskab for Verden, har Gud udvalgt for at beskjæmme de Vise, og det, der er svagt for Verden, har Gud udvalgt for at beskjæmme de Stærke« (1 Kor. 1, 27). Paa denne Maade har Kristus fra Begyndelsen af henvist til det Knudepunkt i den gammeltestamentlige Profeti, der skulde opfyldes igjennem ham, og i hvis Lys enhver gammeltestamentlig Forjættelse skulde ses, hvis Opfyldelse kunde komme i Betragtning.

Dette Kristi Forhold til den gammeltestamentlige Profeti viser paany, hvor umuligt det er at forvandle ham til en blot og bar Forkynder af en renere og kraftigere Gudsbevidsthed, og at borttage det tilintetgjørende Skandalon, som hans Selvvurdering vilde indeholde, ifald han ikke var, hvad han sagde sig at være. Et yderligere Bevis herfor ligger i den absolute Modløshed, der greb hans Disciple ved hans Død; den viser tydelig, hvorledes han har stillet sig selv i Forgrunden og ikke blot forkyndt Evangeliet om Guds Rige, men i første Række Evangeliet om sig selv, da Disciplene ellers ikke vilde have været anderledes stillede end f. Eks. Jesajas Disciple efter dennes

Død. — Efter Wellhausen, Israelitische u. jüdische Geschichte 312 skal Jesus have kaldt sig »Mennesket« for paa rent almindelig Maade at betegne sit Forhold overfor Gud; men de ovenfor anførte Steder vise tydelig, at Ordet meget mere udtrykke hans enestaaende Særstilling.

91. Hvad der i det Foregaaende er udviklet om Kristi Forhold til den gamle Pagts Forjættelser, viser allerede, at det vilde være forgjæves, paa mekanisk bogstavelig Maade at paavise alle de forskjellige Profetiers Opfyldelse i ham. Forjættelserne indeholde, som vi have set, en mægtig Udvikling henimod deres Culmination hos Deuterojesaja og i Psalmerne. Derfor ere de forudgaaende Led i denne Udvikling ufuldkomne og kunne kun komme i Betragtning ved at hæves op i Niveau med Slutningspunktet og ses i Lyset deraf. Dette viser sig navnlig ved Skildringen af den messianske Konge. Her mangler netop selve Hovedpunktet: Lidelsen, der gaar forud for Forherligelsen, og følgelig blive disse Profetier ufuldkomne Udtryk for det, der i den nye Pagt skulde gaa i Opfyldelse, og kunne kun komme i Betragtning, naar det underforstaas, som i Virkeligheden er Hovedsagen. De profetiske Skildringer af den kommende ideale Fyrste forudsætte vel Folkets Ydmygelse og Lidelse, men ikke den Forherligedes egne Lidelser, ikke engang Zak. 9, 9, hvis vor Forklaring af dette Sted er rigtig (§ 72). Derfor kunne disse paa et lavere Trin i Udviklingen fremkomne Skildringer ikke uden videre paavises i Opfyldelsen, men kun saaledes som de ere gjenfødte paa Udviklingens Højdepunkter. De enkelte Forjættelser ere ikke forskjellige sideordnede Fragmenter, ved hvis kunstfulde og sindrige Sammenstilling den nytestamentlige Opfyldelse kommer for Dagen, men concentriske Kredse, der alle udtrykke det samme væsenlige Indhold, men med den større eller mindre Dybde og Fuldstændighed, som den historiske Udviklings forskjellige Trin betingede. Derfor er den nytestamentlige Benyttelse af de enkelte ældre Forjættelser altid ledsaget af en Indlægning af dybere Tanker, der er en Følge af, at de ikke betragtes historisk, men ud fra det afsluttende Højdepunkt.

Men heller ikke herved kunne vi blive staaende. End ikke paa de Steder i de profetiske Skrifter, hvor Udviklingen culminerer, kan der paavises en ligefrem Identitet mellem Forudsigelsen og Opfyldelsen. Selv paa sit Højdepunkt har Profetien ikke formaaet at frigjøre sig for den nationale og aandelige Begrænsning, der var en Følge af den forberedende Aabenbarings Forbindelse med et enkelt bestemt Folk. Først i Kristendommen som den absolute Religion afkastes dette Hylster. Derfor blive selv de højeste og mest fuldkomne Forjættelser underkastede en Forklarelse ved at opfyldes i den nye Pagt. Kristi Ord: her er mer end Templet, mer end Salomo (Mt. 12, 6. 42), indeholde Symbolet til Forstaaelsen af Forholdet mellem Profeti og Opfyldelse. Med Eftertryk betoner han, at Messias ikke blot er Davids Søn, men ogsaa Davids Herre (Mt. 22, 43). Og naar han overfor Pilatus siger: vel er jeg Konge, men mit Rige er ikke af denne Verden (Joh. 18, 36), saa corrigerer han dermed den samtlige gammeltestamentlige Messiasforventning, der ikke kom ud over Begrebet af den verdslige Herlighed. »Ikke som verdslig Hersker, men som Verdens Hersker er den Opstandne de messianske Profetiers Opfyldelse.«

Og ligesom selve Messiasbilledet paa denne Maade hæves op i en højere Sfære, saaledes blive ogsaa Forjættelseren om Folkets Fuldendelse fuldkommede ved at opfyldes i den nye Pagts Menighed. De, der tro paa Kristus, ere blevne det sande Israel, Abrahams Sæd, (Rom. 4, 16. 9, 24. 2. Kor. 6, 16. Gal. 3, 7. 1 Pet. 2, 9), og i dem gaar i Opfyldelse alt, hvad den gamle Pagts Profetier forkyndte om Israels Forherligelse, om dets Synders Tilgivelse, om Alles Ligestilling overfor Gud, om Aandens Modtagelse, om den udvortes Lovs Forvandling til en iboende aandelig Lov, om Menighedens Hellighed og præstelige Værdighed osv. Her er det fremfor alt Jeremias' rene og dybe Fremtidsskildringer (§ 46) og Daniels Bogs Sammenfatning af de tidligere Forjættelser (§ 68), der finde deres Opfyldelse i den nye Pagts Menighed. Men

overalt bliver det udvortes Nationale afstrejfet, efterat al Forskjel mellem Jøde og Græker er ophævet i Kristus (Gal. 3, 28). Derfor er det ikke, saaledes som det i Reglen hedder i de gamle Forjættelser, Israels underfulde Frelse og Forherligelse, der gjør et saa mægtigt Indtryk paa Hedningene, at de anerkjende Israels Gud som den eneste Mægtige, men Forherligelsen af Menneskesønnen, i hvem, saaledes som allerede Jes. 53 anede det (§ 56), Israels Idealbillede er blevet til Virkelighed. Og derfor er Sejren over Døden ikke mere, som Dan. 12 skildrer det, en Naadegave til Israel, men et Evangelium for alle Mennesker, samtidig med, at den ifølge Kristi egen Sejr over Døden ikke mere er en i Begejstringens Øjeblik fremkaldt Anelse, men en paa en fast Kjendsgjerning hvilende Tro.

Ud fra dette Synspunkt maa følgelig ogsaa de endnu uopfyldte, rent eskatologiske Forjættelser om Verdensfuldendelsen opfattes, idet det efter det Foregaaende ikke behøver nærmere at udvikles, hvor ubibelsk den saakaldte »bibelske Realisme« (§ 8) er, der forventer en sluttelig national Forherligelse af Israel og en Fornyelse af det gammeltestamentlige Theokrati i bogstavelig Forstand som et væsenlig Led af de sidste Tiders Herlighed.

Smlgn. Duhms Bemærkning til Jes. 49, 2: Intetsteds vilde den ældre mekaniske Tydning om Jesus af Nazareth være mere berettiget end ved Afsnittene om Herrens Tjener, hvis den ikke netop var for mekanisk og lagde Eftertrykket paa den ydre Overensstemmelse i Stedet for paa den sande Religions indre Udvikling henimod Kristendommen, der dog iøvrig selv overgaar de gammeltestamentlige Idealer ved sin Virkelighed. Hvad dette sidste Punkt angaar, fortjener paa dette Sted særlig den Omstændighed at bemærkes, at Sangene om Herrens Tjener væsenlig indskrænke sig til Religionens formelle Side (Thora, Lys, Ret, Frelse osv.), men ikke indlade sig paa det egenlige Indhold og endnu mindre lære noget Nyt og Højere i Modsætning til det, der »er sagt til de Gamle«.

REGISTER.

	Pag.
Gn. 3, 14 ff.	56.
Gn. 9, 25 ff.	54 f.
Gn. 12, 1 ff.	46 ff.
Gn. c. 49	39 ff.
Num. c. 22—24	50 ff.
Deut. 18, 18 ff.	105. 118.
Deut. c. 32	65.
2 Sam. c. 7	59 f.
Jesaia	79 ff.
Jes. 13, 1—14, 23	137.
Jes. 21, 1—10	138.
Jes. c. 24—27	190 ff.
Jes. 40—55	139 ff.
Jes. 56—66	150 ff.
Jeremias	106 ff.
Hezechiel	123 ff.
Hosea	71 ff.
Joel	179 ff.
Amos	66 ff.
Mika	98 f.
Mi. 7, 14 ff.	151 f.
Nahum	100 f.
Habakuk	104 f.
Sefanja	101 f.
Haggai	153 f.
Zakarja	156 ff.
Zak. c. 9—11	184 ff.
Zak. c. 12—14	167 ff.
Mal'aki	162 f.
Psalmerne	195 ff.
Ordsprogene	218.
Ijob	216 f.
Klagesangene	195 f.
Prædikeren	219 f.
Daniels Bog	170 ff.
Sirachs Bog	222 f.
Visdommens Bog	232 ff.
1. Makkabæerbog	227 f.
Sibyllinernes III Bog	223 f. 231.
Henok c. 85—90	226 ff.
Henok c. 37—71	232.
Salomos Psalmer	229 ff.

3 2044 038 476 263